

W. KOÇKAROW, O. MAHMUDOW, Z. ZAMONOW

RUHYÝET ESASLARY

*Orta bilim berýän mekdepleriň 10-11-nji synp
okuwçylary üçin derslik*

1-nji neşir

*Özbeqistan Respublikasynyň Halk bilimi ministrligi
tarapyndan tassyklanan*

Daşkent
«Yangiyo'1 Poligraf Servis»
2017

UO‘K: 130.12(075.3)=512.164

KBK: 86.60

Q-88

Коçkarow, Wahob.

Ruhýet esaslary 10-11-nji synp: Orta bilim berýän mekdepleriň 10-11-nji synp okuwçylary üçin derslik / W. Коçkarow, O. Mahmudow, Z. Zamonow.
- Birinji neşir. - Daşkent.: «Yangiyo‘l Poligraf Servis», 2017. - 144 s.

UO‘K: 130.12(075.3)=512.164

ISBN 978-9943-4938-5-8

KBK: 86.60

Jogapkär redaktor:

A. Holbekow — sosiologiya ylymlarynyň doktory, professor.

Metodist:

N. Ismatowa — Respublikan Tälim merkeziniň, Gumanitar ylymlar bölüminiň başlygy.

Synçylar:

- Ş. Torayew — Respublikan Milli ideya we aňýet ylmy-amaly merkeziniň direktorynyň orunbasary, filosofiya ylymlarynyň kandidaty;
- D. Bazarow — ÖZMU «Filosofiya we mantyk» kafedrasynyň dosenti;
- A. Halow — Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň ýanyndaky Döwlet dolandyryş akademiýasynyň uly ylmy işgäri;
- M. Halikowa — Daşkent şäher PIGTHKI kafedrasynyň müdiri, filologiya ylymlarynyň kandidaty;
- D. Ergaşewa — Daşkent şäheriniň Sergeli tümenindäki 8-nji mekdebiň «Ruhýet esaslary» mugallymy.

Respublikan Tälim merkeziniň «Milli garaşsyzlyk ideýasy we ruhýet esaslary» ylmy boýunça ylmy-metodik geňesi tarapyndan neşire hödürlendi.

Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň serişdeleriniň hasabyndan çap edildi.

ISBN 978-9943-4938-5-8

© W. Коçkarow we başg. 2017.

© «Yangiyo‘l poligraf servis», 2017.

Giriş

Eziz okuwçy! Dünýäde her bir zadyň esasy, mazmuny bolýar. Adam-zadyň mazmunyny onuň döredijiligi, berk erki, akýürekliigi, başgalara halys kömege gelmegi, başyna gaýgy-gam düşeninde göwünlik bildirmegi, şatlygyna şarik bolmagy, mähir-şepagaty, bir söz bilen aýdanda, gözəl ruhy älemi emele getirýär.

Diýmek, ruhyýet adamyň gylyk- häsiýetinde, edebinde nähili yüze çykýar? Ynha, meselem, Siz özüňizden uly ýaşdakylara birinji bolup salam berýärsiňiz, çünki ata-eneňiz size şeýle terbiýe beren. Gowy bahalara okamaga hereket edýärsiňiz, çünki halypa-mugallymlardan şeýle terbiýe aldyňyz. Okuw mekdebinde, jemgyýetçilik ýerlerinden, umuman, gödek sözleri ulanmaýarsyňyz, çünki muňa içki medeniýetiňiz ýol bermeýär. Watany satmaýarsyňyz, çünki ol wyždany, özlügiňi satmak bilen deň! Bularyň ählisi gowy häsiýetleriňiz, kalbyňyzyň ruhy gözelligi, gowy niýetiňiz sebäplidir. Diýmek, ruhyýet ynsanyň içki äleminiň näzik we gymmatly baýlygy bolup, ynsany beýik döredijiliklere tarap äkidýär. Ruhubelent ynsanlaryň köpelmegi bolsa güýçli raýatlyk jemgyýetiniň ösmegine sebäp bolýar.

Garaşsyzlygy gazanan Özbegistanyň halky we döwleti tarapyndan amala aşyrylan ykdysady özgertmeler ynsany asylylyk sypatlary we ýokary aň-bilim duýgulary bilen birlikde alnyp baryldy. Meselem, gadymy ýädygärliklerimiz düýbünden gaýtadan abatlandy, gadymy eserler, ýazgylyar neşir edilip, giň köpçülige hödürlendi, urp-adatlarymyz, döp-dessurlarymyz gaýtadan dikeldildi. Ýurdumyzda ýaşayan dürli milletleriň we halkyýetleriň milli gymmatlyklaryna we döp-dessurlaryna bolan beýik sarpa we hormat görkezildi we ş. m.

Bu gün ýurdumyzda milletara parahatçylyk, agzybirlik, dynçlyk höküm sürýär. Özbegistan döwleti onuň çäklerinde ýaşayan ähli halklaryň, milletleriň we halkyýetleriňň bähbitlerini deň derejede goraýar, deň goldaýar.

Ruhubelentlik, milli özlügiňi aňmak taryhy aňsyz we taryhy hatyrasyz ösmeýär, doly şekillenip bilmeýär.

«Belent ruh – ýeňilmez güýç» eserinde, «...häzirki günde ruhyýetimizi goramak üçin näme etmeli we oňa abanyan howplara nämäni garşy goýmak gerek, diýip sorasa, men ilki bilen şu ýurtda ýaşayan her bir ynsan özlüginini aňlamagy, gadymy taryhymyzy we baý medeniýetimizi, beýik ata-babalarymyzyň bize galдыran mirasyny çuň özleşdirmegi, bu günki tiz özgerýän durmuş wakala-

ryna aňly çemeleşip, özbaşdak pikir etmegi we diýarymyzdaky ähli özgerişlere dahyllylyk duýgusy bilen ýaşamagy zerur», diýip nygtalýar.

Ynha näme üçin ýurdumyzda Hatyra we hormatlama günü bellenenilýär, beýik ata-babalarymyzyň ruhlaryna bolan beýik hormat berjaý edilýär. Şu manyda ýurdumyzda täze okuw ýylynyň birinji günü, ýagny 2-nji sentýabr senesi — Garaşsyz Özbegistan döwletliginiň düýbünü tutan Islam Karimowyň ýagty hatyrasyna bagyşlanmagy hem ýöne ýerden däl.

Maksatly ýaşalan durmuş mazmunly we bereketli bolýar. Edil şunuň ýaly, öz öňünde beýik maksatlar goýup ýaşayan döwlet hem taryh sahypalarynda oçmek yz galdyrýar. Bu gün Özbegistanymyzyň ösüşini ýene-de beýgeltmek ugrunda kabul edilen Hereketler Strategiýasynyň esasy maksady hem halkyň bähbitlerini üpjün etmäge, olaryň parahat we bolelin durmuş geçirmek üçin zerur bolan faktorlary döretmäge gönükdirilenligi bilen üns bererlikdir.

Özbek halkyndaky biri-birine bolan mähir-şepagatlyk, ak ýüreklik, ululara hormat, aýratyn hem, ata-enäni gadyrlamak we olar garran çagynda gamhorlyk etmek birnäçe dünýä halklary üçin görelde hasaplanýär. Biziň bu gymmatlyklarymyz maşgalada şekillenip, soňra jemgyýetiň ruhy ösüşine goşant bolup goşulýar.

Prezidentimiz Şawkat Mirziýoýew hem ruhy beýgelmegiň netijesini täze basgançaklara götermek babatda durup geçmek bilen, «...biziň üçin mukaddes bolan maşgala esaslaryny ýene-de pugtalandyrmak, öýlerde parahatçylyk asudalyk, agzybirligi we özara hormat gurşawyny döretmek, medenii aň-bilim işlerini anyk mazmun bilen doldurmakdan ybarat bolmalydyr», diýip nygtaýar.

Bu okuw kitabynda okuwçy ýaşlaryň kalbynda milli aňyýet we sagdyn dünýägarayyş esaslaryny siňdirmek, olary ruhy hüjümlere garşy pugta durup bilmegi başaryan gaýratly, janköýer, watansöýüji ynsanlar edip terbiýelemek maksadynda ruhyýetiň asyl mazmunyna ýetip barmaga hereket edildi. Her bir temanyň başynda ugrukdyryjy soraglar we ýumuşlar berildi. Köp ýagdaýlar we mysallar siziň we deň-duşlaryňyzyň durmuşyndan alyndy. Olar siziň aşaky synplarda alan bilimle riňizi ýadyňyza salmakda özboluşly synag wezipesini ýerine ýetirýär.

Mundan başga, her bir temanyň soňunda «Dersiň netijesi» we «Değişme-tapmaça» berlen. Olary üns berip okaň, «değişme-tapmaçalaryň» jogabyny maşgala agzalaryňyz bilen ara alyp maslahatlaşyň. Olar dünýägarayşyňyzyň, pikirlenmäňiziň ýene-de giňelmegine kömek eder, diýip ynanýarys.

Eziz okuwçy! Awtorlar «Ruhyýet esaslary» ylmyny pugta we çuň özleşdirmekde size üstünlik arzuw edýär.

1-§

Ruhyёт — biçak güýç

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Şu suratlar esasynda ruhyýete kesgitleme beriň we ruhyýete täsir edýän faktorlary düşündiriň.
2. Ruhyýet haçan biçak güýje öwrülýär?
3. Taryhy ýadygärliklere baranyňyzda kalbyňyzda nämeleri duýýarsyňyz? Nähili ruhy kuwwat alýarsyňyz? Náme üçin beýle ýagdaý bolýanlygyny oýlanyp gördüňizmi?

R

uhyýet — ynsanyň aňyna täsir edýän, onuň dünýägarayşyny, aňnyetini belli bir ugra salýan biçak güýç.

Ruhyýetiň esasyny jemgyýete, millete mahsus ruhy, medeni we maddy esaslar, döp-dessurlar, gymmatlyklar, durmuş ýörelgeleri, taglymlary we garaýyşlary umumylaşdyrýan düşünjeler düzýär.

Adamyň ruhyýetiniň şekillenmeginde taryhy hatyra aýratyn ähmiýete eýe. Ir bilen ukudan oýanan adam birden özüniň kimdigini, adyny, familiýasyny ýadyndan çykaryp goýsa, daş-töweregindäki ýakyn ynsanlaryny tanaman galsa, bu ýagdaý şol ynsan, onuň maşgalasy üçin uly bagtsyzlyk.

Eger millet özüniň kimdigini unutsa, bu şol millet üçin uly külpetdir.

Dünýädäki zorluk edýän we rehimsiz güýçler haýsy hem bolsa bir halky ýa-da döwleti özüne tabyn edip, boýun egdirmekçi, onuň baýlyklaryny eýelemekçi bolsa, ilki bilen, ony ýaragsyzlandyrmaga, ýagny iň beýik baýlygy bolan milli gymmatlyklaryny, taryhy we ruhyýetinden aýyrmaga hereket edýär. Özlüginu ýitiren millet bolsa, hemişe gul bolmaga höküm edilendir.

BILIP ALYŇ

Taryhy hatyra jogapkärçiligini çuň duýmak, jemgyýetiň öňündäki degişlilik, ata-babalaryň öňünde öz borjuny ýerine ýetirmek jogapkärçiligini şekillendirýän terbiýe, «Düýn kimdik, bu gün kim bolduk», diýen ugurdyr.

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇIN

1. Bu hekaýany okaň: «Watan —maşgala— dinastiýa» bu üç düşüňjäniň mazmunyny düşündirip beriň.
2. Pikir edip gördüňizmi? Näme üçin uly ýaşlylar bilen gürrüňleşenimizde «sen kimiň perzendi, ata-eneň kim, tiräni, uly ata-babalaryňzy bilýärsiňizmi?» — diýip sorayarlar?

NEBERELER ÝALKYMY

Halkymyza «Watan bosagadan başlanýar», diýýärler. Bosaga bu — öý, maşgala, diýmekdir. Belli bir maşgalalar nesli bolsa tire hasaplanýar. Haýsydyr bir tire agzalary halkynyň peýdasy ugrunda hyzmat edip, halkyň arasynda abraý tapan bolsa, bu ýol beýlekiler üçin görelde. Emma, her bir maşgala, tire hem öz-özünden ynha şeýle abraýa eýe bolmagy kyn. Munuň üçin, şu tirä degişli bolan kimdir onuň ösmegi üçin ilkinji gezek «ýol açýar», başga bir agzasy bolsa, bu döp-dessury giňeldýär.

Meseläniň möhüm tarapy — tireleriň abraýyny saklap, şu buýsançly işi dowam etdirýän nesilleri kemala getirmekten ybaratdyr...

Ruhyyet — ynsany ruhy päkläp, ulalmaga çağyrýan, adamyň içki dünýäsini, erkini kuwwatly, imanly edýän, wyždanyny oýarýan egsilmez güýç, onuň ähli garayyşlarynyň ölçegidir.

Durmuşymyзда halal we päk ýaşamak ýaly mukaddes häsiyetlerden bütinleý uzak bolup, durmuşyň many-mazmunyny özüçe düşünyän adamlar hem bar. Olar özlerini başgalardan her taraplaýyn üstün goýup, bagt guşy kellesine gonan ýaly duýýarlar. Beýle ýagdaýlary görseňiz kalbyňyzda hiç bir şübhe peýda bolmasyn. Çünki, mukaddes kitaplarymyz we gymmatlyklarymyz, beýik akylдар ата-бабаларымызыň mirasy bizi hemişe halal zähmet bilen ýaşamaga, mertlik, sahylyk we pespällige çağyrýar.

Dogruçylyk, halallyk, erjellik, arzuw etmeklik, tygşylylyk, zähmetsöýerlik, şahsy görelde ýaly gowy häsiyetler we aýratynlyklara eýe bolmak, olara hemişe amal edip ýaşamak — kämil ynsanyň ruhy baýlygyny kesgitläp berýän esasy ölçegler hasaplanýar.

Bu günki tizlik zamanynда diňe hakyky ruhyýetli we paýhasly adam öz milli gymmatlyklaryny ýokary götermek arkaly milli özlüğine aýdyň göz ýetirmek, erkin we azat jemgyýetde ýaşamak, Özbegistanyň jahan bileleşiginde mynasyp orun eýelemegi üçin janköýer bolmagy mümkin. Döwletimizde halal we päk ýaşamagy özi üçin durmuşa ynam, ýokary maksat edinen ýurtdaşlarymyz köpçüligi düzýär. Hut şeýle ynsanlar we olaryň haýyrly işleri sebäpli bu ýagty jahanda ruhyýet hemişe durnukly bolup gelýär.

Adamzat taryhy ruhyýetsiz ynsanda hiç haçan adamkärçilik, rehim-şepagat ýaly häsiyetleriň bolmaýanlygyny tassyklaýar.

«Adamlar! Iň ilki bilen gowy ahlaga eýe bolmaga hereket ediň, çünki ahlak kanunyň esasydyr».

Pifagor

1

2

3

4

Ruhyýeti düşünmek, aňlamak üçin ilki bilen ynsany düşünmek, aňlamak gerek. Ruhyýet ynsanyň ganyna, süýňküne ýyllar dowamynda ene süýdi, maşgala terbiýesi, ata-babalarynyň nesihaty, Watan duýgysy, durmuşyň kä aýy, käte bolsa guwançly sapaklary bilen bölek-bölek bolup siňip barýar. Aýratyn hem, tebigata, adamlara ýakynlyk, hemişe ýagşylygy oýlap ýaşamak, halal zähmet çekmek, dünýäniň deňsiz nygmatlaryndan we gозzelliklerinden lezzet almak ruhyýete azyk berýär, ony ýene-de güýçlendirýär.

Ruhyýeti şekillendirýän esasy faktorlar *ruhy miras, medeni baýlyklar, gadymy taryhy ýadygärliklerdir*. Şonuň bilen birlikde *yslam dini, ylmyň ösüşi we onuň ynsan ruhyýetini şekillendirmekdäki orny* möhüm hasaplanýar.

DÖREDIJILIK IŞI

1. Ruhyýet nähili edip adamyň içki dünýäsini we erjelligini kuwwatly, iman-ynamyny bütün etmeginde ýüze çykýar? Pikiriňizi 1-,2-, 3-nji suratlar bilen baglanyşdyryp esaslandyryň.
2. 4-nji suratda berlen şekil sizde nähili pikir oýarýar? Beýle ýagdaýyň önüni almak mümkin-midi?
3. Bu günki günde ruhyýete nähili zatlar howp salýar?
4. Teksti okaň we ondaky sosial, ykdysady, medeni garaýyşlar, düşüňjeler hakynda pikir bildiriň.

Ruhyýet — ynsanyň sosial-ykdysady, syýasy we medeni garaýyşlaryny kesgitläp berýän möhüm serişde.

Paýhasly perzent terbiýesini *mähelle, maşgala, tälim-terbiýeden* üzňe göz öňüne getirip bolmaýar. Hut şolar ynsan ruhyýetini şekillendirmekte esasy ölçeglerdir.

Biziň gadymy we gözəl diýarymyz diňe bir Gündoğarda däl, eýsem jahan siwilizasiýasynyň bişiklerinden biridir. Bu mukaddes zeminimizde ne-ne beýik zatlar, alymu ulamalar, syýasatçy we serkerdeler ýetişip çykdylar.

Olar umumynsany siwilizasiýanyň we medeniýetiň aýrylmaz bölegine öwürülen. Dünýewi we dini ylymlary, aýratyn hem, yslam dini bilen baglanyşykly bilimleri tarhy iň ýokary basgançaga göteripdir.

Dersiň netijesi. Erjel, imany bitin, gowy niýetli, wyždanly, ruhy taýdan päkize bolan ynsan jemgyýetimiziň gültäji, terbiýeli adamlaryň öňdebaryjysy hasaplanýar.

Ruhy durmuşda hem amaly durmuşdaky ýaly, kim bilimine daýansa şol kemal tapar we üstünlik gazanar.

«Aň gülşeni»

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. «Halkyň iň beýik baýlygy» diýende nämeler göz öňünde tutulýar?
2. Islam Karimowyň «Belent ruh – ýeňilmez güýç kitabyndan ruhyýete degişli düşüňjeleri okap tema bilen baglanyşdyryň.
3. Ynsan ruhyýetiniň ölçegi nämede diýip pikir edýärsiňiz?

DEGIŞME-TAPMAÇA

Hemmä birmeňzeş ýakymly. Ol kim?

2-§

Ynsan ruhyetini we özlügiñi añlamak

1

2

3

4

5

6

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Abdulla Awlanynyň aşakdaky berlen pikirlerini okaň: Bu pikiri özlügiñi añlamak, ynsan bagty, kämillik ýaly düşüñjeler bilen baglanyşdyryp düşündiriň.

«Ynsan jöwheri kobildir, eger ýagşy terbiýe alyp, ýaman gylyklardan saklanyp, gözeli sypatlara adatlanyp ulalsa, her kimiň öñünde makul, bagtyýar bir ynsan bolup çykar».

2. «Ynsan özlügiñi añladygy saýyn onuñ ruhyeti hem beýgelip barýar» diýende nämäni düşüñýärsiñiz?
3. Ynsanyñ jemgyýetde ýaşamagyndan nähili ruhy peýda bar? Onuñ ähli gowy häsiýetlerini ölçemeñi, serhetlemeñi mümkinçiligi barmy? Pikiriñizi esaslandyryň.
4. 2-, 3- we 5-nji suratlar esasynda « ynsany haýyrly işlere itekleýän täsin zat» düşüñjesine düşündiriş berip görüñ.
5. 1-, 2-, 4-, 6-njy suratlardaky ýigit we gyzlar mysalynda «özlügiñi añlamak» düşüñjesine taryp beriñ.

Ynsanyýet bu ýagty jahanda, esasan, baş zada, ýagny «biz kim», «nireden geldik», «näme ýumuş bilen meşgul bolduk», «näme tapdyk», «nirä barýarys» ýaly durmuş soraglaryna dürli jogap tapmaga hereket edýär. Ynsan özlügiñi añlap bardygy saýyn bu sowraglaryñ jogabyny tapyp baryberýär.

Özlügiñi aňlamak, bu urp-adat, döp-dessur we gymmatlyklar arkaly daş-töwerekdäkiler, sosial-syýasy hadysalara bolan gatnaşyklaryny düşünmek, aňlamak diýmekdir. Özlügiñi aňlamak üç derejede bolýar:

- **birinjisi** maşgalada we onuň şertinde indiwidiň sahs derejesine tarap şekillenip barmagy;
- **ikinjisi**, mekdep we mälim bir köpçülikde okamagy hem-de iş alyp barmagy arkaly başgalar bilen gatnaşykda bolmagy;
- **üçünjisi**, özgeler tarapyndan şahsyň bahalanmagy, gözegçilik edilmegi we başgalaryň göz önünde gadyrlanmagynda görünýär.

Ozlügiñi aňlamak milli aň we aňyň beýany, nesilleriň arasyndaky ruhy baglanyşyk dil arkaly ýüze çykýar.

Ynsanyň ynsanlygyny belgileýän möhüm aýratynlyklaryndan biri medeni-ruhy görnüşlere eýe bolmaktır.

Ynsan jemgyýetiň gültäji. Ol jemgyýeti abat etmegi ýa-da tersine derbi-dagyn etmegi mümkin. Ynsanyň zähmeti onuň özüniň ýaşayan tebigy şertini özgerdýär, maddy we ruhy baýlyklar döredýär, özüni-özi kämilleşdirip barýar.

Ynsan tä diri eken, niýeti diňe beýik haýyrly işlere gönükdirilen bolsa, mundan iň birinji nobatda onuň maşgalasyna we ýakyn ynsanlaryna peýda berýär, özi bolsa ruhy ösüp, kämillik derejesine ýetip baryberýär. El-

DÖREDIJILIK IŞI

Aşakdaky teksti okaň: «Watançylyk» düşünjesini öz durmuşyňyz bilen baglanyşdyryp düşündiriň.

Watançylyk — ynsan kemçiliklerini gizläp, durmuşyň agyr we çylşyrymly wagtlarda jogapkärçiligi boýnuna alýan hem-de gahrymançylyga itekleýän gudratly güýçdür.

«Ynsan özlügiñi aňladygy, neslini çukur bildigi saýyn ýüreginde Watana söýgi duýgusy kök atyp, ulalýar. Bu kök näçe pugta bolsa, doglup ösen ýurduna söýgi hem şonça beýik bolýar».

Islam Karimow

«Her bir milletiň dünýäde barlygyny görkezýän aýnasy onuň dili we edebiýatydyr. Milli dili ýok etmek milletiň ruhuny ýok etmektir».

Abdulla Awlany

Adamlara görə
olary birleşdiryän
başlangyç esas
ynsanperwerlikdir,
şonuň üçin hem
adamlar
ynsanyýet toparyna
girendikleri
sebäpli özara
parahatçylykda
ýaşamaklyk zerur.

Abu Nasr Faraby

«Bu dünýäde
ynsanlaryň gam-
hasratlaryny
oýlap ýaşamak —
adamkärçiligiň iň
ýokary nusgasydyr».
Şawkat Mirziýoýew

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇIN

1. Ynsanyň özlüginini aňlamagynda ylmyň orny nämeden ybarat?
2. Aşakdaky teksti okaň: Gegeliň bilmek we özlügiňi aňlamak hakyndaky pikirini tema bilen baglanyşdyryp düşündiriň.

Bilmegiň haklygy özüňi aňlamakdadyr, özüňi aňlamak bolsa bilmegiň esasydyr, çünki başga predmeti bilmekligiň özi özüňi aňlamakdadyr. Men bilýärim, predmet meniňki (ol meniň gözýetimim), şonuň üçin ony bilenimde özümi aňlaýaryn».

betde, kämil ynsanyň akyl-paýhasy diňe döredijilik we pähim-paýhasa hyzmat edýär, gözi diňe ýagşylyklary görýär, gulagy diňe göreldele sözleri eşitmäge maýyl bolýar.

Ynsanyň özlüginini aňlamagy jemgyýetde bar bolan obýektiw şertler we subýektiw faktorlar esasynda şekillenýär. Bu hadysa jemgyýet agzalarynyň özara gatnaşyklary olaryň durmuşy tejribeleri dowamynda taplanyp, ösýän gymmatlyklar sistemasy hökmünde gündelik durmuşda möhüm orun tutýar.

Bilim — tälim-terbiýäniň başy, bagtly, şatlykly ýaşamagyň esasydyr. Adamkärçiligi götergileýän gymmatlyk, syrlyr älemindeki dünýä mazmunlaryndan habar berýän bibaha hazynadyr. Her bir ynsan edepli bolmagy, ähli zerur kesp-hünär hem-de bilimlari eýeläp, başarnyklaryny ösdürip barmagy şert. Ömür diýip atlandyrylýan durmuş ýolunda duş gelyän dürli synag, kynçylyklary çözmekde özleşdirilen bilim, ukyp we başarnyklary oňa hemişe kömek berýär.

Diýmek, adamzat nämä hereket etse — isle ýagşylyk, isle ýamanlyk bolsun, ilki bilen, ony özi üçin edýär. Bilim almak, peýdaly hünär öwrenmekden başga gaýgysy bolmadyk päkize ýaşlyk döwrüni, yktydarly ukyp we ýiti zeh-nini bolmaýan we peýdasyz işlere sarplamak — her bir adam üçin özüni-özi geçirip bilmeýän ýalňyşlardandyr.

Ylymsyzlyk şeýle nejislik batgagy, ol ynsan kalbynda umytsyzlyk, ertirki güne ynamsyzlyga alyp barýar. Nejislik batgagyna batan ynsan bolsa özlüginini ýitirýär.

Dersiň netijesi. Ynsan — dünýä mazmunynyň dürdänesi, manylar karakteri, päkize kalp we mylaýym gylyk eýesi, mähribanlyk eýesi, ynsanlary sogap işlere alyp barýan täsin bir zat. Bu gaýtalanmajak häsiýet bir wagtyň özünde bütin barlygy bagy-bossana öwürmek, parlak gelejek gurmak we şu bilen birlikde, dünýä yüzüni uruş meýdanyna öwürmek gudratyna eýe. Adamzadyň barlygy hem ynha şu dünýäniň mazmunyny aňlamakda dälmi?

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Özlügiňi aňlamakda taryhy hatyranyň, ylmyň orny nähili ähmiýet aňladýar?
2. Ynsan näme üçin özlüginini aňlamagy zerur?
3. Özlügiňi aňlamak we ynsan ruhyýetiniň ortasynda nähili baglanyşyk bar?
4. Aşakdaky dana sözleri okaň, olaryň many-mazmunyny özlügiňi aňlamak düşünjesi bilen baglanyşdyryp görüň:
 - a) «Özüňi mejburlamasaň, hiç zada ýetişmersiň»; b) «Kitap geçmişden hem, gelejekden hem habar beriji»; d) «Birini derňemek aňsat, mert bolsaň, özüňi-özüň analiz et».

DEGIŞME-TAPMAÇA

Her kimiň hem elinden gelibermeýär. Olar nämeler?

TARYHA NAZAR

«5 ýaşynda sowat öwrenen, 10 ýaşynda arifmetika, algebra, logikany öwrenen beýik akyldar Abu Ali ibn Sina özi hakynda şeýle maglumaty galdyrypdyr «Irugıç men ylymdan başga iş bilen meşgullanmadym. Gijeleri önümde şem goýup okaýardym, ýazýardym. Gaty uky basyp, irkilenimde hem gündizleri işläp bilmedik meseleleri oýlaýardym. Köp meseleleri men ukuda çözdüm. Ähli ylymlary çukur özleşdirýänçäm şeýle görnüşde ýaşayyş geçirdim».

Hamdam Sodikow.
«Suratlarda taryhdan bölekler»

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Suratlardan peýdalanan ýagdaýda maşgala ruhyýeti hakynda öz düşüňjäni aýdyň.
2. Maşgalanyň mukaddesligi näme bilen ölçelýär?
3. Maşgala taryp berlende, «Maşgala — Watan içindäki Watandyr», diýilýär. Siz bu pikire goşulýarsyňyzy, jogabyňyzy esaslandyryň.
4. Abdulla Kadyrynyň «Öten günler» romanyn-dan maşgala gymmatlyklary açyp görkezilen nähili tekstleri okadyňyz?

Maşgala — Watan tymsaly. Sebäbi, maşgala we watan düşüňjeleri biri-birine aýrylmaz bagly. Watan duýgusy maşgaladan, ene bagryndan başlanýar. Maşgala bolsa jemgyýetiň sosial-ruhy boguny hasaplanýar.

Maşgaladaky şert ynsanyň özboluşly ruhyýeti, dünýägaraýşy, düşüňjesiniň we ynamynyň şekillenmeginde, ösmeginde möhüm faktordyr. Ynsanyň kalbyndaky we aňyndaky iň arassa, päkize duýgulary, ilkinji durmuş düşüňjeleri maşgala bagrynda şekillenýär.

Halkymyzda adamyň nähili ekenligini, onuň özünü alyp barşy, terbiýesi, gylyk-häsiýeti, maşgalasyna bolan gatnaşyklary bilen bahalanýar. Bu bolsa onuň jemgyýetde öz ornuny tapmagynda möhümdir.

Maşgalada ýazylmadyk şeýle kada-kanunlar bar, olar näçe asyrlar dowamynda nesilden-nesle geçip, kä-

milleşip geliberýär. Ululary hormat etmek, kiçileri sylamak, gelejek nesil hakynda gamhorluk etmek maşgalanyň esasy kanunlary bolup gelen.

Bu mukaddes mesgende perzent diňe dünýä gelmän, eýsem many we ahlak taýdan gözəl ynsan kemalata gelyär. Maşgala şeýle mekan, ýagny onda nesiller kemala gelyär. Ata-babalarymyz azaldan maşgala agzybirliги, sagdyn nesliň kemala gelmegi ugrunda hemişe alada eden. Beýle taglymlar nesilleriň kalbyna we ruhuna siňdirilip barlan.

Maşgala agzalarynyň ortasynda özara hormat, rehim-şepagat faktorlary sagdyn şerti döredýär. Çünki, sagdyn terbiýe sebäpli maşgala agzalarynyň ortasynda özara agzybirlik, pikirleriň uýgunlygy, maksatlaryň bitewiligi emele gelyär. Perzent terbiýesi! Gör näçe kämil, syr-synaglara doly, ynsanperwerlik gatnaşyklar

TARYHA HAZAR

Temuriler döwründe şazadalaryň terbiýesine esasan olaryň mamalary meşgullanan. Saraý mülkiniň hanymy Şahruh Mürze, söýgüli agtyklary Muhammetsulton Mürze, Halilsulton Mürze we Ulugbek Mürzeleriň terbiýesi bilen meşgullanan.

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇIN

1. Berlen teksti okaň: Tekstdäki «rysgal-bereket, görelde, terbiýe, bolelinlik, wagty-hoşluk» düşünjelerine öz pikiriňizi bildiriň.
2. «Perzent gözəl terbiýe mirasdüşeri» diýende siz nämäni düşündiňiz? Sizde bu barada nähili miras bar?

AGZYBIR MAŞGALA — JEMGYÝET DAÝANJY

Maşgalada ata — rysgal-bereket, görelde timsaly, ene — mähir-söýgi, terbiýe ojagy, perzent bolsa, gözəl terbiýe mirasdüşeridir. Edil şeýle öýlerde bereket, wagty-hoşluk, özara hormat we agzybirlik jemlenen. Beýle şertde kemala gelen perzentden hemme peýda görýär. Beýle maşgalalaryň kemaly ahyr-soňunda jemgyýetiň gülläp ösmegine mynasyp goşant goşýar.

uýgunlaşan şu bir agyz sözde. Ýagşy perzent — ata-enäniň bibaha mülki, kalp gözüniň göwheri, mübärek syry we beýik açyşlary. Onuň kemalyndan ata-enäniň göwni göterilýär, durmuşy şatlyk bilen dolýar. Bu şöhrata eýe bolanlar hezzet we hormat täjini geýýärler, dünýä akyldarlaryna öwrülýärler. Aýratyn hem, ukypsyz perzendiň ýakymсыз hereketinden ata-enäniň kaddy бүкүлýär, göwni agyrýar. Terbiýede goýberen ýalňyşlyklary üçin ökünmek keseline duçar bolýar.

DÖREDIJILIK IŞI

1. Berlen suratlarda maşgala mahsus bolan nähili gymmatlyklar suratlandyrylan?
2. Siziň maşgalaňyzda bu gymmatlyklaryň haýsylary bar?
3. Bu hekaýada nähili gymmatlyklarymyz hakyn-da aýdyp geçilýär? Bu gymmatlyklar nirede şekillenýär?

«GIRGITTON ENÄNIŇ ÝAPON AGTYGY»

«... Heý-heý, girgitton, degme, degme, hozlara! — şeýle diýip çalasyn geldi-de, elimdäki hozlary alyp, pagsa diwaryň üstünden uzaga zyňyp başlady.

Soňra saralyp ýere düşen ýapraklaryň arasyndaky hozlary hem eňilip ýygdy-da, diwaryň aňyrsyna zyňdy. Enäniň beýle «gysganç»lygyna haýran bolup durup galdym. Ahyrynda ýere gaçan hozlaryň gutarandygyna gözi ýetenden soň, elimden tutup alyp gitdi. «Ýör bäri, girgitton, saňa başga hoz bererin!» Şeý diýip, pessejik bassyrma alyp girdi-de, sebetde üýşüp duran hozlardan goşawuçlap alyp, topbamy dolduryp berdi...»

Ötkir Haşimow, «Depderiň çetindäki ýazgylar»

Hakikatdan-da, adamyň bagtsyzlygy, onuň terbiýesizliginde. Terbiýesiz adamda ruhy ösüş bolmaýar, oý-pikiri ösmeýär. Onda watana, maşgalasyna hyýanat etmäge meýillilik duýgusy şekillenip barýar. Beýle adam mazmun taýdan «ýalaňaç» bolup, edeplilik, görelä esaslanan terbiýe ony «geýindirýär», bezeg berýär, beýgeldýär, ruhy kämillage tarap eltýär.

Nirede maşgala özbaşdaklygy güýçli tertip we terbiýä esaslansa, döwlet we millet hem şonça güýçli we durnukly bolýar. Dünýäde bolup geçýän özgerişler, isle ol ykdysadyýetde, ýa-da ruhy-syýasy ugurlarda bolsun, öz täsirini ilki bilen maşgala şertinde ýüze çykarýar.

Her bir milletiň bagty we gülläp ösmegi, elbetde, şu halkyň içki tertibi hem-de agzybirçiligi bilen aýrylmaz baglanyşykly. Parahatçylyk, agzybirlik bolsa, şu millet maşgalalarynyň tertibine esaslanýar.

Özbekistanda maşgala döwlet goragynda. Çünki, maşgala hemişe gamhorlyk etmek, oňa her taraplaýyn maddy we ruhy kömek bermek ynsanperwer demokratik hukuk döwletiniň möhüm wezipelerinden hasaplanýar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň «Maşgala» diýip atlandyrylan XIV babynyň 63, 64, 65, 66-njy maddalarynda maşgala jemgyýetiň esasy bölegi, boguny ekenligi, ata-enäniň çaga terbiýesindäki jogapkärçiligi, ata-ene garran çagynda, olara maddy we ruhy tarapdan gamhorlyk etmek her bir pezendiň borjy ekenligi görkezilip goýlan.

BILIP ALYŇ

Dünýäde her ýylda 15-nji maý «Halkara maşgala günü» hökmünde bellenýär.

Döwletimizde 1998-nji ýil — «Maşgala ýyly» diýip atlandyryldy. 2012-nji ýyl «Berk maşgala ýyly» diýip yglan edildi.

«Eger bir döwletiň ilaty ahlaksyzlyk we ýowuzlyk bilen maşgala gatnaşyklaryny gowşadyp goýberse we tertipsizçilige ýol berse, onda bu milletiň bagty we durmuşy şübhe astynda galýar».

Abdurauf Fitrat

Dersiň netijesi. Ata-ene we perzent gatnaşyklaryndaky esasy maksat aşakdaky ýaly bolmalydyr. Ata-ene statusy — perzendiniň kämil ynsan bolup şekillenmegine, jemgyýetde mynasyp orun tapmagyna hyzmat edýär. Perzendiň jemgyýetde tutan orny — ata-enesiniň abraýynyň has-da ýokary galmagyna sebäp bolýar. Şonuň üçin ata-enäni görelde nusgasy diýmek bolar.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

Günleriň birinde men bir dostumyň öýüne myhmançylyga bardym. Ýagyş suw-sil bolup ýagýardy. Turba ýaprak dykylanmy ýa-da başga sebäpdenmi, jaýyň üstüne ýagýan ýagyş syçrap hemme ýeri öl edip goýberipdi. Bu ýagdaýy gören dostum ogluny çagyryp, turbany düzedip goýmak gerekligini aýtdy. Emma dostumyň ogly atasynyň gepini eşidip, ýene-de öýüne gaýdyp girip gitdi. Bu ýagdaýy gören dostum, maňa ýörüň biraz daşary çykalyň diýdi. Biz howla çykan wagtymyzda, dostumyň ogly jaýyň üstüne çykyp, turbany düzedip düşdi.

1. Bu hekaýadan näme netije çykarmak mümkin? Dostumyň ogly atasynyň gepini iki etdimi? Munuň üçin onda nähili esas bardy? «Adamzat üçin bir ömür zerur bolýan tebigy başarnyk we aýratynlyklar, maşgalada alýan terbiýesine aýrylmaz bagly», diýen pikir bilen baglanyşdyryp düşündiriň.
2. «Bu günki günde dünýäniň käbir çäklerinde milletiň asyrlarça gymmatlyklaryny, milli aňýeti we ýaşayş derejesiniň bozulýanlygy, ahlak- edebiň, maşgala we jemgyýetiň howp astynda galýanlygyny görmek mümkin», diýen pikire gatnaşygyňyzy bildiriň.
3. Akyllylyk diýende nämäni düşüňärsiňiz? Maşgalada ata-ene, aga-ini, jigi-dogan gatnaşyklary nähili şekillenýär?
4. Maşgalanyň döwlet goragynda ekenligini aňladýan kanunlar we kanun esasyndaky dokumentleri tapyň we pikiriňizi bildiriň.
5. Aşakdaky galdyryp gidilen ýerlere gerekli sözlere goýup dolduryň.
Maşgala agzalarynyň arasynda özara ..., mähir-hormat we ... faktorlary sagdyn şerti döredýär.

DEGIŞME-TAPMAÇA

Derman, emma peýdasyz. Ol kim?

4-§

Jemgyýet ruhyýetiniň şekillenmeginde mähelläniň orny

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

- ➔ Goňşy howluda märeke boldy. Oba-goňşular derrew çykyp, köçe-howlulary tertipleşdirip, adamlaryň gelmegi üçin ýer taýýarlap başladylar. Kimdir öýünden düşekçe alyp çykrsa, kimdir stol-stul daşamak bilen meşguldý. Hut öňden taýýarlanylýp goýlan ýaly, her kim öz işini bilip-bilip edýärdi.
 - ➔ Goňşy gyza sawçy geldi. Gyzyň enesi öýde ýoklugy sebäpli, ýakyn goňşusy bu gepden habar tapyp derrew çykyp, saçak ýazdy we sawçylary garşylap aldy.
 - ➔ Mähelle aksakgallarynyň ýygnaýyndan gaýdyp gelýän garrylar köçäniň başyndaky çörek bişýän ýerden dört sany ýumşajyk çöregi alyp, birnäçe hepdeden bäri keselligi sebäpli öýünden çykyp bilmän ýatan Samariddin atanyň ýagdaýyndan habar almak üçin onuň öýüne bardylar.
1. Bu hekaýalarda nähili gymmatlyklar bar? Bu gymmatlyklary kim oýlap tapypdyr?
 2. Siziň hem mähellaňizde şeýle döp-dessurlar bar-my? Berlen suratlar arkaly pikiriňizi esaslaň.
 3. Siz hem mähelledäki ýowarlarda gatnaşdyňyzmy, muňa sizi näme mejbur edýär?
 4. Näme sebäpden mähellä «gymmatlyklar bişigi» diýip tarap berilýänligi hakynda öz pikiriňizi aýdyň.

Müň ýyllaryň dowamynda Merkezi Aziýanyň çäkleri dürli-dürli dinler, medeniýetler we durmuş ýörelgeleri utgaşan hem-de parahat agzybiriň ýaşan merkez bolup geldi. Bu döwürde ynsanlaryň arasyndaky gatnaşyklar netijesinde sabyr-kanagatly, akgöwünli, mähirli, halallyk bilen gün geçirmek ýaly gymmatlyklar şekillendi.

Watanymyzyň taryhy şaýatlyk edişi ýaly, özbek halky üçin köpçülik bolup ýaşamagyň synagdan geçen şekili mähelledir. Mähelle raýonlaryň içindäki kiçi regional birlik bolup, geçmişden miras bolup gelýär.

Belli bir mähellede ýaşayan adamlar diňe oba-goňuşuçylyk gatnaşyklary bilen däl-de, eýsem içki tertip düzgün, urp-adatlar, döp-dessurlar, umumy bähbitler we borçlar bilen baglydyr. Mähelle durmuşynyň köpçülik bolup ýaşamak şekili jemgyýetçilik esasynda iş alyp barýan özüni-özi dolandyrmak sistemasyny emele getirýär. Mähellä onuň territoriýasynda ýaşayan ilat tarapyndan saýlanyp goýlan aksakgal ýolbaşçylyk edýär.

DÖREDIJILIK IŞI

1. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasyndan mähelle bilen bagly maddalary tapyň. Mähelläniň durmuşymyzdaky ornuny düşündirip beriň.
2. Özüňizi mähelleden daşarda göz önüne getirip bilýärsiňizmi? Pikriňizi esaslandyryň.

Enwer mekdepeden gelyärdi. Köçesiniň başyna gelende onuň burnuna gazyň ysy urdy. Gazyň ysyndan tiz başy aýlandy. Tizräk ol ýerden geçip gitdi-de, öýüne baryp babasyna bu hakynda aýdyp berdi. Babasy bolsa, hany nirede beýle ys gelýär diýip köçäniň başyna alyp gitdi. Olar şol ýere ýetip geldiler. Babasy tiz 104 belgisine telefon edip, waka hakynda habar berdi. Hakykatdan hem gaz turbasy geçýän ýerden ys çykýan eken. Hünärmenler tiz turbany bejerdiler.

3. Gaz turbasy olaryň öýüniň önünden däl-de, eýsem köçäniň aňyr başyndan geçen we olara zyýany ýokdy. Enweriň babasy näme üçin howatyrlandy? Bu wakanyň Enwer we onuň babasyna nähili baglanyşygy bar?
4. Mähelle ilatyny näme birleşdirýär?

Mähelläniň ruhy gymmatlyklarynyň ýene-de bir gudratly çeşmesi döp-dessura öwrülen maşgala we garyndaşlyk gatnaşyklary edebi şekillenen mesgen. Bu günki günde ösen döwletlerde bu hadysa raýatlyk jemgyýetiniň möhüm instituty hökmünde yglan edilýär.

Muňa döwletimizdäki mähelleler aýdyň mysal bolup biler. «Mähellede duw-duw gep» filminiň adyny, «Söýünji» kinofilmindäki sahnalary ýatlasak, munda mähelledäki gymmatlyklar aýdyň ýüze çykýanlygyny görmek mümkin. Ýerli özüni-özi dolandyryş organlary — dogrudan-dogry raýatlar tarapyndan saýlanýan organlardyr. Raýatlar ýygnagy başlygy (aksakgaly) we onuň maslahatçylarynyň saýlawy döwletimiziň durmuşynda möhüm orun tutýar. Bu saýlaw demokratizm, aç-açanlyk we deň saýlaw hukugy esasynda geçirilýär. Mähelle özbaşdak gurama hökmünde pugtalandy we olaryň köpçüligi özüniň gadymky atlaryny we halkyň arasynda abraýyny gaýtadan dikelti.

Biziň mähellelerde ekleşjisini ýitiren garrylar ýa-da kesel bolup ýatan adamyň garawsyz galmagynyň mümkin dældigi hem beýik ynsanperwerlik gymmatlyklaryndan biridir. Bu mysallar jemgyýetimizde köp taraply esasa

TARYHA NAZAR

Taryhçy alym Narşahiý «Buhara taryhy» eserinde mundan 1100 ýyl öň mähelle halkyň dolandyryş şekili ekenligini ýazypdy. Gadymda mähelle diňe sosial däl, eýsem administratiw-regional gurluş görnüşinde hem yglan edildi. Alyşir Nowaýynyň «Haýrat ul-abror» («Ýagşy adamlaryň haýran galmagy») eserinde aşakdaky bent duş gelýär:

*«Şäherler adyny mahalot edip,
Boldy şu ýüz şäher Hiri at edip».*

Mähelläniň «şäher içindäki şäherjik» diýen mazmuny ýokardaky deňeşdirmeden görnüp durşy ýaly, orta asyrlarda Hiri diýip at alan Hyrat şäheri ýüz sany kiçijik «şäherçe» — mähellelerden düzülen.

BILIP ALYŇ

«Mähelle» arapça sözden alnan bolup, «şäher içindäki şäher» manysyny aňladýar.

2017-nji ýylyň
13-nji iýulynda
Özbeqistan
Respublikasynyň
Prezidentiniň
Karary bilen
«Mähelle buýsanjy»
kükrek nyşany yglan
edildi.

eýe bolan kanunyýet bolup, oña esasan ynsanlar ýowar gurnaýarlar, mähelledäki köpçülikleýin çäreler bilelikde alyp barylýar. Iň möhüm jemgyýetçilik hadysalardan biri bolan merhumy jaýlama märekeseiniň analizi arkaly ynsanlaryň özara gatnaşyklaryna ýene-de anyk baha bermek mümkin. Beýle wagtda mähelle şeýle bir jebisleşýär, her bir iş köpçülik agzalary tarapyndan ýokary derejede ýerine ýetirilýär.

Mähelle — halkymyzyň durmuş ýörelgelerinden, ruhy zerurlyklaryndan gelip çykyp, aňy we pikiri, ynsanlaryň özara gatnaşyklary, maşgala gatnaşyklaryny şekillendirýän, dogan-garyndaşlyk, guda-endeçilik ýaly meseleleri çözüýän hökümete degişli bolmadyk guramadyr.

Dersiň netijesi. Mähelle bu günki günde ruhy-terbiýe işlerini ýerine ýetirip, jemgyýetiň we döwletiň demokratik ösmegine özüniň goşandyny goşýar.

Özbeigiň toý-märekesei millet saýlamaýar. Alnyp barylýan baýram çärelerinde dürli millet wekilleri arkama-arka durup biri-birine kömek ellerini uzadýarlar, ýagşy we ýaman günlerinde bile bolýarlar. Mähelle güýçli täsire eýe bolan jemgyýetçilik pikiri mähelledäkileriň karakterini, özara gatnaşyklaryny adalat we ruhy normalar esasynda tertibe salyp durýar.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. «Maşgala, mähelle, tälim edaralary arkalaşygy» konsepsiýasynda näme üçin mähellä aýratyn basym berlen diýip oýlaýarsyňyz?
2. Harby hünär eýesi bolmagy isleýän ynsanlara dokument tabşyrmak üçin näme sebäpden mähelleden häsiýetnama almak talap edilýär? Pikriňizi esaslandyrmaga hereket ediň.
3. Näme üçin toýdan oň gyz ýa-da ýigidiň häsiýeti mähelleden soralýar?
4. «Öz öýüni özüň gora», «Mähelle — watan içinde watan» şygarlarynyň köpçüligiň howpsyzlygyny üpjün etmekdäki orny nähili?
5. «Bir perzendiň terbiýesi üçin yedi mähelle jogapkär» dana sözi düşündiriň.

DEGIŞME-TAPMAÇA

Sen hakynda, sensiz aýdýarlar. Olar nämeler?

5-§

Ynsan we jemgyýet

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Siz «ynsan», «jemgyýet» diýende nämäni düşüňärsiňiz? Özüňizi jemgyýetiň agzasy diýip hasaplaýarsyňyzmy?
2. Suratlardaky ähli şahslary birleşdirip, «jemgyýet» diýen söze kesgitleme berjek boluň.
3. Jemgyýet haçan peýda bolan, diýip oýlaýarsyňyz? Jemgyýetiň taryhy bilen gyzyklandyňyzmy?

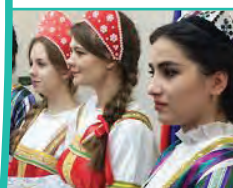
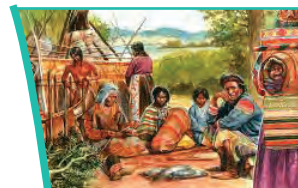
Ynsan (arap. unutmak) — älemdäki başga biologik jandarlardan tapawutlanyp durýan möhüm aýratynlyklara eýe, ýagny akyl, ruhyýet, medeniýet, häsiýet, pikir, dil we başga taraplara eýe bolan sosial jandardyr.

Ynsanyň özboluşly bolan esasy häsiýetleri, bu — onuň ahlak-edebi, tälim-terbiýesi, ýurduna bolan söýgüsi, onuň parahatçylygy we gülläp-ösmegi ugrundaky şahsy jogapkärçiligidir.

Ynsan nesline mahsus bolan aýratynlyk — onuň aňlylygy, pikir edip bilmegi, ahlak normalaryny akyl we fiziki taýdan ýerine ýetirmegidir. Başga janly jandarlardan hiç biri ynsan ýaly öz işini tertibe salyp bilmeýär. Ynsan jemgyýetde erkin iş alyp barýan jandardyr.

Jemgyýet adamlaryň özara gatnaşyklary, baglanyşyklary amala aşyrylýan toparlar jemlenmesi we kompleksi. Şonuň ýaly-da, ol adamlaryň jemgyýetçilik durmuşynda üstün bolan, ýokary derejede şekillenen bilelikdäki mekanydyr.

Islendik köpçülik hem jemgyýet bolup bilmeýär.

Emma islendik jemgyýet köpçülik hasaplanýar. Ynsan haýsy jemgyýetiň agzasy bolsa, ol şol jemgyýetde emele gelen sosial şertde ýaşayar. Diýmek, ynsan we jemgyýet biri-biri bilen aýrylmaz bagly: ynsan jemgyýetden daşarda özüniň hakyky mazmunyny ýitirýär.

Jemgyýetdäki gatnaşyklar nähili baý, dürli-dürli bolsa, onuň ruhy-medeni görnüşleri hem şonça berk bolýar. Jemgyýet ýuwaş-ýuwaşdan ösüp, raýatlyk jemgyýetine öwrülýär.

Ynsanlaryň bu jemgyýetde ýaşamakdaky maksady — bolelin durmuş geçirmekden ybaratdyr. Watanymyza ýaşap geçen bilimli alymlar Abu Nasr Faraby, Abu Reýhan Biruny, Abu Ali ibn Sina, Alyşir Nowaýy ýaly beýik akyldarlar jemgyýetiň peýda bolmagynyň ähmiýeti we gelejegi barasynda öňdebaryjy ylmy garaýyşlary öňe sürüpdirler. Meselem, Alyşir Nowaýynyň döredijiliginde dünýädäki iň uly baýlyk hezreti ynsan diýlen.

Onuň pikirine göre, ähli jandar, barlyk ynsan üçin, onuň bagty üçin hyzmat etmegi zerur. Babalarymyzyň şu pikirleri häzirki günde hem wajyp hasaplanýar.

DÖREDIJILIK IŞI

1. Bu suratlarda şekillendirilen raýatlaryň jemgyýet bilen nähili baglanyşygy bar? Jemgyýetiň aktiw agzasy bolmak üçin nähili häsiýetlere eýe bolmaly?
2. Siz gelejekde nähili hünär eýelemegi isleýärsiňiz? Siziň eýelemegi isleýän hünäriňiz siziň jemgyýetiň doly agzasy bolmagyňyzda nähili baglanyşygy bar?
3. Aktiw raýat diýip nähili adamlara aýdýarys?

Özbekistanda jemgyýetiň ösüşiniň esasy wezipelelerinden biri, bu ynsanlaryň, aýratyn hem, ýaş nesliň ruhy dünýäsini şekillendirmek we baýlaşdyrmak, olary milli taglym esasynda terbiýelemek, halkymyzyň medeni we ruhy mirasy we gymmatlyklaryny eýelemekleri üçin zerur şert döretmek hasaplanýar.

BILIP ALYŇ

Jemgyýet — belli bir regionda ýaşayan, öz zerurlyk we peýdalaryna görä birleşen ynsanlardan ybarat köpçülik.

«Ynsan öz şahsy talaplaryna görä başgalardan bölünen ýagdaýda ýaşap bilmeyär, çünki ol ynsanyýetiň başga wekilleri bilen gatnaşygynda olary kanagatlandyrmagy mümkin. Köpçülik agzalaryň hemmesi üçin mejburiy-hukuky kanunlar zerur bolýar. Köpçüligiň hemme agzalary zähmet bilen meşgullanmagy zerur».

Abu Ali ibn Sina

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇIN

Beýik wezirden sorapdyrlar:

— Siz bir wagtlar Sasanylar döwletiniň akyl weziri bolupsyňyz. Häzir hem sizden hakykatçy we dana adamy tapyp bolmaýar. Aýdyp beriň, Sasanylar döwleti näme sebäpden krizise duçar boldy?

— Munuň sebäpleri: birinjiden, patyşalar öz töwereginden dana we alym adamlary uzaklaşdyryp, döwlet işlerini sowatsyz we ukypsyz adamlaryň eline tabşyryp goýdular. Ikinjiden, patyşalar öz gelejegini halkynyň gelejeginden üstün goýdular. Halky oýlamadylar, adalatsyzlyklary öjükdirdiler. Munuň netijesinde halk paryşany goldamady, baş-başdak bolan döwlet bolsa duşman tarapyndan aňsatlyk bilen basyp alyndy.

«Hikmetler hazynasy»

1. Alym ynsanlar, diýende kimleri düşünýärsiňiz?
2. Döwlet we jemgyýetiň berkemegi üçin nähili faktorlar zerur diýip hasaplaýarsyňyz?
3. Ylmyň ösmegi jemgyýetiň ösmegine täsir edýärmí? Nähili jemgyýetde ylym ösýär?

«Dostlugyň hakyky esasy deňlikdir; dostluk hiç haçan orta wezipäni aralaşdyрмаýar, hemme wagt deňligi talap edýär.

Etýen de la Boesi

Dersiň netijesi. Ynsanlaryň biri-birlerine görä mähir-şepegatly, mylaýym, agzybir, sylaşykly bolmaklary sebäpli durmuş gowulaşýar. Maşgala, mähellede özara agzybirlik emele gelýär. Jemgyýetiň gülläp-ösmegi üçin, öz nobatynda, ynsanlaryň diňe haýyrly maksatlar ugrunda ýaşamaklaryna dogrudan-dogry bagly.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Ilkinji poleolit döwründe adamlar topar-topar bolup gowaklarda ýaşapdyrlar, tabigatdaky taýýar zatlary — agaçlaryň miwelerini, ösümlük köklerini köwläp iýip, gün geçiripdirler. Soňky polelitiň ahyrynda bolup geçen düýpli özgeriş ilkidurmuş toparyň ornunda ilkidurmuş obşina-urugçylyk gurluşynyň emele gelmegine sebäp boldy. Dogan-garyndaşlyk ene tiresinden resmileşdi, ol taryhda matriarhat diýip at aldy. Bir urugdan ýaýran adamlar köpçüligi uly bir gowakda ýa-da birnäçe külbeden ybarat jaýda bilelikde ýaşap, bilelikde zähmet çekip, kiçi bir mülke eýelik edipdirler. Üns beriň. Bu adamlary näme birleşdirdi? Beýle bilelikde ýaşamagy raýatlyk jemgyýeti, diýip atlandyrmak mümkinmi? Pikiriňizi esaslandyryň.
2. Näme üçin raýatlyk jemgyýeti ynsanyýet ösüşiniň önümi hasaplanýar?

DEGIŞME-TAPMAÇA

Täsinlikli täsinlik. Ol kim?

6-§

Raýatlyk jemgyýetinde ynsan aňy

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. «Aň» diýende nämä düşüňärsiňiz?
2. Özünüzi gowy pikirlenýän ynsan hökmünde bahalaýarsyňyzmy?
3. Jemgyýetiň ösüşinde ynsan aňynyň orny nähili? Pikirleniň.
4. Ýokardaky suratlar bilen raýatlyk düşüňjesiniň arasynda nähili baglanyşyk bar?

Ynsanyň aňy, durmuş derejesi, ruhy garaýyşlary öz-özünden, boş ýerde şekillenip galmaýar. Olaryň emele gelmegi we ösmeginde anyk tarhy, tebigy we sosial faktorlar esas bolýar.

Aň hadysasy diňe ynsanyň aňy bilen däl-de, eýsem kalby we ruhyýeti bilen hem aýrylmaz baglanyşykda geçýär. Pikirlenjiniň içki dünýäsi näçe baý bolsa, onuň pikirlenmek derejesi hem, hereketleri hem şoňa ýaraşa bolýar. Ondaky pikir dil arkaly öz beýany tapýar, başgalar dogrudan-dogry kabul edip bilýän, duýýan şekile girýär we adamlaryň özara pikir alyşmak serişdesine öwrülýär. Bilimli akyldarlar ynsan pikirlenmek arkaly tälím-terbiýesini ösdürmegini, özüni kämillige tarap eltýänligini nygtapdyrlar. Çünki, aň we ruhyýet özara baglanyşykly hem-de biri-birini doldurýar.

Abu Nasr Faraby («Fazyl adamlar şäheri»), Abu Ali ibn Sina («Tib kanunlary»), Gazzoliý («Kimýoi saodat»), Alyşir Nowaýy («Mahbub ul-kulub») ynsan

«Her ne işi kylmys adamzat, aň birle kylmys adamzat».

Alyşir Nowaýy

Aň — arap. «pikir» sözünden gelip çykan bolup, pikirlenmek, ara alyp maslahatlaşmak, gözegçilik etmek we pikirlenmek manylaryny bildirýär.

DÖREDIJILIK IŞI

Mekdepden gaýdyp gelýän Bahramjan, sim agajynda elektrik siminiň üzülip ýatanyny görüp galdy. Aýlanyp geçip gitmekçi boldy. Emma bu ýerden geçme-gi mümkin bolan ýaş çagalar we garrylar göz önüne geldi-de, el telefonyndan 1050 — awariýa gullugyna jaň edip ýagdaýy aýtdy. Mesele derrew çözüldi.

1. Bahramjan üns bermedik bolanda, onuň soňy nähili bolardy?
2. Siz bu ýagdaýda nähili ýol tutan bolardyňyz?
3. Pikir ediň, bu waka bilen raýatlyk jemgyýeti we ynsan aňynyň nähili bagly tarapy bar?

aňyny ösdürmekde diňe teoretik bilim, tejribe arkaly däl-de, eýsem maşk etmek arkaly hatyrany çarhlamak, agzeki we ýazma sözleýşi ösdürip barmak zerurlygyny öwredipdirler.

Ynsanyň akly näçe ýiti we dury bolmasyn, dar we pes pikirlenýän bolsa, bu akyl we paýhasy weýran ediji güýje öwrülär. Şu manyda, ruhyýet ynsan aňy, akyl-paýhasy, bütin işini baglanyşdyryp durýar. Munda ruhyýetiň orny üstünlik edýär. Ruhyýet bar ýerde diňe umumynsany gymmatlyklary ynsan akyl-paýhasy, güýç-gudratyny dikeldijilik işlerine ugrukdyrmagy mümkin. Şonuň üçin hem nirede hüşgärlik we seresaplyk, beýik akyl paýhas we aň höküm sürse, şol ýerde ruhyýet gudratly güýje öwrülýär.

Döwletimizde kämil nesli kemala getirmek maksadynda tälim sistemasyny reforma etmek barasynda giň gerimli işler amala aşyrylýar. Çünki, erkin pikire eýe bolan kämil ynsanlary terbiýelemek raýatlyk jemgyýetini ösdürmegiň esasy emele getirýär.

Jemgyýet durmuşyndaky özgerişler, iň birinji, ynsan aňy arkaly amala aşýar. Ynsanyň nähili görnüsdäki aň şekillenen bolsa, şoňa laýyklykda onuň barlygy — durmuş derejesi ýola goýulýar. Ynsan aňy — ynsan ruhyýetiniň düzüm bölegi, diýip atlandyrylmagy hem

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇİN

Tekstdäki dolandyryş möhleti, haýyrly işler, döwleti dolandyrmak ýaly düşünjeleriň bu günki gündäki halk häkimiýetçiligi bilen nähili meňzeş taraplary bar?

«Uzak günbatardaky şäherlerden biriniň ilaty hakynda nakyl edýärlerkim, aristokratlar we ýer eýeleri bu şäheri nobatma-nobat dolandyryan ekeni. Ol ýerde ölkäni dolandyrmak tanymal saray işgärleri we ýer eýeleriniň arasynda nobatma-nobat biri-birine geçip durýarmyş, kime nobat gelse, şol üç aý höküm ýöredýärmüş. Möhlet gutarmagy bilen her bir hökümdar öz-özünden ölkäni dolandyrmak emelinden düşüp, minnetdarçylyk üçin sadaka berýär we öz adamlarynyň arasyna gaýdýar. Ol göýä gandaldan boşan ýaly şat bolýar we öz işi bilen meşgul bolýarmyş. Bu şonuň üçinki, döwleti dolandyrmak rahatdan mahrum bolmak, diýen sözdür. Munda ol şol ýerdäki ezijileri ezilenlere görä adalatly ederin, sütünini süýndirmerin diýmekdir. Bu bolsa özüni we gol astyndakylary goramak üçin çäre taýýarlamak barasynda öz janyňy gynamakdyr».

Abu Reyhan Biruni «Mineralogiya»

ýöne ýerden däl. Aňy ýokary ynsan jemgyýetiň gültäji, berk daýanjy bolup biler.

Raýatlyk jemgyýetini ösdürmegiň möhüm şerti hem ynsanlar aňyny, ruhyýetini özgertmek we ösdürmek — aňy ösdürmekden ybaratdyr.

Ynsan bar eken, ol pikirlenmek ukybyna eýedir.

Ynsanyň pikiriniň durulygy, logika esaslanmagy, erkinligi, özbaşdaklygy, çeperçiligi, döredijiligi aňyň görnüşi we ölçegleri hasaplanýar. Ynsan aňynyň edil şu görnüşleri arkaly dünýäni aňlaýar, ony özboluşly görnüşde şekillendirýär, netijeler çykarýar. Aňynyň görnüşiniň özgermegi raýatlyk jemgyýetiniň ösmegine ýol açýar. Şonuň ýaly, jemgyýetiň ykdysady, syýasy, medeni, ruhy durmuşynda gowy özgerişler ýasaýar.

BILIP ALYŇ

Raýatlyk jemgyýeti — kämil raýatlardan, ýagny aýrylmaz baglanyşykda bolan hem-de ruhy-ahlaky, hukuky we syýasy medeniýete eýe adamlardan ybarat jemgyýetdir.

«Niýetiňizi goraň,
ol ähli işleriň
başlangyjydyr.
Her kimiň niýeti
durust bolsa, onuň
amallary hem
durust bolýar».

**Abu Turob
Nahşabiy**

Diýmek, şu jemgyýetiň aktiw raýaty bolan her bir ynsan öz aň derejesini ösdürmegi zerur. Bu arkaly ol diňe özüni däl, eýsem milletini, döwletini jahana tanadyp, deňleriň içinde deň bolmagyna alyp gelýär.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Raýatlyk jemgyýetinde ynsan ruhyýeti nähili bolýar?
2. Edebiýat dersinde alan bilimlerinize daýanyp, aşakdaky soraglara jogap beriň.
 - Alyşir Nowaýynyň haýsy eserlerini okadyňyz?
 - Alyşir Nowaýynyň eserlerinde döwletiň parahatçylygy, gülläp-ösmegi bilen bagly raýatlyk jemgyýetine degişli nähili taglymlar öňe sürüldi?
 - Alyşir Nowaýynyň «Jemgyýetiň esasy ruhylyk emele getirýär», diýen sözüne öz pikiriňizi bildiriň.
3. Näme üçin döwletimizde ruhyýete uly üns berilýär? Jemgyýet durmuşyny, ruhy täzelenmegini anyk durmuş mysallar bilen esaslaň.

DEGIŞME-TAPMAÇA

Akgöwün we biminnet, wepaly dost. Ol näme?

GOŞMAÇA OKAMAK ÜÇIN

Bir adam suwa garmak gurup oturan eken. Ýanyndan geçip barýan adam sorapdyr: «Eý, byradar! Balyk tutýarsyňmy?» «Men diňe bir balyk tutman, eýsem bir wagtyň özünde geçen ömrümi hem göz önümden geçirýärim, güneşiň altyn nurlaryndan lezzet alýaryn, suwuň akýşyndan lezzetlenýärim, edil şu wagt sen bilen gepleşýärim. Bir söz bilen aýdan-da, aň ýetirip ýaşaýaryn», diýip jogap beren eken, ol akylдар...

«Perzentnama»

7-§

Maddy we ruhy durmuş ynsan bezegi

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Maddy we ruhy durmuş diýende nämäni düşüňýärsiňiz? Bu suratlar arkaly pikiriňizi esaslandyryň.
2. «Ruhy durmuş», «maddy nygmat», «halal ynsan» düşünjelerini deňeşdirip meňzeş taraplaryny aýdyň.
3. Bu günki günde döwletimizde maddy we ruhy durmuşy bir deň alyp barmak üçin nähili işler amala aşyrylýar.
4. Nähili pikir edýärsiňiz? Maddy durmuşyň özi bilen ýaşap bolýarmy?

Ynsanyň gündelik durmuşy we işinde maddy we ruhy esaslar biri-birine görä nähili orun tutmagy, olaryň haýsy biriniň üstünlik edýänligi hakynda dürli-dürli, käte bolsa garşylykly pikir we garaýyşlar bar. Antik döwür filosoflary Sokrat we Platon, Epikur we Demokrit, hytaý akyldary Konfusiý we başga bilimdarlaryň käbirleri bu baradaky teoretik garaşlarynda ruhy älemi birinji diýip bilse, başgalary maddy älemi esasy orna goýdy. Bu gadymy dünýä, biziň ýaşayan durmuşymyz ýeke, bitewi bir wakadyr. Ynsanyň içki dünýäsi oňa bagyşlanan häsiýet we sypatlary soňuna çenli aňlamak, düşünmegiň özi örän çylşyrymly bir mesele bolsa-da ony aňlamaga hereket edip görýäris.

Biz her gün üç ýa-da dört wagt naharlanýarys. Pasyllara seredip özümize laýyk bolan eşikleri geýýäris. Şonuň ýaly, özümüz üçin gyzykly bolan filmleri, eşitdirişleri tomaşa edýäris we sazлары diňleýäris. Ýene bir zat bar, ol hem bol-sa, öýdemi, mekdep kitaphanasyndamy, bir çeper eseri okamaga başlasak, kitap gahrymanlarynyň ruhyýetine girýäris. Eserdäki wakalaryň içine hyýalymyzda düşüp galyp, ony elimizden goýmaýarys. Hat-da garnymyzyň aç bolany hem ýa-dymyzdan çykyp gidýär, aç galanymyzy duýsak hem wagty gysganyp kitapdan kellämizi galdyrmaýarys. Wakalaryň tizleşmegini, soňunyň nähili boljagyny bilmäge howlугýarys.

Bu orunda maddy we ruhy hadysalar özara garşy gelýär. Bularyň ikisi hem ynsan üçin gerek. Ynsan bu durmuşda ýaşayan eken, hem maddy, hem ruhy aýratynlyk we alamatlary özünde jemleýär. Ynsanyň ýaşamagy we işlemegi üçin iýip-içmek, geýinmek ýaly maddy we mazmunly durmuş geçirmek üçin ruhy zerurlyklara mätäç bolýar. Şu sebäpden, her iki ýagdaýa hem bir ýaly ähmiýet bermek gerek.

Maddy we ruhy durmuşyň uýgunlygy — ynsan we jemgyýetiň durmuşynda maddy hem-de ruhy esaslaryň biri-birine görä laýyklygy, özara gatnaşygy we baglanyşygyny aňladýar.

1

2

3

DÖREDIJILIKLI IŞ

- 1-nji we 3-nji suratlar esasynda maddy durmuşyň ruhy taraplary nämeden ybarat, diýen soraga jogap berjek boluň.
2. Jemgyýeti krizise getirmegi mümkin bolan ýagdaýlar boýunça esasly mysallar getiriň.

Gül'naza mähelle güzerindäki dükana girip, ojuk-bukuk satyn aldy, emma utanan bolup, alan önümleriniň çekini soramady.

3. Gül'naza raýatlyk kadalaryna amal etdimi?
4. Onuň bu hereketi nähili meselelere sebäp bolmagy mümkin?
5. Siz dükandan söwda edeniňizde alan önümleriniň çekini soráýarsyňyzmy? Näme üçin? Piki-riňizi esaslandyryň.

Maddy we ruhy durmuş biri-birini inkär etmeýär. Olar özara baglanyşyp, biri-birlerini doldurýar. Ynsan öz arzuw isleglerini amala aşyrmak, bagtly ýaşamagy üçin durmuşyny şu iki ölçege baglanyşdyrýar.

Döwletimizde ynsanlaryň gowy ýaşamagy, jemgyýetiň aktiw agzasy bolmagy üçin maddy we ruhy durmuş meselelerine uly üns berilýär. Çünki, jemgyýetiň maddy we ruhy durmuş ynsanlaryň maddy we ruhy zerurlyklary bilen aýrylmaz baglanyşykly ýagdaýda emele gelýär.

Jemgyýet durmuşy maddy we ruhy görnüşe eýe. Şeýlelikde, jemgyýetiň ykdysady ösüşini gazanmagynda ruhyýete, aýratyn hem, ynsanyň hak-hukuklaryna hormat bilen garamak zerur. Bu ruhyýetiň önümçilik, ykdysady ösüş bilen aýrylmaz baglanyşyklydygyny görkezýär. Eger bolmasa, jemgyýetde ruhy-ahlak gatnaşyklar krizise duçar bolup, ynsanyň abraýy, gadyr-gymmady aýak asty bolardy.

Taryhdan mälim bolşy ýaly, özüniň hususy mülküne eýe bolan şahs we şeýle şahslardan düzülen köpçülik özüni we maşgalasyny bakmaga, şonuň bilen birlikde, artykmaç girdejisiniň hasabyndan öz ýakynlary we mätäç ynsanlara hoşniýetli kömek bermäge, ýurdy, milletiniň parahatçylygyny, asudalygyny saklamak we goramaga jany-teni bilen zähmet çekýär. Görnüp durşy ýaly, maddy we ruhy durmuş biri-birini doldurýar, bilelikde ynsanlary gowy işleri amala aşyrmaga çagyryýar.

Bu gün döwletimizde maddy we ruhy durmuşyň bilelikde ösmegine aýratyn üns berilýär. Meselem, ykdysady we ruhy hadysalaryň özara deň görnüşde ösmäge hereket edýän döwletimizde höküm sürýän syýasy-sosial, ylmy-medeni durnuklylygyň delilidir. Ruhyýet we maddy durmuş biri-birini inkär etmän, eýsem biri-birini kuwwatlap gelýänligi üçin hem bu gün raýatlaryň aňy özgerýär, jemgyýet ösýär.

Ählimize gowy mälim bolşy ýaly, watanperwerlik her bir döwletiň durmuşynyň ruhy esasy hasaplanýer we jemgyýeti her taraplaýyn ösdürmek boýunça iň möhüm mobilizleýji güýç hökmünde ýüze çykýar.

Şawkat Mirziýoýew

Jemgyýet	
Maddy durmuş	Ruhy durmuş
Ynsanlaryň ýaşamagy, şahs hökmünde kemal tapmagy üçin zerur bolan ykdysady şertler; azyk, egin-eşik, ýaşayyş jaýy, ýangyç, kommunikasiýa serişdeleri; maddy nygmatlar öndürmek, paýlamak, çalyşmak we satyn almak; maddy baýlyklar, tebigy zapaslar we başgalar.	Älemi düşünmek, jemgyýet we ynsan dogrusyndaky garaýyşlar, taglymlar, aňyýet, aň görnüşleri, tälim-terbiýe, habar serişdeleri, medeniýet, ylym. Gadymy taryhy ýadygärlikler, seýrek eserler, maddy däl medeni miras we başgalar.

Dersiň netijesi: Ynsan işinde iki möhüm faktor — maddy we ruhy älem özara uýgunlaşyp, goşa ganata öwrülen ýagdaýda ynsan, döwlet we jemgyýetiň durmuşynda ösüş-özgeriş, beýgeliş hadysalary bolup geçýär.

«Pul ýagşylyga alyp gelmeýär, tersine, ýagşylyk sebäpli adamlar şahsy durmuşda hem, jemgyýetde hem pul we başga baýlyklara eýe bolýarlar».

Sokrat

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Eger ynsan baý bolsa, emma bilimi bolmasa, onuň ýygnan köp baýlygy haçana çenli ýetmegi mümkin?
2. Ruhyýetli ynsanyň tapan baýlygyndan kimler peýda görýärler?
3. Bir ynsan hem baý we hem akyl, hem dana, hem sahy bolup bilermi?

Baýlyk bilen garyplyk et bilen dyrnak ýaly... diňe olar wagtal-wagtal orun çalyşýarlar. Şol sebäpden, baý bolanyňda köp hem begenme — ol wagtlaýynçadyr. Ýokçulykda köp hem gynanyberme, bu hem geçmän gal-maz... Eger adam akylly bolsa, her bir gowu, ýaman waka ,hadysalardan özüne gerekli netije çykaryp alýar...

DEGIŞME TAPMAÇA

Seýrek duş gelýän zatdyr. Olar nämeler?

8-§ Raýatlyk jogapkärliги we dahyllylyk

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Raýatlyk jemgyýet, onuň aktiw agzasy hökmünde biz nämelere dahylly bolmagymyz gerek?
2. Biziň jogapkärçiligimiz nämelerden ybarat?
3. Dahyllylyk näme? Ol haçan emele gelýär? Borç, borçnama we dahyllylyk biri-birinden näme bilen tapawutlanýar?
4. Raýatlyk dahyllylygy, raýatlyk jogapkärçiligi sözi bilen bu suratlaryň arasynda nähili baglanyşyk bar?
5. 1, 4- we 5-nji suratlarda şekillendirilen ynsanlaryň arasynda nähili dahyllylyk bar?
6. 2, 3- we 6-njy suratlarda şekillendirilen ynsanlaryň 1-nji suratda şekillendirilen ynsanlaryň öňündäki borçlary we jogapkärçiligini hasaba alyp, olaryň arasyndaky dahyllylyk gatnaşyklaryny düşündiriň.

Telekeçi şerbet işläp çykarýar. Ol jogapkärçiligi duýup adamlaryň saglygyna zyýan ýetirmeýän, saýlanan önümlerden peýdalandy. Ynsanlaryň saglygyny oýlap ähli sanitariýa gigiýena we başga ter-tip-düzgünlere amal edýär. Ýaramlylyk möhletini hem goýýar. Bu wezipeleri gözegçilik edip durýan döwlet guramalary hem bar, emma telekeçi özüniň jemgyýetiň öňündäki jogapkärçiligini duýup, öz işine yhlas bilen wyždan bilen çemeleşdi.

1

2

3

4

5

6

BILIP ALYŇ

Nirede raýatlar jemgyýetiň öňündäki jogapkärçilik we borçlaryny duýsalar, şol ýerde dahyllylyk we aktiw raýatlyk pozisiýasy güýçli bolýar.

Raýat jogapkärçiligi diýip — jemgyýetiň ahlak talaplaryny gündelik işinde ulanmaga, olara amal etmek ýa-da etmezlige düşünilýär. Bu düşünje raýatlaryň hukuklarynyň we borçlarynyň özara uýgunlygyny aňladýar.

Ynsan öz borjuna aňladygy saýy onda bolan jogapkärçilik duýgusy artyp barýar. Ynsan maşgalasynyň öňündäki borjuna aňlap bilse, şonda ol jemgyýetiň öňündäki jogapkärçiligine düşünyär. Ynsan jemgyýetiň öňündäki borjuna aňlansa, onda şahsy dahyllylyk duýgusy peýda bolýar.

Raýat dahyllylygy — islendik bir işe, hadysa baglanyşyklylyk, şäriklilikdir. Her bir raýat Watan ykbalyna şahsy dahyllylyk duýgusy bilen ýaşasa, onuň jemgyýetiň öňündäki borjy we jogapkärçiligi hem güýçlenýär. Dahyllylyk duýgusy ynsanlary birleşdirýär. Şonuň üçin dahyllylyk

DÖREDIJILIK IŞI

«Raýatlar kanun bilen kesgitlenen salgytlary we ýerli tölegleri tölemäge mejburdyrlar.»

1. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň 51-nji maddasynda kesgitlenen bu düzgüni dahyllylyk düşüňjesi bilen baglanyşdyryp düşündiriň. Pikiriňizi mysallar bilen esaslandyryň.
2. Salgytlary öz wagtynda tölemezlik jemgyýetiň ösüşine nähili täsir edýär?
3. «Ykdysady bilim esaslary» ylmyndan alan bilimleriniňize esaslanyp aşakdaky soraglara jogap beriň:
 - ➔ Salgytlar näme üçin ýygnaýlar?
 - ➔ Salgytlardan düşen girdeji nähili maksatlara sarplanýar?
 - ➔ Döwlet we jemgyýetiň ösüşine, dynçlyk we howpsuzlygy üpjün etmäge, sosial goramagy amala aşyrmaga salgytlaryň nähili dahily bar? Bu hadysalaryň üpjün edilmegi siziň durmuşyňyza täsir edýarmi?

we jogapkärçiligi gündelik işine aýlandyran ynsan hakyky ruhyýetli ynsan hasaplanýar.

Ata-babalarymyzdan galan beýik maddy we ruhy mirasy gorap, geljekki nesillere ýetirmek üçin şu ýurtda ýaşayan her bir raýat jogapkärdir.

Bu gün döwletimizde alyp barylýan reformalaryň üstünliginiň artdyrylmagy, döwlet we jemgyýetiň her taraplaýyn hem-de tiz ösmeginde her bir raýatyň şahsy jogapkärçiligi we dahyllylygy ýatýar.

Adamzat nirede doglan bolsa, şol ýere görä sadyk, nesline mynasyplyk duýgusy, aga-ini, jigi- doganlaryna mähir-şepagat simwoly ruhunda ýaşamalydyr.

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇIN

Ýoluň çetinde ýaşy 60 ýaşlar töwereginde bir adam agaja söýenip durdy. Ýoldan geçip barýan adamlar biperwaý, hiç kimiň bu adam bilen işi ýokdy.

- 1) Siz ynha şeýle ýagdaýda nähili ýol tutardyňyz?
 - a) agaja söýenip duran adamyň ýanyna baryp ondan:” kömek gerekmi” diýip, sorardym;
 - b) üns bermezdim;
 - d) Wagtyma garardym. Wagтым bolsa, kömek bererdim.

(dowamy) Akbarjan mekdepeden gelyärdi. Ol : «Belki bu adamyň ýarawy ýokdur? Belki kömek gerekdir?» diýip oýlandy-da, häлки adamyň ýanyna baryp, onuň ýagdaýyny sorady. Agaja söýenip duran adam, ýüreginiň ýaman bolup duranlygyny aýtdy. Akbarjan duralgada duran adamlaryň ýanyna baryp, ýagdaýy düşündirdi. Kimdir el telefonundan «tiz kömege» jaň etse, ýene kimdir biri ol adamyň ýanyna gelip, ony amatlyrak ýerde oturtmaga hereket etdi. Ýaşy 40 lardan geçen bir aýal onuň eliniň aýasyny owkalap , jübüsinden alan dermanyny içirmekçi boldy. Köp geçmän «Tiz kömek» maşyny hem ýetip geldi.

- 2) Akbarjanyň hereketine öz pikiriňizi bildiriň. Siz beýle ýagdaýda nähili iş ederdiňiz?

«Kim peýdasyz wagtyň ýitirdi, hiç zat almazdan altyn ýitirdi».

Sadiý Şeraziý

Şu nukdaý nazardan garanda, Özbegistanda 2017-2021-nji ýyllara niýetlenen Döwletimizi ösdürmegiň Hereketler strategiýasynda baş sany ugur kesgitläp berildi:

- Döwlet we jemgyýet gurluşyny kämilleşdirmek;
- Kanun üstünligini üpjün etmek we sud-hukuk sistemasyny ýene-de reforma etmek;
- Ykdysadyýeti ýene-de ösdürmek we liberallaşdyrmak;
- sosial pudagy ösdürmek;
- Howpsuzlyk, milletara agzybirlik we dini akgöwünligi üpjün etmek, çuňňur oýlanan, özara peýdaly we amaly ruhdaky daşary syýasat alyp barmak, ýaly meseleleri öz içine alýar.

Dersiň netijesi. Pikir ediň! Dünýä diňe dag we daşlar, baýyr we depeler, çäksiz çöl we sáhralardan düzülen, onuň beýik döredijisi adamzat ýaradylmanda, älem beýle göznel, durmuş beýle lezzetli bolmazdy.

Şeýle eken, biziň ýaşayan zeminimiziň ýene-de gülläp ösmegi diňe özümize, her birimiziň öz wezipämizdäki döredijilik işlerimize dogrudan-dogry baglydyr.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Näme diýip oýlaýarsyňyz? Hereketler strategiýasyny öz wagtynda we üstünlikli amala aşyrmak üçin döwletimiziň raýatларыnyň şahsy dahyllylygy nähili bolmaly?
2. Döwletimizi ýene-de ösdürmekde näme üçin raýatларыň jogapkärçiligine daýanylýar?

3. Maşgala, mähelle we döwlet, jemgyýetiň arasyndaky dahyllylyk jogapkärçiliginiň hasabyny düzüň.

Dahyllylyk jogapkärçiligi			
Maşgala	Mähelle	Döwlet	Jemgyýet

4. Özbegistan Respublikasynyň Konstitutsiýasynda raýatlarynyň borçlaryny kesgitlenmeginden nähili maksatlar nazarda tutulan, diýip oýlaýarsyňyz?
5. Raýatlarda dahyllylyk duýgusy şekillenmedik tagdyrda jemgyýetiň ösüşinde nähili netijeleriň emele gelmegi mümkin?

Bu ýagdaýy bahalaň. Okuwçylaryň gelejeginiň mugallyma nähili dahyly bar?

N. atly okuwçy sapaga taýýarlyksyz geldi. Mugallym ony okuwçylaryň önünde utandyrdy. N.bolsa: «Siziň näme hakyňyz bar maňa käyinç bermäge, meniň ata-enem bar, islesem sapaga gatnaşýan, islemesem ýok», — diýip jogap berdi.

6. Gymmatlyklar we dahyllylyk düşüňjeleriniň nähili baglanyşygy bar?

Özbegistan Respublikasyny goramak — Özbegistan Respublikasynyň

her bir raýatynyň borjudy. Raýatlar kanunda bellenilen tertipde harby ýa-da alternatiw gullugy geçmäge mejburdyrlar.

Özbegistan Respublikasynyň Konstitutsiýasynyň 52-nji maddasy

DEGIŞME TAPMAÇA

Agyrdan agyr... Ol näme?

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Ruhy howpsuzlyk düşüncesine kesgitleme beriň.
2. Ruhy howpsuzlygyň ruhyýetiň ösüşine täsirini nähili bahalaýarsyňyz?
3. Dilini, medeniýetini pugta eýelän ynsana ruhy howplar täsir edip bilermi?
4. Suratlara seredip bu günki gününň ýaşlarynyň ruhy keşbine baha beriň.

Ruhy howpsuzlyk — jemgyýet agzalaryny ruhy hüjümler, taglymy howplardan goranmak sistemasyny aňladýan düşünje. Ruhy howpsuzlyk milli howpsuzlygyň düzüm bölegi hökmünde umum-milli bähbitleriň goralmagyna gönükdirilen işdir. Şonuň ýaly-da, ruhy howpsuzlyk diýende milli bähbitleri üpjün etmek zerurlygy sebäpli emele gelýän we jemgyýet agzalarynyň ruhy, ideologik-ruhy durmuşynyň dur-nuklylygy we howpsuzlygyny üpjün etmäge gönükdirilen iş we yzygider hadysa düşünilýär.

Mälim bolşy ýaly, ynsan ruhyýetine garşy edilen howp ýaragly hüjümleriň howpundan köpräk täsir güýjüne eýe bolup barýar.

Taryhy tejribelerden belli bolşy ýaly, bir döwleti zabt etmekçi bolan basybalyjylar, ilki bilen halkyň ruhyýetine, ruhy gymmatlyklaryna palta urmaga hereket edýär. Milli ruhyýeti we gymmatlygy aýak asty edilen milletler we halkyýetler özlüginini ýitirýär, hökümdar aňyýetiň täsirine düşüp, onuň bähbitlerine gulluk etmäge mejbur bolýar.

Döwletleriň we halklaryň arasyndaky integrasiýa we arkalaşyk gatnaşyklarynyň güýçlenmegini, döwrebap kommunikasiýa we habar tehnologiýalarynyň, ylmyň gazananlarynyň tizlik bilen ýaýramagy netijesinde öň görülmedik, döp-dessurlara garşy bolan howplar emele gelip başlady.

Häzirki günde käbir günbatar döwletleri tarapyndan öz milli bähbitlerini giňeltmekde esasy serişdä öwrülen «demokratiýa eksporty», «reňkli rewolýusiýalar» we «habar hüjümi» ýaly serişdeler ulanylýar. Ýaman niýetlere eýe bolan güýçler özlerniň taglymlaryny dürli görnüşdäki döwlete garaşly bolmadyk guramalar, taslamalar, fondlaryň kömeginde amala aşyrmaga hereket edýärler. Beýle syýasaty amala aşyrmakda olar habaryň iň amatly we iň tiz, iň üstünlikli serişde we usullaryndan peýdalanýarlar. Habar käbir günbatar döwletleri hem-de halkara terroristik guramalaryň elinde esasy we elhenç ýarag serişdesine öwürülip barýar. Globallaşmak hadysasy dogrudan-dogry habar bilen bagly. Şu tarapdan garanda, bu günki günde habar faktory hem siýasy, hem ykdysady taýdan käbir güýçleriň peýdasyna öwürülip barýar.

Örän tiz özgerip barýan dünýäde milletler öz gymmatlyklaryny saklap galmaklary we geljekki nesillere ýetirmegi bilen bagly jogapkärçilikli wajyp meselä öwrüldi.

DÖREDIJILIK IŞI

1. Nämе üçin ýaşlar daşky şertiň täsirine tiz düşüp galmagy mümkin?
2. Nämе sebäpden internet ýaşlaryň şatlyk mesgenine öwrülýär?
3. Berlen teksti okaň. Tekstdäki pikir we oýlary bu günki gündäki jahan syýasy meýdanynda bolup geçýän özgerişler, parahatçylyk we ynsan aňy, pikirine gönükdirilen howplar bilen deňeşdirip görüň.

Bu günki günde hem käbir gudratly döwletler tarapyndan belli bir döwletlere ilki bilen, ýerasty, ýerüsti baýlyklaryna eýe bolan çäklere görä alyp barylýan ynha şeýle ýowuz syýasatyny dünýäniň käbir regionlarynda parahat durmuşyň çäýkanmagy, häkimiýetiň depesine şol döwletleriň peýdalaryna hyzmat edýän güýçleriň gelmegi bilen bagly mysallarda görmek kyn däl.

Mysal üçin, internete bolan zerurlyk gün saýyn artýar, emma käbir ýaman niýetli adamlar üçin internet «ýarag» wezipesini ýerine ýetirýär. Bu adamlar jahan habar ulgamy arkaly ynsan ruhyýeti hem-de milli we umumynsany gymmatlyklara öz täsirini geçirmäge pugta hereket edýär. Ynsan ruhyýetine garşy gönükdirilen, bir bada yönekey bolup duýulýan kiçijik habar hem habar älemindeki globallaşmak depginlerinden güýç alyp, göze görünmeýän, emma zyýanyňy hiç zat bilen aýryp bolmaýan uly zyýan ýetirýär. Ideologik howplary ynsan faktory arkaly, döwletleriň özbaşdaklygyna dahyl edýär.

Bu howp nämesi bilen howply? Bu:

- ➔ özüne çekiji şygarlar we çagyryşlar arkaly ýaşlary betnebis maksatlara ideologik bakna etmäge gönükdirilenligi;
- ➔ ynsanlar, aýratyn hem ýaşlaryň aňyna döwlet we jemgyýetiň peýdasyna bolan perwaýsyz, parhsyzlyk ruhuny alyp girmäge gönükdirilenligi;
- ➔ ýaşlaryň aňy we huşuny eýelemek.

Ideologik howplary ahyr soňunda, döwlet howpsuzlygy we milli bähbitlerine howp salyp, jemgyýeti ruhy krizise sezewar edip goýýar. Beýle howplary her hili ýol bilen ýaşlaryň aňy we kalbyny eýeläp, olary kanuna garşy goýmagy maksat edinýär.

Ýetginjek — çagalykdan ulularyň entek size tanyş bolmadyk, syrly durmuşyna geçmek, uýgunlaşmagyň kyn döwri. Size «Ýaş çagamy sen», diýse, «Ýok. Men ýaş çaga däl », diýip jogap beresiňiz gelyär. Ulularyň käbir käýinçleri sizi gazaplandyrýar. Özüňiz duýmadyk ýagdaýda içiňizden: « Meni näme munça derňeýärsiňiz? Näme, men size ýaş çagamy?» — diýip hoňňurdap hem goýýarsyňyz. Emma men «ulaldym», diýmäge biraz çekinýärsiňiz. Ata-eneňiziň, ulularyň öz mejburyýetleri we borçlary bar, olar sizi dürli howplardan goramaga hereket edýärlar. Bu barada olaryň ýerine özüňizi goýup görüň. Jigileriňiziň nädogry hereketlerine öz gatnaşyklaryňyzy ýadyňyza salyň. Ýene size örän uly ruhy ýakynlyk, maslahatçy zerurdyr. Bu barada siz kitaba ýüz tutuň. Jahan klassyk edebiyaty, milli ruhy hazynamyzyň dürdäneleri bolan «Kowusnama», «Hamsa», «Baburnama», «Humayun we Akbar», «Fazyl adamlary şäheri», «Temur tuzuklary», «Kissasi Rabguziy», «Jelaletdin Menguberdi», «Ulugbek hazynasy» we başga seýrek eserler durmuş ýoldaşyňyz bolsun.

Dürli milletleriň durmuşyna «köpçülikleýin medeniýet» nykaby astynda girip gelyän howplaryň esasy maksady aşakdakylara gönükdirilen:

1) ahlak taýdan azgynlyk we zorluk, individualizm we egosentrizm taglymlaryny ýaýratmak we şonuň hasabyndan baýlyk artdyrmak;

2) başga halklaryň müňýyllyk döwürde galyndylary, durmuş ýörelgesiniň ruhy esaslaryny äzgermezlik;

3) olary goparmaga gönükdirilen gorkuly howplar. Käte durmuşda duş gelyän, ahlaksyzlyga medeniýet diýip, we tersine, asyl ruhy gymmatlyklary äsgermän, gadymdan galyndy diýip garamak bilen bagly ýagdaýlar ösüşe, parahatçylyga, aýratyn hem, siziň ykbalyňyza howp salmagy mümkin.

Beýle hüjümlerden goramak üçin beýik ata-balarymyz öz döwründe galdyran kämil ynsan hakyndaky ahlak normalaryň jemini, döwrebap dilde aýdanda, «gündogara mahsus ahlak kodeksini» nesilleriň kalbyna siňdirmek, halkymyzyň aňynda ar-namys, utanç we akyllylyk, ýaly beýik ahlak duýgulary we düşüňjeleri şekillendirmek möhümdir.

TARYHA NAZAR

Soňky on ýylyň içinde bolup geçen bir tarapdan etnik we dini dawalar, ikinji tarapdan yslam we musulmanlara görä dawa (islamofobiýa, diffamasiýa), tebigydyr, sosial-ykdysady deňsizlige alyp gelyär, parahat ösüş hadysasyna howp salýar, ynsanyýet howpsuzlygy we halkara durnuklylyga howp salýar.

PIKIR YÖRETMEK ÜÇIN

Hünärmenleriň pikirine görä, häzir habar ykdysadyýeti iň girdejili çeşmä öwürüp barýar. Meselem, ABŞ-nyň strategik barlaglar institutynyň maglumatlaryna görä, habar önümüne sarp edilen her bir dollar, ýangyç-energetika pudagyna maýa goýlan 1 dollardan görä birnäçe on esse köp peýda berýän eken. Bu diňe onuň ykdysady tarapy, onuň syýasy tarapy bolsa öz şahsy bähbitlerine gaty arzan, örän amatly ýollar bilen gazanmagyň guraly hökmünde garalýar.

ABŞ-da geçirilen milli soraglaryň netijesine görä, 2005-2014-nji ýyllar 12-17 ýaşly ýetginjekleriň arasynda depressiýa (pese düşme) iň güýçlenen döwri boldy.

The New York Times

Abdulla Kahhar öz hatyralarynda özüniň şol wagtda ýaşap duran obasynyň ilaty 1914-nji ýylyň sentýabrynda başlanan Birinji jahan urşy hakyndaky habary dört aýdan soň, 1914-nji ýylyň dekabrynda eşidenini ýazýar. Bu gün bolsa ynsanlar dünýäniň islendik nokadynda bolup geçýän hadysalardan tiz habardar bolmak mümkinçiligine eýe.

Dersiň netijesi. Ynsan öz özbaşdak pikirine, berk ynamyna, özi daýanyan durmuşy milli gymmatlyklara, dikeldiji dünýägaraýşa, erjellige eýe bolmasa, dürli ýaman niýetli aňýetleriň basyşyna çydamagy, kyn bolýar. Beýle açyk ýa-da gizlin hüjümlere görä diňe beýik ruhyýetli ynsanlar hüşgärlik bilen, pikire garşy pikir, taglyma garşy taglym, nadanlyga garşy bilim bilen göreşip bilýär. Bu taýpa ynsanlaryň bütin barlygy, ruhy älemi öz halkynyň urp-adatlaryna, döp-dessurlaryna, dil we medeniýetine çäksiz mähir we söýgi duýgysy bilen suwarylan bolýar.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Bu günki günde ruhy howpsuzlygy üpjün etmek barasynda ýurdumyzda nähili reformalar amala aşyrylýar?
2. Siz öziňizi ruhy howp-hatardan uzakdaky ynsan diýip bahalayırsyňyzmy? Pikiriňizi esaslandyryň.

DEGIŞME TAPMAÇA

Dostuny bilmeýär, duşmanynyň parhyna barmaýar, özi hiç kime ýagşylyk etmeýär. Ol kim?

BILIP ALYŇ

Ýalanlygy öňden mälim bolan gepe hakykat diýmekden hem artyk haýasyzlyk ýok!

«Kowusnama»

10-§

Berk erjellik — güýçli ruhyýet kepili

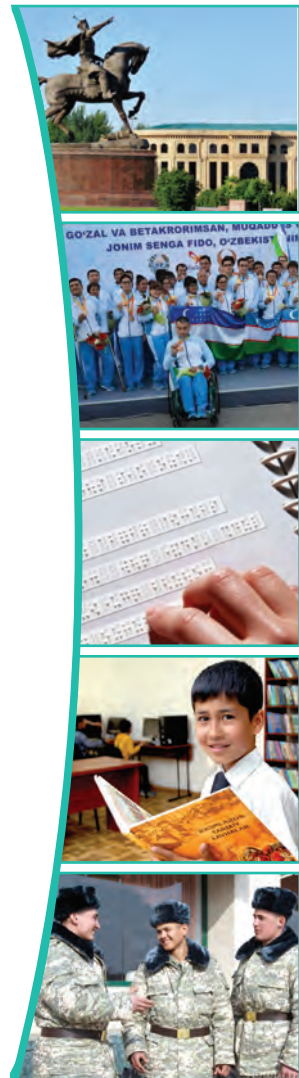
UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Berk erjellik düşüňjelerine düşündiriş beriň.
2. Berk erjellik we ynama eýe bolmak üçin ynsanda nähili häsiýetler jemlenen bolmaly, diýip oýlaýarsyňyz?
3. Berk erjelligi gazanmakda ynsanlaryň jemgyýetdäki orny nähili bolmaly?
4. 2016-njy ýyldaky halkara olimpiadada gatnaşyp ýeňiş gazanan sportçylarymyzy erjel ynsanlar diýmek mümkinmi?
5. Nähili ynsanlara berk erjel ynsanlar diýilýär?

Erjel — adamyň içki we daşky ymtylyşlary, mümkinçilik we ukybyny belli bir maksat ugrunda gönükdirmek, dogumly hereket etmek, synag we kynçylyklary ýeňip geçmäge, her dürli şertde hem ruhy deňagramlylygy saklamaga esas bolýan ruhy häsiýet.

Ynsan berk erjelligi sebäpli gerekmejek arzuw-höweslerden geçýär, dürli ruhy we maddy kynçylyklara çydaýar, öz durmuş ýoluny kesgitläp alýar. Ynsanyň ruhyýeti beýgelmegi bilen onuň erjelligi hem güýçlenýär. Erjellik — bu aslynda berk ynam diýmekdir. Erjelligi kuwwatly adam özüne ynanýar we her dürli çylşyrymly wezipäni hem öz jogapkärçiligine almaktan gorkmaýar. Her dürli şertde beýle ynsana söýenmek

BILIP ALYŇ

Ideologik immunitet — şahs, sosial topar, millet, jemgyýeti dürli zyýanly idea täsirlerinden goramaga hyzmat edýän ideologik teoretik garaýyşlar we gymmatlyklar sistemasy hasaplanýar.

Fransiýada jemgyýeti demokratlaşdyrmak hadysasy 200 ýyllara uzalan bolsa, Angliýada bolsa 500-600 ýyllary öz içine aldy.

mümkin. Ol başyňyza bir alada ýa-da mesele düşse, hiç ikilenmezden, ýanyňyzda durup, elinden gelen kömegini bermäge, kynçylyklary siz bilen bilelikde ýeňmäge hereket edýär.

Erjelligi berk, iman-ynamly ynsany her hili ýeňil-ýelpaý hereketler we bozuýy taglymlar bilen ýoldan azdyryp bolmaýar. Berk erjellik ideologik immunitetiň esasydyr.

Ideologik immuniteti şekillendirmek üçin adamyň erki güýçli bolmalydyr. Ideologik immunitet bolsa ylma daýanýar. Ylymly adam öz işini köre-körlük bilen dälde, eýsem çuňňur oýlanyp, gözegçilik etmek bilen dolandyryýar.

Erjel ynsan mukaddes dâp-dessurlarymyzy, milli gymmatlyklarymyzy, maddy we ruhy mirasy goramagy ýokary maksada öwürýär. Şonuň bilen birlikde taryhy, Watanyň taryhyny bilýän ýaşlary azaşdyryp bolmaýar, olar erjel ýaşlardyr. Berk erjellik arkaly ruhyýete aň ýetirmek mümkin. Ideologiýanyň esasy ölçegleri hem güýçli, berk erjellige daýanýar.

Nirede ideologik boşluk emele gelse, şol ýerde ýat ideologiýa peýda bolmagy mümkin. Milli taglym, milli ideologiýa eýe bolmadyk ynsan özüne we daş-töweregindäkilere parhsyz bolýar.

Biziň topragymyzda ýaşap geçen beýik ata-babalarymyz, meselem, Muhammet Musa Horezmi, Abu Nasr Faraby, Ahmet Fergany, Abu Reýhan Biruny, Abu Ali ibn Sina, Mahmud Zamahşary, Mirzo Ulugbek we başga akyldarlarymyzyň ölmez bibaha eserleri, ylmy mirasynda ynsanlaryň erjelligi we açyk göwün bolmagy, diňe okamak- öwrenmek arkaly beýik ruhyýet eýesi bolmak mümkin diýen pikirler bellenip geçilýär.

Beýik ruhyýet emele gelen jemgyýetde raýatlaryň aktiwligi hem, watançylygy hem beýik bolýar. Hakyky erjellik şonda görünýär.

2016-njy ýylyň 7—18-nji sentýabr günleri Braziliýanyň Rio-de-Janeýro şäherinde bolup geçen XV-ýazky Parolimpiýa oýunlarynda sportçylarymyzyň gazanan beýik ýeňişleri halkymyza çäksiz buýsanç bagyşlady. Özbegistan sportçylary bu abraýly ýaryşlarda 8 altyn, 6 kümüş we 17 bronza medalyny ele alyp, Watanymyzyň abraýynyň halkara meýdanlarda has-da beýgelmegine mynasyp goşant goşdy.

Fiziki mümkinçilikleri çäklenenligine garamazdan, berk erjel watandaşlarymyz mertlik we gahrymançylyk görkezip, ýokary netijelere gazananlygy we dünýäniň iň güýçli sportçylarynyň hataryndan mynasyp orun eýelänligi — hakyky ruhy ösüşiň nusgasydyr. Diýmek, berk erjellik ýeňişe alyp barýar.

DÖREDIJILIK IŞI

1. Ynsan erjel bolmagy üçin näme etmeli?
2. «Erjel ynsanda ähli gowy häsiýetler jem bolýar», diýen pikire nähili garaýarsyňyz?
3. Aşakdaky teksti okaň we öz pikiriňiz bilen düşündiriň.

Ynsan erjellik hereketini amala aşyryp, özünde bar bolan zerurlyk we islegine garşy durýar: Erjellik üçin «men isleýärim» diýen synag däl, eýsem «gerek», «bejermegim şert» diýen synag hasdyr.

Ynsan işiniň ähli görnüşleri we her dürli zähmet ynsandan berk erjelligi talap edýär. Erjellik zähmetde peýda bolýar we taplanýar. Erjelligiň aňdaky işi hereketiň maksadyny belgilemekde, maksada gazanmak serişdeleri we ýollaryny önünden anyklaý, belli bir karara gelmekde hem-de bu karary ýerine ýetirmekde ýüze çykýar. Adamda erjelligiň nähili derejede ekenligi maksady nähili amala aşmagynda görünýär.

Özbegistan Milli ensiklopediýasy

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇİN

Aşakdaky teksti okaň. «Il-ýurt we watanyň ösmegine peýda berýän işler bilen meşgullanmak», diýende nähili işler göz önünde tutulýar, diýip oýlaýarsyňyz? Pikiriňizi esaslandyryň.

GYZYKLY GÜRRÜŇ

Günleriň birinde, perzent diýdi: — Kakajan maňa nesihat etseňiz...

Kaka: — Oglum, eger, ömrümi mynasyp ýaşap geçeýin diýseň, öz durmuşyňy esasan dört görnüşe bölgün. Olaryň birinjisi — ata-ene we alym ynsanlardan gowy amallaryň syrlaryny öwrenmek; ikinjisi — ylym almak we hünär eýelemek bilen meşgul bolmak; üçünjisi — il-ýurt we watanyň ösmegine peýda getirýän işler bilen meşgullanmak; dördünjisi — nesillere haýyryly we adalat ruhy bilen suwarylan tälim-terbiýe hem-de durmuşda zerur bolan hünär öwretmek.

«Perzentnama»

Gözel sabyr-kanagat — jöwherden gymmat

Sabyrly ynsanyň jöwheri şunda, ýagny özi gaýgy we gam eýwanynda durup hem, bary-yogy biraz amady gelmedigi sebäpli, gamgyn ýagdaýa düşen ynsana mähribanlyk we sahylyga ýugrulan haýyr-sogap ellerini uzatdy.

Berk erjel ynsan — ruhyýetli ynsandyr. Ruhyýetli ynsan her bir mesele we problema akyl- parasat, ynsap we adalat tarapdan çemeleşýär. Beýik ruhyýet eýesi wyždan, ynsap, iman, ar-namys, dogruçyllyk, halallyk ýaly häsiýetleri öz durmuşynda hemişe gollap ýaşaýar. Ene Watany, milleti we halkyny söýýär we ony goramagy mukaddes raýatlyk borjy diýip bilýär.

Akyl, sagdyn pikir, gowy häsiýet, ynsap we adalat dabara edip, dürli ýaman illetler ýok bolan döwletde ruhyýet ýokary nokada alyp çykýar. Beýle döwletiň raýatlary hem berk erjel bolýar.

Dersiň netijesi. Ruhyýetli ynsan berk erjellige daýanýar. Jemgyýetiň ösmegi hem gowy maksatly ynsanlaryň berk erjelligine bagly. Çünki, ruhyýet, ynsanyň, halkyň, jemgyýetiň, döwletiň güýç-gudratydyr. Ol ýok ýerde hiç haçan bagt bolmaýar.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Siziñ raýatlyk borjuňyz nämelerden ybarat?
2. Eger sözüňize biraz ýalan goşulsa, bu erjelligiňize nähili täsir edýär?
3. Sabyr-kanagat ýaly düşünjeleriň erjellik bilen nähili baglanyşygy bar?
4. Berk erjel ynsanlaryň göreldegi durmuş ýollary hakynda hekaýalar toplaň.

GOŞMAÇA OKAMAK ÜÇIN

- ➔ 19-njy oktyabr günü Alyý Geňeş sessiýasynda özbek diline döwlet dili statusyny bermek esasy mesele hökmünde ara alyp maslahat edilip, özbek dili döwlet dili diýip yglan edildi.
- ➔ Asyrlık gymmatlyklarymyz hasaba alnyp, milli we umumynsany gymmatlyklaryň üstünligini üpjün etmek maksadynda kirill grafikasından latyn elipbiýine geçildi.
- ➔ Özlügiňi aňlamak, gelip çykyşyňy çukurrak bilmek, kalbynda Watana söýgi duýgularyny şekillendirmek maksadynda taryhy ýerleriň atlary diklendi.
- ➔ Şol günden başlap, döwletimizde her ýyly 31-nji awgust günü — Repressiýa gurbanlaryny ýat etmek günü hökmünde kabul edildi.
- ➔ «Gurban haýyt» we « Roza haýyt» baýramlary belgilendi. Şonuň ýaly, 1989-njy ýylyň 28-nji fewralynda Özbekistanda Nowruz baýramyny diklemek dogrusynda karar kabul edilip, «Nowruz» baýramy umumhalk baýramy diýip yglan edildi.

DEGIŞME TAPMAÇA

Hemişe ýanynda, alaçsyz ýagdaýda saňa goldaw, bagtly pursatynda nesi-hatgöý. Olar nämeler?

Ruhyёт kämellige alyp barýar

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Suratlardan peýdalanyň döwletimizde ýaşlara berilýän mümkinçilikler hakynda hekaýa ediň.
2. Tälimi-terbiýeden, terbiýäni bilsa tälimden aýryp bolmaýar, diýende siz nämäni düşüňärsiňiz?
3. Kämil ynsan nähili häsiýetlere eýe bolmaly? Jogaplaňyzy esaslandyryň.
4. Bu gün Röwşen üçin ajaýyp gün. Matematika saýagandan geçirilen respublika olimpiadasynda birinji orny eýeläp, halkara möçberde geçirilýän olimpiada ýollanma aldy. Ol hakynda respublika telewideniýesinde eşitdiriş berlende ata-enesi bilen bir hatarda synpdaşlary we mähelledeşleri hem hoşal boldular. Röwşeniň beýle üstünlikleri gazanmagynda kimleriň hyzmaty bar? Onuň bu üstünligi jemgyýetimize nähili peýda berýär?
5. Ýurtdaşlarymyz halkara ýaryşlarda ýeňiji bolup, olaryň üstünlikleriniň şanyna döwletimiziň gimnini ýerine ýetirende siz nämäni duýýarsyňyz?

Bu günki örän tiz ösüş şertlerinde özbaşdak Özbekistan özüniň beýik gelejegini bilimli, akylyly, zähmetsöýer, batyr,

ruhyýeti beýik, fiziki güýçli bolan ýaş nesliň mysalynda görýär. Beýle her taraplaýyn kämil nesli ösdürüp, kemalata ýetirmek döwletimiziň beýik maksatlaryndan hasaplanýar.

Haýsy jemgyýetde ylymsyzlyk, terbiýesizlik bar bolsa, ol ýerde mukaddes gymmatlyklar ýok bolýar, adamkärçiligiň many-mazmunyna zyýan ýetýär. Netijede bu

jemgyýet krizise ýüz tutýar. Şeýle eken, her bir adam, pursatdan peýdalanyp, kämil nesli terbiýelemek ugrundan güýç sarplamagy durmuşy zerurlykdyr. Garaňkylygy ylym nury ýagtyldýar. Aňyýet nury, öz nobatynda, jemgyýetiň gülläp-ösmegine esas bolup hyzmat edýär. Diňe aňyýet öz zyzndan hem maddy, hem ruhy baýlygy eýerdip bilýär. Ol — päklik, ylym bulagy. Gowy häsiýet, gözle edep çeşmesi.

Ylmyň ösmegi sebäpli tälim-terbiýe, edep-ahlak sebäpli alym ynsanlar, bilimli, akyly nesilleri kemala gelyän ylymly jemgyýet emele gelyär. Beýle jemgyýet ösýär, beýgelyär. Raýatlyk jemgyýetiniň ösüşinde her bir ynsanyň watançylygy zerur bolýar. Watançylyk, borjuna sadyklyk, parahatçylygy saklamak, tebigaty goramak ýaly alyý gymmatlyklar ynsan aňyna siňip barmagy maksada laýykdyr.

Ata-babalarymyzyň altyn miraslaryny kalbymyza guýmazdan ynsan kemalaty hakynda pikir etmek kyn. Ynsanyň durmuşyna mazmun alyp gelyän, özlüginin aňladýan beýik gymmatlyk, bu — halkymyzyň maddy-ruhy mirasy, dana sözleri, nakyl-matallary we tapmaçalarydyr. Bular many taýdan ýokary, fiziki taýdan güýçli, il-günüň peýdalaryna we gülläp-ösmegine öz goşandyny goşýan ýaş nesli terbiýeläp ýetişdirmekde ruhy esas bolup hyzmat edýär. Geçmiş akyldarlarymyzyň dana sözlerinde ynsanyň kemala gelmegi hakynda gymmatly pikirler öz beýany tapýar. Ynsan ylym-bilime kalbyny beýgeltmek, ony ruhy iýmitlendirmek arkaly ýetişýär.

Ata-babalarymyzyň döreden taryhy ýadygärlikleri, özümiziň dikeldijiligimiziň hasabyna seleňläp duran beýik binalar, abat mähelleler, bereketli maşgalalaryň gün saýyn köpelmegi Watan aýasyndaky jöwher hasaplanýar. Möhümi, bu jöwher — ata-babalarymyz

Kalbynyň howry, gelejege bolan ynam, berk imanyň önümi we elbetde biziň hem-de perzentleri-

BILIP ALYŇ

Beýik Gündogarda şeýle ýazylmadyk döp-dessur bar, ýagny adamzadyň durmuşy ýolunda oňa dogry ýol görkezýän, özüniň dogra we dilegleri bilen oňa üstünlik we amat dileýän — ata-ene we ustazlar hasaplanýar. Şonuň üçin jemgyýetde beýle beýik ynsanlaryň taýpasy aýratyn hormata sezewar bolup, olara hemişe zerurlyk(mätäçlik) duýulýar. Bu hadysa — Beýik Gündogaryň durmuş derejesiniň, gerek bolsa, onuň mukaddes ynsanperwerlik gymmatlyklarynyň başlangyjyny düzen we häzir hem şeýle.

miziñ üstünlikli zähmetiniñ önümi hasaplanýar. Hut şunuñ üçin hem bu häsiyet gymmatly, söýgüli we gadyrlydyr.

Özbeklere has bolan ruhy mirasymyzda ene allasy mukaddes hasaplanýar. Çünki, allada ene derdi, millet derdi uýgunlaşyp gidýär. Onuñ esasy mazmunynda ruhyýeti aňlamak, kemal tapmak, ýurduñ gülläp-ösmegi ugrunda haýyrly maksatlar ýatýar.

Özbek halkynyñ bütin barlygynda azaldan täzelige ymtylmak, bilim syrlaryny çukur özleşdirmek, giñden pikirlenmek, öz önüñe gowy maksatlar goýmak we bu ugurda üstünlikli zähmet çekmek ýaly asylyly sypatlary berk ornaşdy. Beýle ynsanlar giñ gerimli bilimi hem-de söýgüli kesbiniñ üstünliklerinden jemgyýetde aýratyn hormata sezewar bolsa, görelde häsiýetleri sebäpli hormat gazanyp, bagtly durmuş geçirýär. Ynsanyñ kemalatynyñ beýgelmeginde dogruçylyk, halal-lyk, geçirimlilik, sabyrly bolmak we isripe ýol goýmazlyk, dosta sadyklyk we syr saklamak, gepleşmek edebi we rehimlilik ýaly häsiýetleri götergileýän tapmaça-

DÖREDIJILIK IŞI

1. Siz ejeleriñiziñ jigileriñize aýdan allasyny eşitdiñizmi?
2. Náme üçin bu aýdymy her günü eşitsek hem ýene eşidesimiz gelýär, oňa laýyk erkelenip, süýji arzuwlara berilýäris?
3. Biperwaýlyk, ýaltalyk, parhsyzlyk, biriniñ hakyndan gorkmazlyk, ýalançylyk ýaly illetler ynsanlaryñ gelejegine nähili täsir edýär?
4. Siz şunuñ ýaly illetlere garşy göreşip bilýärsiñizmi? Beýle illetleriñ önümi almak üçin nähili ýol tutmak gerek?
5. Aşakdaky hekaýanyñ jemgyýetiñ ösüşi üçin nähili täsiri bar, diýip oýlaýarsyñyz?

Köçede hezil edip top oýnaýan Adhamy ejesi çagyrdy. Adham ejesiniñ bu çakylygyndan närazy bolsa-da, ejesiniñ ýanyna baryp, olar mähelle-mähelle futbol oýnaýanlyklaryny, eger ol gitse, mähellesiniñ utulyp galjagyny aýtdy. Ejesi : «Bolýa ynha bu galyndylary alyp barda, soñra oýnuñy dowam etdirersiñ», diýip iş buýurdy. Adham ejesinden jogap eşidenine hoşal bolup, galyndylar salnan bedräni alyp ylgap gitdi, emma galyndylary ýoluñ gyrasyndaky salma döküp goýberdi.

6. Adhamyñ etmişini bahalañ.

laryň, nakyllaryň we aňyňy ýiteldýän dana sözleriň orny ýokary.

Dersiň netijesi. Gowy maksatlara tarap öňe ymytlamak, wagtdan öndümlü peýdalanmak, zähmetden gaçmazlyk, ylym almak we durý pikirlenmek — jemgyýet agzalarynyň ömrüniň mazmunyny aňladýar. Bilimli we hünärli ynsan, çalasyň akyly we gözelhulk eýeleri bu dünýäde mazmunly we şatlykly durmuş geçirip başgalara görde bolýarlar.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. «Biz halkymyzyň dünýäde hiç kimden kem bolmazlygyny, perzentlerimizň bizden güýçli, bilimli, dana we elbetde bagtly bolup ýaşamagy üçin bar güýç we mümkinçiliklerimizi sarplap, bu barada ruhy terbiýe meselesi, hiç şübhesiz, ajaýyp ähmiýet aňladýar», diýen pikiriň esasynda nähili taglymlar ýatýar? Pikiriňizi amaly mysallar bilen düşündiriň.
2. Siz gelejekde öz önüňize nähili maksatlar goýduňyz?
3. Maşgalaňyzda hünär bilen bagly döp-dessurlar barmy?
4. Siziň kämil ynsan bolup ýetişmegiňiz üçin döwletimizde nähili mümkinçilikler bar?
5. Ýurdumyzyň akylदारларыnyň bilim almak hakynda bildiren pikirlerini toplaň we olaryň mazmununy aýdyp bermäge hereket ediň.

DEGIŞME TAPMAÇA

Bimar, emma sagalmak islemeýär. Ol kim?

BILIP ALYŇ

Ýaşamagyň syry ylym, edep, aňly iş bolsa, onuň esasy düşbi akyly, dowamylygy — üstünlikli zähmetdir.

«**Hikmatlar
xazinası**»

«Ynsan tebigatyny arassalaýjy jadyly güýç — dana sözdür».

**Abdurahman
Jomiý**

12-§

Ynsan ruhyýetinde magaryfyň orny

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. «Magaryf» düşünjesine taryp beriň.
2. Nähili ynsanlary magaryfly ynsanlar diýýäris?
3. Ruhyýet we magaryf düşünjelerini biri-birine
4. Baglanyşdyryp düşündiriň.
5. Ruhyýetli ynsan magaryfly bolup bilýärmi? Bu suratlar bilen pikiriňizi esaslandyryň.

Magaryf (arap. — bilmek, bilim, maglumat, tanaamak, tanyşmak) — tebigat, jemgyýet we ynsanyň ähmiýeti hakyndaky bilimler, maglumatlar, tälim-terbiýe we bilim sistemasynyň uýgunlygyny aňladýan düşünje. Şonuň ýaly, magaryf düşünjesi bilimli, maglumatly, ruhyýetli ynsana görä ulanylýar.

Magaryf hakynda gadymy taryhy mirasymyz «Awesto»- da hem aýdyp geçilen. Onda magaryf haýyrly işleriň peýda bolmagy, haýyrly pikir haýyrly sözün amala aşyryjy güýji hökmünde düşündirilýär. Mundan daşary, oýanyş döwrüniň akyldarlary Imom Buhoriý, Imom Moturidiý, Hekim Termiziý, Ähmet Ýassawiý, Bahoudin Nakşbendi ýaly akyldarlar özleriniň bibaha bilimli eserleri arkaly umumynsany gymmatlyklary döretmäge uly goşant goşupdyrlar. Meselem , Hekim Termiziý «Kitap baýan-al-ylym» atly makalasyndamagaryfy şöhläniň ýalkymyna deňeşdirýär

Magaryf — ruhyýete alyp gelýän ýol, ony şekillendiriji serişdedir. Magaryf millet taryhynyň aýrylmaz düzüm bölegi hasaplanýar.

«Bilim ynsanyň iň lezzetli we haýyrly işidir».

Aristotel

Türkistan ülkesinde iş alyp baran jeditçilik hereketiniň öňdebaryjylary medeni yza galaklyk we koloniýa zulumyndan, halky döwrebap ösüş ýoluna alyp çykmak, milli döwletçilik esaslaryny dikeltmek üçin magaryf ýolundan peýdalanyşydyrlar. Olar birnäçe mekdepler açypdyrlar, metbugat, çaphana, ylym, edebiyat, magaryfy milli esasta düzmeği goldap çykyş etdi. Olaryň döredenmekdepler halka, ilki bilen,

DÖREDIJILIK IŞI

1. Biz nähili ynsany kalby gözel ynsan diýip atlandyrýarys?
2. Eger ynsan örän baý, owadan, gelşikli bolsa, ol ynsany sada, dana diýip atlandyrmak mümkinmi? Jogabyňyzy esaslandyryň.
3. Aşakdaky hekaýany okap, ynsanyň içki we daşky gözelligi hakynda pikir ediň

PATYŞANYŇ IGI HYZMATKÄRI

Patyşanyň iki hyzmatkäri bar eken. Biri örän owadan bolup, ikinjisi onuň düýbünden tersi eken. Bir günü patyşa ikisini synamak maksadynda huzuryňa çagyrdy we owadan guluna garap:

– Şäriğiň hakynda näme diýip bilersiň? — diýdi. Şonda ol:

– Onuň karakteri örän ýaman. Ynamly däl. Elinden her dürli ýamanlyk gelmeği mümkin, — diýdi.

Patyşa beýleki hyzmatkärini ýanyňa çagyryp diýdi:

– Şäriğiň hakynda näme diýip bilersiň?

– Patyşahym! Men şärigim hakynda bir agyz hem söz aýdyp bilmerin.

Men diňe onuň ýagşylygyny gördüm, — diýip jogap berdi.

Şonda patyşa ýene sorady:

– Ol sen hakynda ýaman pikirde, muňa näme diýersiň?

– Patyşahym! Hiç bir bende günäsiz bolmaz. Men öz kemçiliklerimi boýun alýaryn.

Soňra patyşa karakteri ýaman hyzmatkärini çagyryp oňa şeýle diýdi:

– Kalbyň arassa däl ekeni. Maňa kömekçi bolup bilmersiň. Tiz sarayymdan git!

Patyşa beýleki guluna garap:

– Kalbyň daşky görnüşinden hem gözel eken. Sen meniň ynamly ynsanym bol diýdi.

magaryfy ýaýratmagy, döwrebap ylmy siňdirmek zerurlygy hakyndaky pikir jeditleriň magaryfçylyk işindäki iň esasy maksatdy. Milleti, halky magaryfly etmäge bütün ömrüni bagyş eden watandaşlarymyzdan Behbudiy, Munawwarkori, Fitrat, Çolpon, Palwan Niýoz Hoji, Abdulla Awloniy, Hamza Hakimzada, Abdulla Kodiriýlaryň goşantlary uly boldy.

Döwletimiz garaşsyzlygy gazanandan soň magaryfy diklemek we ösdürmek üçin giň mümkinçilikler döredildi.

Ruhyýetiň we magaryfyň uýgunlygy nämede görünýär? Jemgyýet raýatlarynyň ruhyýeti magaryf hadysalary bilen aýrylmaz baglanyşykly. Ynsan ruhyýeti onuň özleşdirýän bilimleri, amaly tejribe we başarnyklary esasynda, emele gelen kemalaty bilen bagly.

Ruhyýetli ynsan erkin we azat jemgyýetde ýaşamakdan peýda görýär, öziň jemgyýete peýdasy degmegi jemgyýetde abraýly orun eýelemegi üçin wepalylyk görkezýär. Diňe hakyky magaryfa eýe bolsa beýle işlere mynasyp bolýar. Durmuşy bilim we tejribä eýe bolmadyk ynsanyň jemgyýete hem peýdasy degmeýär. Ynsan ruhyýeti magaryfly bolmagy üpjün edýär. Magaryf ýolunda her kim öz ukyby, bilimi, başarnylygy, ymtlyşlaryna görä belli bir derejä ýetýär.

Jemgyýeti magaryfly ynsansyz göz önüne getirip bolmaýar. «Magaryfly ynsan» sözünde «aryf» sözüniň hem barlygy üçin bu birikmäni diňe tälimde däl, eýsem ähli ugurlardaky ylymlary eýeleýän we ähli ahlak normalaryny özleşdiren edepi-ahlakly ynsanlara görä hem ulansa bolýar.

Ýaş nesliň bagty ykbalý, asuda we parlak durmuşynda kitabyň aýratyn orný bar. Çünki gowy kitap ynsanda Watana söýgi, milli we umumynsany gymmatlyklara hormat duýgularyny ösdürüp, ýagşylyga hem-de haýyrly işlere ündýär. Garaşsyzlyk sebäpli halkymyz ruhy ösüşimiziň esasy bolan kitap okamaga höwes döretdi, ýokary magaryfly kitapsöýer mysalynda şekillendi.

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇIN

1. Aşakdaky teksti okaň, ondaky «ruhyýet çeşmesi» düşüňjesi siziň durmuşyňyzda nähili ähmiýet aňladýar?
2. Siz nähili kitaplary okadyňyz? Kitap okamak size nähili lezzet berýär?

Kitap — bilim, ruhyýet we magaryf çeşmesi. Ol ynsany götergileýän, onda magaryf esaslaryny şekillendirýän, ony kämil ynsan edip terbiýeleýän güýçdir.

Beýik şahyr we akyldar Alyşir Nowaýynyň ýazyşy ýaly, «kitap — biminnet ustaz, bilim we ruhy üstünlikleri gazanmagyň iň esasy çeşmesidir». Halkymyzyň dilinde hem kitap okap bilim we mynasyp tälim-terbiýe almak, ylym bilen meşgullanmak, hünär öwrenmegiň ähmiýetine degişli nakyllar örän köp. Meselem,

«Kitapsyz akyl — ganatsyz guş », «Bagt belgisi — bilim», «Bilim — akyl çyrasy », «Gözellik — ylym we bilimde», «Ylym bagt getirer, bilim tagt getirer», «Hünär — akar bulak, ylym — ýanar çyra», «Altyn alma, bilim al, bilim alsaň, bilip al ».

Magaryfly ynsanyň ruhy-ahlaky görnüşleri onuň kitap okamagy we ondan lezzet alyp, kitapdan alan gowy häsiýetlerini durmuşda-işinde ulanmagy bilen belgilenýär.

Normatiw dokumentler esasynda garaşsyzlyk ýyllarynda döwletimizde tälim edaralary üçin okuw edebiyatlaryny döretmek we okuwçylara ýetirip bermegiň berk sistemasy döredildi. Kitap okamaga höweslendirmek, ynsanlar, aýratyn hem, yaşlary magaryfly etmek boýunça kanunçylyk dokumentleri işläp çykyldy.

Kitap okamak özlügimizi aňlamagyň esasy normalaryndan biri, ol arkaly yaşlarymyz dürli «köpçülikleýin medeniýet»iň ýaman täsirlerine düşüp galmakdan özlelerini goraýarlar. Ýaşlarymyzy durmuş başarnyklaryna, kämillige ýetmeginde iň ýakyn dost we ýolbaşçy kitapdyr.

Dersiň netijesi. Magaryfly ynsan halal zähmeti bilen baýlyk döredýär, yzlanyjy, ynsaply, zähmetsöýer, telekeçi, il-halkynyň derdine melhem bolýan hakyky watança aýlanýar. Şeýle raýatlara eýe bolan döwlet we jemgyýetiň ruhyýeti hem ýokary derejelere göterilýär. Beýle derejä ýetmek üçin köpräk kitap okamak zerur.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Ynsanyň magaryfly bolmagynyň syry nämede?
2. Diňe hünär eýeläp, ylym eýelemedik ynsan magaryfly bolup bilermi?
3. Kämil ynsan bolmak üçin adamlarda nähili sypatlar şekillenen bolmaly?

DEGIŞME TAPMAÇA

Perzendiňi dünýä getirmedik, emma ata-enedek gadyrly, eziz. Ol kim?

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Estetikanyň ynsan durmuşyndaky orny nämede?
2. Nähili ynsanlara görä «estetikaly» sözünü ulanýarys?
3. Güzelligi siz nähili düşünyärsiňiz?
4. Telekeçiler, milli hünärmentler tarapyndan taýýarlanan enjamlara garap estetika bilen işlenipdir, diýen sözleri eşitdiňizmi?
5. Estetikanyň ruhyýet bilen nähili baglanyşygy bar?
6. Bu suratlary estetika düşüňjesi bilen baglanyşdyryň.

Ynsanlaryň mylakaty, sözleşşi, akly, geýinişi, olaryň nähili edepli, nazik tebigatly ekenliginden habar berýär. Şonuň üçin, ynsanyň akly, daşky görnüşi, sözleşşi, umuman, gowy häsiýetleriniň birleşmegine garap, estetika diýiup aýdylýar.

Estetika (arap. — ähmiýet, gymmatbahaly zat, baýlyk) — güzelligiň görnüşi bolup, zat we hadysalaryň daşky görnüşini (şekil, reňki)däki aýratyn doly, laýyklygyny aňladýar.

Ynsana has bolan estetika medeniýeti onuň jemgyýetdäki aktiwligi we orny, başgalar bilen gatnaşygy, maddy we medeni mirasyny özleşdirişine hem bagly.

Ynsanyň gözəl bolmagy üçin diňe daşky görnüşe eýe bolmagy däl, eýsem içki dünýäsi, ruhy-ahlaky häsiýetleri hem möhüm orun tutýar. Estetika diňe ynsan aňyýeti

we zähmeti däl, eýsem bilim derejesiniň hem önümidir. Ynsanda hemme zat gözel bolmaly. Ruhýet- li ynsanyň pikirleriňi hem sözleş edebi hem gözel bolýar. Bu köpräk mylakatda görünýär. Mylakat medeniýeti her bir şahsyň özara gatnaşygyny belgileýän faktordyr. Ynsanyň özara mylakatynda ýüze çykýan gepleşmek medeniýeti şahsyň hulky gözelligini aňladýan ruhy-ahlaky sypat hasaplanýar. Özara mylakatda gowy häsiýetlilik, mylakatlylyk, süýji sözlülük, açyk göwünlüklik ýaly ahlaky normalar öz beýanyny tapýar.

Ýokary medeniýetli ynsanlaryň mylakatynda haýa, akylylyk, mylaýymlyk we uýat aýdyň göze görünýär. Mundan daşary, mylakat hem medeniýetiň möhüm görnüşlerinden biri hasaplanýar.

Ahli akyldarlaryň aýtmagyna görä, ynsanda ahli zat gözel bolmagy zerur: ýüz keşbi hem, geýimi hem, kalby hem, pikiri hem. Diýmek, estetika daşky owadanlyk bilen ruhy gözelligiň uýgunlygyny özünde jemleýär.

Mylakat — adam üçin zerurlyk. Mylakat medeniýeti başga adamlaryň gadyr-gymmatyny, hormatyny jaýynda goýmak ýaly döp-dessur ahlak-norma talaplaryny bejermeclidir.

BILIP ALYŇ

Edep — tälim — adamkärçilik biri-birini logiki taýdan dolduryjy terbiýe serişdesi, häsiýetler kompleksi hasaplanýar. Bulary özüde jemlän ynsanlar — ýagşy ynsanlar taýpasyny emele getirýär. Beýle adamlar görkli häsiýetleriň çeşmesi hasaplanyp, olaryň kalbyndan hemişe mähir we görelde bulagy gaýnap durjagy tebigydyr. Çünki, gözel hulk — gözel kalby aňladýar.

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇIN

1. Ýatda saklaň, ählimiz bilýän Danël Defonyň dünýä meşhur «Robinzon Kruzo» eserinde esasy gahryman Robinzon kimsesiz adada näçe ýyl ýalňyz ýaşayar?
2. Robinzonyň ýalňyzlykda ýaşamagy onuň ynsany sypatlaryna nähili derejede täsir edipdir?
3. «Robinzon Kruzo» eseri baş gahrymanynyň gözellek bilen nähili baglylygy bar?

«Biziñ höwes etmäge laýyk beýik taryhymyz bar. Höwes etmäge laýyk beýik ata-babalarymyz bar. Höwes etmäge laýyk çäksiz baýlyklarymyz bar. Nesip etse, Höwes etmäge laýyk beýik gelejimiz, beýik edebiýatymyz we sungatymyz hem elbetde bolýar» diýip ynanýaryn.
Şawkat Mirziýoýew

aňladýar. Onuň iň aýdyň, mazmunly we beýanly görnüşde ýüze çykmagy söz, sözlemek serişdesinde bolup geçýär. Sözlemek we diňläp bilmek, gürrüňleşmek medeniýetiniň möhüm taraplaryny emele getirýär. Söz sungaty ynsan ruhyýetiniň we biliminiň esasydyr. Söz sungaty hem edebiýat, halk döredijiligi, sungatyň ähli görnüşleri bilen baglydyr.

Süýji sözli adamyň häsiýeti arassa, aýdyň bolýar. Ýagşy söz, ýagşy adamyň töweregine ýagşy adamlary ýygnaýar. Ylmyň iň ýokary nokatlary hem söz medeniýetini öwrenmekden başlanýar. Gepe çeperlik ynsanlary biri-birine ýakynlaşdyrýar, agzybirlige ündeýär. Oratorlyk sungaty ynsan ruhyýetiniň aýrylmaz bölegi bolup, ol — söz sözlemek, orator bolmak manylaryny aňladýar. Oratorlyk sungaty ynsanlaryň gepe çeperligini, dilewarlygyny bildirýär.

Estetikanyň ynsan ruhyýetine täsiri ýaşlaryň dünýägaraýşy hem-de olaryň pikirlenmek görnüşi arkaly ýüze çykýar. Mysal üçin, ynsan özüni gurşap duran ähli

DÖREDIJILIK IŞI

Estetikany siz nähili düşünyärsiňiz? Tablisany dowam etdiriň. Her bir düşüňjäni estetika bilen baglap taryplap görüň.

Estetika	Taryp
söz sungaty	
arassaçylyk	
daşky görnüş	
daşky görnüş	
söz ussady	
ökde tikiñçi	
ökde hünärment	
ökde ...	

waka-hadysalaryň gözel bolmagyny isleýär. Biziň dakyp ýören sagadymyz, biziň geýýän eşigimiz, biziň sürýän maşynymyz, biziň uçýan samolýodymyz, biziň ýaşayan öýümüz — olaryň ähli-ählisinde estetikanyň özboluşly orny bar.

Siz dync alyş günleri ata-eneňiz ýa-da başga bir garyndaşlaryňyz bilen teatra bardyňyz. Ol ýerde maşgala hakynda bir spektakl görkezilýär. Zal doly adam. Hemmäniň gözünde şatlyk duýulýar. Sahnada spektaklda gatnaşýan aktýorlar öz rollaryny şeýle bir ussatlyk bilen oýnaýarlar, göýä hakyky şol waka — hadysa göz önüňizde bolup duran ýaly duýulýar. Sahnada aýdylýan gysga göwrümlü aýdymlar şeýle bir ýañlanyp çykýar, göýä bu aýdym ýürek-ýüreklere girip baryp, gözüne ýaş aýlananlygyny duýman galýarsyň. Spektaklyň soňunda roly ýerine ýetiren aktýorlar teatra gelen tomaşaçylara tagzym edýärler.

Bu orunda ruhyýetiň estetika bilen uýgunlygyny diňe duýmak däl, eýsem öz gözünüňiz bilen hem görýärsiňiz.

Ynsanlaryň özlügin aňlamagy, halkynyň medeni mirasyny, sungat, çeper, ruhy mirasyny bilmegi we gadyrlamagy: halal zähmet çekmegi we bar güýç-gaýratyny, bilimini Watanyň gelejegi ugruna gönükdirmegi onda estetika medeniýetiniň şekillenenliginden habar berýär. Diňe ruhyýetli ynsan estetika gadyrlaýar. Akyl-darlaryň aýdysy ýaly — gőzellik dünýäni saklap galýar.

Ders sapagy. Ynsanlar öz estetika medeniýetini kämilleşdirdigi saýyn jemgyýet ruhyýeti baýlaşyp barýar. Estetika ynsanyň bütin içki we daşky äleminiň näzik taraplaryny özünde uýgunlaşdyran ruhyýetiň bir diregi hasaplanýar.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Estetika we sungatyň özara bagly taraplary hakynda pikir ediň.
2. «Köpçülikleýin medeniýet»iň estetika nähili täsiri bar?
3. Estetikaly ynsanyň ruhyýeti nähili derejede bolýar? Pikiriňizi esaslandyryň.

DEGIŞME TAPMAÇA

Ýaş-u garry hemme oňa mätäç. Ol näme?

14-§

Ynsan ruhyýetini şekillendirmekte imijiň orny

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Siz dostlaryňyz bilen gürründe «imij» sözünü ulanýarsyňyzmy? Siziň pikiriňize görä imij nämä görä ulanylýar?
2. Şahs imiji, gurama imiji, okuwçy imiji diýende nämäni düşüňärsiňiz? Nähili keşpler göz önüňize gelýär?
3. Meşhur brendlere eýe bolan önümleri göz önüňize getiriň. Olaryň önüm belgileri nämä üçin özgermeýär?

I mij (iň. image — keşp, teswir) — bu belli bir şahs, gurama ýa-da başga sosial obýekte görä ynsanlar aňynda şekillenen keşpdur. Ol pikir edilýän obýekt dogrusynda gowy bezelen habaryň uly göwrümini saklaýar we belli sosial herekete itergi berýär.

Imij öz eýesi hakynda habar berýär, tiz özgerýär, ynsanlaryň aňyna, duýgularyna, işine hem-de hereketlerine täsir geçirýär.

Imij ynsanlaryň ruhyýetine täsir geçirýär. Dogry saýlanan imij şahsyň özüne bolan ynamyny artdyrýar. Ynsanlar imij arkaly özlerine ünsi çekip, ylalaşykly gatnaşyklary ornadyp, hormat görkezmekleri mümkin.

Imij ynsanyň iň gowy häsiýetlerini ýüze çykarmaga kömek berýär. Ynsandaky şahsy ýaman aýratynlyklaryny gizleýär. Meselem, bezeg-timar, lybas bezegleri, biçimi,

saç bejergisi we başgalaryň kömeginde bar bolan kemçiliklerden ynsanlaryň ünsüni sowmak mümkin. Özüne çekiji imij ynsanlaryň ünsüni özüne çekýär, başgalarda gowy täsir oýadýar.

Dress-kod näme? Egin-eşiğiň wezipesi ynsany diňe sowukdan, ýagyşdan goramak däl, eýsem özüne ünsi tartmak serişdesi hemdir. Lybasyň ýeke-täk görnüşine bolan talap edara, gurama medeniýetini, ýeke-täk ruhy, edara görä gowy gatnaşygyňy, onuň ösmegine degişlilik duýgusynyň emele gelmegini pugtalandyrmaga mümkinçilik döredýär. Lybas kemçiliksiz bolmagy,

DÖREDIJILIK IŞI

1. Nakyly okaň. Onuň mazmunyny imijiň şahslarara uýgunlaşmak işi bilen baglanyşdyryp düşündirip görüň.
Geyimiňe garap garşy alýarlar, mylakatyňa garap, ugradýarlar.
2. Aşakdaky hadysany okaň we öz gatnaşygyňyzy bildiriň.

Rasuljan uly ýoluň ugrundaky ýodajykdan mekdebe gidip baryardy, gözi köçäniň çatrygynda duran reklama bannerine düşdi. Bannerde öý üçin amatly bolan gelşikli perdeleriň reklamasy berlen eken. Perdäniň ýanynda ony görkezip duran aýalyň keşbi Rasuljany özüne çekdi. Ol suratdaky aýalyň egninde futbolka we jalbar bardy. Rasuljan birden «Ruhýet esaslary» sapagy mugallymy, «Edebiyat» sapagy mugallymyňyň sapak dowamynda aýdan özbek aýallarynyň milli lybasy hakyndaky pikirlerini ýatlady. «Hiç bolmanda şu surata döwrebap milli lybasda düşende nähili owadan surat bolardy, eý, bu suraty özgertmäge maňa ýol bolsun», diýdi-de, ýoluny dowam etdirdi.

3. Näme diýip oýlaýarsyňyz? Rasuljan reklama bannerindäki özgertmäge öz goşandyny goşup bilermi? Onuň aktiw raýatlygyny nähili düşündirýärsiňiz?
4. Bu reklama bannerindäki perde işläp çykarýan guramanyň imijine bu ýagdaý nähili täsir gozgeçýär?

BILIP ALYŇ

1-altyn düzgün!
gyzларымыз ýa-da ýigitlerimiz nähili lybas geýmeklerine garamazdan halkymyzda ýazylymadyk, emma asyrlar aşa ýetip gelen ahlak- edep düzgünlerinden çete çykarmalylyklary zerur.

BILIP ALYŇ

2-nji altyn düzgün!

Mekdep binasynda ýa-da resmi jaýlarda, meselem muzeý, taryhy ýadygärliklerlerde, milli baýramlarda gatnaşanda jynsy jalbar, maýka we futbolkada, açyk köýneklerde, sport lybaslarynda, ýyrtyk jalbar we köýneklerde baryp bolmaýar.

Imij iki dürli bolýar.

Bular:

— korporativ – (gurama, firma, kärhana, edara, syýasy partiýa, jemgyýetçilik guramasy we ş.m.)

— individual — syýasatçy, biznesmen, artist, başlyk we başga belli bir taýpa we kesp ugrundaky aýratyn şahslaryň imiji.

häsiýetliligi we arassalygy bilen tapawutlanmalydyr. Geýimdäki tertiplilik hem-de ykjamlyk köplenç ynsanlaryň işde, okuwda we jemgyýetde nähili orun tutmagy bilen belgilenýän möhüm taraplardan biridir.

Raýatlyk jemgyýetiniň aktiw agzalary geýýän egin-eşikleri nähili bolmaly: a'zolari kiýadigan ust-boş nähili bo'lişi gerek:

Jalbaryň uzynlygy:

Jalbar jalbar oň tarapyndan aýakgabyň üstüne sähelçe dökülip durmagy, arka tarapdan ökjäniň

deňine ýa-da ortasyna ýetmegi zerur;

- jalbaryň çyzygy gowy ütüklenen bolmaly;
- jalbara dakylýan kemer başgalary özüne çekmeýän yönekeý bolmaly.

Köýnegiň görnüşi:

- biliň töwereginde ýygrylyp galmazlygy, çişip durmazlygy we kemeriň astyndan çykyp gitmezligi zerur.
- köýnek hemişe kostýumdaky iň dok reňkden açygrak bolmaly.

Geým ýakasy:

- belli bir ölçeme laýyk bolmagy şert;
- ol ýygryt bolmazlygy we galstugyň düwüni bilen ýeke-täk uýgunlygy düzmeği gerek;
- ak köýnekdäki çyzyjaklar har dürli reňkde bolmagymümkin, emma kostýumyň içinden dürli görnüsdäki uly-uly gülli köýnekleri geýmeli däl.

Galstuk dakmak:

- kostýuma laýyk bolmaly;
- her bir saýlanan galstuk göze dürtülip durmaly däl;
- galstukdaky esasy reňk kostýumdaky reňke laýyk bolsa gowy;
- galstuk düwülende onuň düwüni köýnegiň ýakasyna laýyk gelmeli. Aýallar üçin iş geýimi: Ýubka,

kostým ýa-da köýnek we kostým. Ýubka uzyn hem däl, kelte hem däl, iň makul uzynlyk dyzdan pesde bolmagy zerur. Jübi ýönekeý we arassa bolma-ly. Onuň gowy ýapylmagy üçin dolduryp goýbermeli däl.

Aýak geým:

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇIN

Awtobus salony adamlar bilen doly... Ýolagçylar öz oýlary bilen gümrady. Baryljak menzil uzak. Ortada kaddy-kamaty gelişen, gelişikli geýnen, galstugy ak köýnegine gelişip duran bir daýaw ýigit hem oýlanyp otyrdy. Oturgyçlaryň birinde oturan gyz bolsa ony göz astyndan synlamaga başlady.

«Nähili medeniýetli, gelişikli eken, bu ýigit. Kimiň ýary bolsa-da, söygülisiniň bagty bar eken». Şeýle oýlar bilen gyz «möhüm obýekti» ýene synlamagyny dowam etdirdi...

Nobatdaky duralgada awtobus ýolagçylary düşürüp, ýene menzile tarap ýol aldy. Şol wagt garaşylmadyk ýagdaýda «gahrymanymyz» awtobusyň aýnasyndan kellesini çykardy-da, adamlaryň gazabyny getirýän görnüşde daşary garap tüýkürdi. Bu hereket bir-iki gezek gaýtalandy. Beýle garaşylmadyk ýagdaýdan gzyň gowni galdy. Ýaňyja arslan keşpli duýulýan ýigit indi onuň göz önünde harsyz, haýasyz ynsana aýlandy.

Gynansak-da, käwagt gözəl daşky keşp bilen içki duýgylaryň arasynda ýer bilen asman ýaly tapawut bar...

«Ummandan dürler»

1. Siz bu ýagdaýy nähili bahalaýarsyňyz?
2. Bu hadysanyň imije nähili baglanyşygy bar?
3. Bu «gahrymanda» ruhyýet nähili derejede ösen Pikiriňizi esaslandyryň.

- ayakgap töwerekdäkileriň ünsüni çekip duran bolmaly däl, eýesine oňaysyz bolmaly däl;
- ayakgabyň reňki adatça gara bolsa gowy bolýar;
- gara ýa-da doýgun reňkdäki ayakgap bilen ak jorap geýilmeýär.

Tufliniň öňi ýapyk bolmaly. Saç bezegi çylşytmly bolmaly däl, emma gowy ýygñalan bolmaly, saçyň reňki tebigy bolmalydyr. Pardoz ýönekeýje bolmaly, dyrnaklar reňksiz bolmaly.

Boýnuňa taşlanýan ýaglyk ýa-da şarf makul hasaplanýar. Saýlanan geým wagta we şerte laýyk gelmeli. Aýallaryň salykatly görünmeginde ýene-de bir kiçi syr gizlenen. Bulardan ýaýrap duran atyr ysy. Atyr ysy içki we daşky gözelligi uýgunlaşdyryp durýar.

Käbir ynsanlar owadan bolmazlygy mümkin, emma olarda ruhy häsiýetleri köp bolsa, özgeleriň ünsüni çekýär. Işbilermen ynsan mylakatly, göwni açyk bolmaly, gürründeşi bilen gepleşende özüniň pikirlerini erkin aňladyp bilmeli. Ynsanyň içki dünýäsini duýmak, ony düşündürmek, öňünden bolýan gepleşikleriň çözüdini duýmak ýa-da öz gürründeşiniň ýagdaýyny bilip, temany özgertmek ukybyna eýe bolan ynsan diňe gowy maksatlar amala aşyrmaga sebäpçi bolýar, ýamanlyklaryň önüni alýar.

Dersiň netijesi. Ynsanyň imiji onuň dünýägaraýşy, ruhyýetiniň aýnasydyr. Ruhyýet bolsa, ynsanyň ähli garaýyşlarynyň ölçegidir.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Imij ynsan ruhyýetine nähili täsir görkezýär?
2. Tälim edarasy okuwçysynyň imiji nähili bolmaly?
3. Belli bir guramanyň ösmeginde imij nähili orun tutýar?
4. Siz öz imijni döretmekde esasan nämelere üns berýärsiňiz?

DEGIŞME TAPMAÇA

Geýimi bar, emma «ýalaňaç»... ol kim?

15-§

Ynsan ruhyetinde etiketiñ orny

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. «Etiket» düşünjesine taryp beriñ. Siz etiket diyende nämäni düşünýärsiñiz. Etiketi öwrenmek näme üçin gerek?
2. Edep-ahlak düzgünleri bilen etiketiñ nähili tapawutly we meñzeş tapralary bar?
3. Jemgyýetde kabul edilen tertip-düzgünleri — etiketiñ altyn düzgünleri diyip atlandyrmak mümkinmi? Pikiriñizi esaslañ.

Etiket (frans. etiquette — belli bir ýerde ornadylan tertip-düzgün) — ynsan we jemgyýetiñ daşky medeniýetiniñ esasy bölegi bolup, asyrlar dowamynda gözellig, tertip, akyl we düşünmegiñ uýgunlygy esasynda şekillenen estetik normalar jemlenmesidir.

Etiket ynsanyň başgalar bilen mylaýym gatnaşygy, onuň ruhy-medeni derejesi, ahlak normalaryna tarap alyp barýan terbiýäni öz içine alýar.

Her bir ynsanda etiket ösmek aýratynlygyna eýe we ol her kimde her dürli derejede şekillenýär. Bu ynsanyň daşky medeniýeti, özara gatnaşyklarda özünü tutmagy, edep-ahlak kanun-düzgünlerine nähili derejede amal edişi bilen belgilenýär.

Mylakat gürrüňleşmegiñ möhüm serişdesidir. Munda umum yglan edilen düzgünler bar. Gürrüňdeşiñ gürrüňini bölmezden diňlemek diňe hormat belgisi däl-de, eýsem ynsanyň bezegi hemdir. Etiketiñ altyn düzgünleri bar, olar hakyn-da aýdyp geçýäris.

Salamlaşmak — dilimizdäki mähir-şepagat, mähir-söýgi, gadyr-gymmat diyen çuñ many-mazmuny özünde jemlän ruhy gymmatlyklarymyzdan hasaplanýar. Gürrüňdeşiñi diňlände mümkin boldygyça, başga zatlara ünsüñi sowmaly däl. Aýdýan geplerini tassyklamak manysynda başyñyzy gymyldadyp,

Edepde onuň belli bir şertlerine amal etmek möhümdir. Her ynsana mylakat edilende, onuň saňa görä ýaşy, abraýynyň nähilidigi hasaba alynýar. Başgalaryň abraýy saňa görä pesrāk bolsa hem, belent bolsa hem, olara gowy mylakatda bolmaly. Olar başgaça iş tutsalar hem, sen hasap bilen iş görmegiň gerek. Bu işiň netijesini kyýamat günü görersiň. Umuman, hemme bilen gowy mylakat etmek wajypdyr.

«Hamsa»

«hakykatdan», «dogry», «dogry aýtdyňyz», «men hem goşulýaryn», «owadan tarypladyňyz» ýaly makullamak manysyndaky sözleri aýtmak maksada laýykdyr.

Gürrüň hadysasynda käte birnäçe ynsan gatnaşmagy hem mümkin. Beýle ýagdaýda gürrüniň temasy her bir adam üçin gyzykly we düşnükli bolmalydyr. Gürründeşler üçin düýbünden nätanyş bolan temalar — okuwdaky, işnadaky, dawalar, kemçilikler, maşgaladaky garşylykly ýagdaýlaryň gyzygy ýok.

Häzirki wagtda telefon liniýalary arkaly edilýän mylakat hem mylakat medeniýeti normalaryna laýyk bolmaly.

Döwrebap etikete görä, telefonda gepleşmegiň hem tertip-düzgünleri bar. Olar, esasan, aşakdakylardyr:

- gepleşmek gysga, anyk maksada gönükdirilen bolmaly;
- ýalňyşyp jaň eden adama ters we ýiti däl-de, mylaýmlyk bilen jogap berilýär;
- sözümidäki «geçiriň», «haýyş», «sag boluň», «minnetdar» ýaly mylaýym sözlerden peýdalanmak maksada laýykdyr.

Geým — ynsanyň medeni derejesini görkezýän esasy belgilerden biri.

Geýinmek medeniýeti — ynsanyň daşky keşbi, onuň ruhy dünýäsi, estetik duýgusy, şonuň ýaly, ahlaky häsiýetleri we akly ukybyny aňladýan düşünje. Ata-babalarymyzdan galan ruhy miraslarda geýinmek medeniýeti, gelşikli, parasatly, haýaly ýaly ynsanperwerlik häsiýetler bilen baglylykda düşündirilýär.

Geýinmek ynsanyň gzellik, nepislik, näziklik, edep barasyndaky garaýyşlaryny aňladýar. Şonuň üçin käbir halklarda «Geýimine garap garşy alýarlar», diýen nakyl bar.

Ders sapagy. Etiket — ynsanyň içki ruhy älemi we daşky ruhy derejesini aňladýan aýna. Näzik tebigatly, beýik ruhyýetli ynsan ahli ruhy-ahlaky häsiýetleri özünde jemläp bilýär.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Kim birinji salam bermeli diýip oýlaýarsyňyz?
2. Bu ýagdaýa öz pikiriňizni bildiriň.
Siz nähili salamlaşmagy makul görýärsiňiz?

Fatly 10-njy synp okuwçysy öýünden çykanda dyzyndan pesde duran ýubka we sypaýy kofta geýip çykdy. F. goňşy ýodanyň liftine girip ýubkasyny özüniňden 30-40 sm kelte ýubka,koftasyny bolsa, göwdesini gysyp duran dar, örän ýuka ak matadan dikilen kofta çalsyp, biline düşýän saçlaryny ýaýyp çykyp gitdi. Öýe gaýdanda bolsa bu ýagdaý tersine gaýtalandy.

Bu ýagdaýy görüp duran goňsularyň arasyndan garry aýal F.-a temmi bermekçi boldy. Muňa jogap hökmünde ol «Size näme?» manysynda gödek mylakatda boldy.

Munuň ýaly ýagdaýa görä Siziň pikiriňiz?

1. Bu teksti okap, milli geýimler hakynda öz pikiriňizi düşündirip beriň.

Ynsanyýet taryhyndan mälim bolşy ýaly, milli geýimler halklaryň medeniýeti we ruhyýetiniň aýnasydyr. Her bir millet geýimleriniň görnüşinde şol milletiň geografik ýerleşşi, sosial durmuş derejesi aýratyn orun tutýar. Jemgyýetiň ösmegi, globallaşmak hadysasynda hem geýimleriň kämilleşip barmagyna öz täsirini görkezip gelyär.

DEGIŞME TAPMAÇA

Öz-özünden geçmek, imkansyz bikar... ol näme?

10-njy synpy jemleýäris!

Eziz okuwçy! Bu okuw ýylynyň dowamynda «Ruhyýet esaslary» sapagy boýunça ders sapaklary hem ahyryna ýetdi.

Siz geçen okuw ýylynda ynsana mahsus ruhy-ahlak häsiýetler we olary amala aşyrmakda maşgala, mähelle we döwletiň ornuny dürli dana sözler, hekaýat, rowaýatlar hem-de jemgyýetimiziň ösmegine goşant goşan beýik akyldarlaryň nesihatlary arkaly okap öwrendiňiz, ara alyp maslahatlaşdyňyz. Ruhyýet düşüňjesine onuň herekete getiriji serişdelerini çuňrak özleşdirdiňiz.

Çünki, ruhyýet ynsan we jemgyýetiň durmuşyndaky özboluşly gymmatlykdyr. Onsuz jemgyýetiň we ynsanyň durmuşyny göz önüne getirmek mümkin däl. Taryh we medeniýetiň ösmeginiň görkezisine görä, medeniýeti we ruhyýeti ýokary halk, millet özlüginini aňlaýar, özgeler bilen adamkärçilikli gatnaşykda bolup bilýär.

Ruhyýet — adamkärçilik gatnaşyklarynda, jemgyýet durmuşynda özüni tutup bilmek we özgeleriň pikirinde kimligini görkezmekdir. Onda mähir-söýgi, haýyrly iş, ynsany aňmak, ony düşüňmek, geçirimli, ar-namysly bolmak, başgalara ýagşylyk etmek häsiýetleri jemlenen. Iň möhümi, Siz ruhyýet düşüňjesini, dürli dana sözler we rowaýatlar esasynda özleşdirmek bilen gymmatlyklarymyzyň ebediligini, maddy we ruhy durmuşyň uýgunlygy, milli taglymyň ruhyýete bolan täsiri Size köp zady özleşdirmäge kömek berýär.

Ynsanperwerlik häsiýetlerini beýgeltmekde mydama amaly, durmuş tejribäniň, çuň nazary bilimiň edebiýata we magaryfa esaslanmagy ruhy ynamyňyzyň has-da pugtalanmagyna hyzmat edýär.

Jemgyýet durmuşynda ýaşap, onuň ruhyýetinden jyda bolup bilmeýäris. Şeýlelikde, raýatlyk jemgyýeti ynsanperwer häsiýetleri, beýik ruhyýeti, öz hak hukugyny we taryhyny, urp-adatyny, dabaralaryny hormat edýän, olara sadyk bolup, bu günki globallaşmak hadysasyna özüniň bilimi we ruhyýeti bilen jogap berýän ýaşlaryň hem jemgyýetidir. Beýle jemgyýete laýyk bolmagyňyza siziň özleşdiren bu dersligiňiz ruhy esas bolup hyzmat etmegine ynanýarys.

Siziň geçen okuw ýylynyň dowamynda özleşdiren temalary entek jemlemeýäris. Geljek okuw ýylynda ruhyýete degişli düşüňjeleri giňräk özleşdirmäge, ruhy älemiňizi ýene-de baýlaşdyrmagyňyza kömek berýän temalary okap öwrenersiňiz.

Ruhy gözelligi kalbyňyzda döretmek ýaly haýyrly maksadyňyzda üstünlikler dileýäris. Ylym almaga, kitap okamaga bolan islegiňiz hiç haçan sönmesin!

11-NJI SYNP

1-§

Ynsan — ynsanlyk jemgyýetiniň döredijisi

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Jemgyýeti ynsanlarsyz göz önüne getirmek mümkinmi?
2. Ynsan düşüncesine taryp beriň.
3. Näme üçin ynsana jemgyýetiň döredijisi diýilýär?
4. Suratlarda ynsan jemgyýetiniň nähili döredijileri şekillendirilen?

Ynsan başga jandarlardan özüniň hatyrasy, aňy, dili bilen tapawutlanyp durýar. Ynsanyň işini dolandyryan hereketler şu dil arkaly nesillerden nesillere geçip gelýär. Bu jemgyýetde ynsan diňe medeniýeti bilen beýiklige göterilýär.

Şonuň ýaly, ynsanyň durmuşynda zähmet esasy rol oýnaýar. Zähmet sebäpli ynsan ýaşap duran tebigy şertini gowulandyryar, maddy we ruhy baýlyklar döredýär, öz-özünü özgerdýär. Mundan daşary, zähmet ynsanyň diňe fiziki däl, eýsem ruhy, medeni ösüşi üçin hem örän möhüm faktor hasaplanýar. Zähmet sebäpli ynsan tebigat bilen gatnaşyk edýär. Zähmet gzellik we durmuşyň ortasyndaky açyşlar we özgerişleriň esasydyr. Zähmet ýaşlary diňe bu günki güne taýýarlaman, eýsem ýaşlar üçin parlak gelejegi döretmäge hem çagyryar.

Ynsan hakynda bu günki güne çenli dürli çagyryşlarda, dürli ýygynlarda baha we taryplar berip geçildi.

Gadymky Hindistan we Hytaýda emele gelen. Gadymky Hindistanda şahsyň gelip çykyşy hakynda «ynsan

nireden peýda bolan», «biz nirede ýaşaýarys» ýaly soraglar alymlar tarapyndan giňden öwrenilen we ynsanyň sosial-ruhy mazmuny analiz edilen. Ýnsana taryp berip, hytaýly Konfusiý bilmek — ynsanyň bilimidir, diýip aýdan. Ynsan dyngysyz öz- özüni bilmek arkaly kämillik derejesine ýetmek mümkinçiligine eýe bolýar. Nemis alymy Immanuel Kant ynsany dünýädäki iň esasy jandara deňleşdirýär.

Gadymky grek pähimdarlary bolsa ýnsana özgeçe taryp berýärler. Meselem, Sokrat, Platon ýaly ulamalar ynsan durmuşyny pähim-paýhas bilen gutarmak mümkinçiligi barlygyny aýdyp geçýär. Olaryň pikirine görä, ynsan ruhy jandar häsiýetinde ylahy ähmiýete eýe.

Watandaşymyz akyldar Abu Nasr Forobiý ynsanyň ähli jandarlardan tapawudy, onuň akyl-paýhasynda diýýär. Ýene bir akyldar Abu Reýhan Beruniý ynsanyň hudaý tarapyndan ýaradylanyny görkezip, şol bir wagtda onuň bütin durmuşy we fiziki gurluşy geografik faktorlaryna baglylygyny görkezip geçýär.

Aziýaly akyldar Gazzoliýniň pikirine görä, ynsan beýik hilkat we onuň önünde hemişe howp-hatar bar. Onuň aýtmagyna görä, kynçylyklary, howp-hatary çözüp bilen şahs bagtlydyr. Beýik akyldarlarymyz ynsanlara durmuşyň manysy, ynsanyň ylahy mazmunyny bilmäge ymtylmak, halal zähmet çekip başgalara mähir-hormatly, rehim-şepagarly bolmagy öwredipdirler.

Mowarounnahrda oýanmak döwrüne mynasyp goşant goşan alymlaryň taglymatlarynda ynsanyň maddy we ruhy durmuşy tebigat bilen uýgun halda harakterlenýär. Ikisiniň ortasyndaky gatnaşyklar ynsanyň ösmegi bilen bagly diýip görkezilýär.

Çaga maşgalada ilkinji gezek sosial-medeni gymmatlyklary özleşdirýär. Şahsyň şekillenmegi, onuň häsiýetleriniň emele gelmeginde onuň ymtylyan

BILIP ALYŇ

Ynsanşynas alymlaryň pikirine görä, bilimleri 100 göterim diýip alsak, şondan 97 göterimi barlyk dogrusyndaky, diňe 3 göterimini ynsan dogrusyndaky bilimler düzýän eken.

«Ynsan filosofiýasy»

«Ynsany ot däl-de, özüniň bihabarlygy ýakar. Hemmäniň kemçiligini görerde, emma özüne kördek bakar. Nämä nähili baksaň, ol hem saňa şeýle bakar».

Jaloliddin Rumiý

DÖREDIJLIK IŞI

1. Aşakdaky tablisany dolduryň. Gadymky Günbatar we Gündogar akyldarlarynda ynsana has bolan aýratynlyklary gözlöp tapyň.
2. Tablisanyň 3 hataryny öz pikiriňiz bilen düşündiriň.

YNSAN		
Gadymky Gündogar akyldarlarynyň garaýyşlary	Gadymky Günbatar akyldarlarynyň garaýyşlary	Meñzeşlik taraplary

medeni-sosial şerti we ýerine ýetirmegi mümkin bolan wezipeleriniň hem orny uly.

Bu günki demokratik jemgyýetiň daýanjy hasaplanan ynsan her zatdan üstündür. «Hemme zat ynsan üçin we onuň peýdalary üçin» diýen düşüňjä ýokary gymmatlyk hökmünde garalýar. Ynsanlaryň sosiallaşmagy jemgyýet durmuşynyň parlak we durnukly bolmagynyň girewidir. Ynsan tebigatyň we jemgyýetiň gujagynda ynsan häsiýetinde şekillenýär we özlügin görkezýär. Ylym we tehnika ynsanyň ruhy we maddy zerurlyklaryny kanagatlandyrmak faktory, möhüm serişdesi bolup hyzmat edýär. Ynsan diňe beýik ruhyýet arkaly öz zerurlyklaryny medeni şekillerde akyly bilen we doly kanagatlandyrmak mümkinçiligine eýe bolýar.

Ynsanlaryň özüni-özi ösdürmegi, jemgyýetiň aktiw agzasy bolmagy, milletiň ykbalyny her zatdan üstün goýmagy onuň adamkärçiliginden habar berýär. Adamkärçilik millet ruhyýetiniň aýrylmaz bölegidir. Özbek milleti ynsanyýetiň taryhynda birnäçe synagly döwürleri, uruş-dawalar, durmuşyň dürli synaglaryny başyndan geçirdi. Emma taryhyň dürli rehimsiz gala-goplary hem, aýawsyz söweşleri hem, tebigy apatlary we başga kynçylyklar hem özbek milletiniň ynsanperwerlik faktoryna zyýan ýetirip bilmedi, bilini bükmedi.

Gündogarda ynsanperwerlik häsiýetler ir oýanan. Çunki biziň watanymyz Gündogar medeniýetiniň in gowy däpleriniň ýolundan baryp, myhmansöýer bolupdyr, kim kömek sorap gelen bolsa, elinden tutan, haýyrly, sogaply işleri gylgy

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇIN

Hakyky ynsan kim we ol, esasan, haýsy häsiýetleri bilen bezelýär? ... hakyky ynsan, bu — adalatly, sadyk, ýokary aňyýetli, din-u diýanatly, pugta ynam duýgulary bilen häsiýetlenen, hiç kimden kömegini aýamaýan, rehimli, şepagatly, zähmetsöýerlik, jogapkärçilik, geçirimlilik ýaly häsiýetleri öz häsiýetlerine siňdiren zat. Ol şonuň ýaly her gezek täze taraplary açylyp barýan jandarlaryň in syrlysy, sabyrlysy, akyllysy we düşbisidir.

Möhümi, beýle gadyrly ynsanlar jemgyýetimizde köpçülikden ybaratdyr, olara başgalar eýerýär, sözlerini diňleýär, olar ýaly göreldegi durmuş ýoluny basyp geçmäge bir ömür ymtylyp ýaşayär.

«Ummondan durlar»

1. Hakyky ynsan nähili häsiýetlere eýe bolmaly?

borjy, diýip bilýär. Hakyky adamkärçilikli diýende şeýle pähimli hyslatlary özünde jemlän jemgyýet agzalaryna düşünyäris.

Ders sapagy. Ynsanlaryň üstünligi onuň maddy we ruhy häsiýetlerini özünde bir wagtda görkezip bilmekdir. Ynsan jemgyýet we döwletde ähli mümkinçiliklere eýe, diňe bu mümkinçilikleri jemgyýetiň ösmegine gönükdirilse, ýurt abat bolýar, halkyň durmuşy gözelleşýär. Ynsanyň ynsanperwerligi hem onuň ruhy häsiýetleriniň nähili derejede özleşdirilenligi bilen ölçenýär.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Ynsanlaryň özüni özi ösdürip barmagy diýende nämäni düşünyärsiňiz?
2. Näme üçin Gündogarda ynsanperwerlik häsiýetler hakyndaky garaýyşlar Günbatara garanda irteräk oýanan? Pikiriňizni esaslaň.

DEGIŞME TAPMAÇA

Gapy açyk, emma girmeyär. Ol kim?

2-§

Ruhyýet — millet keşbi

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Ruhyýet näme üçin milletiň keşbine deňleşdirilýär? Bu suratlara seredip, pikiriňizi esaslandyryň.
2. Ynsan — jemgyýet — döwlet ruhyýete esaslanýar, diýende nämäni düşüňärsiňiz?
3. Ruhyýet nähili ahlaky häsiýetleri öz içine alýar?
4. Siz bu gün ukudan oýanyp hiç zady ýatlap bilmeýärsiňiz. Adyňyzy hem, maşgalaňyzy hem, niredeligiňizi hem ýatlap bilmeýärsiňiz. Beýle ynsan jemgyýetde öz ornuny tapyp bilermi? Onuň jemgyýetdäki orny nähili geçýär? Ynsan öz aňy, ukyby, bilimi, akyl-paýhasy — ruhy älemi bilen milletiň keşbini, jemgyýetiň esasyny döredýär ahyryn?!

R

uhyýet ähli ahlaky häsiýetleriň jemi. Çünki, ruhyýet jemgyýetiň durmuşyndaky ahlaky, dini, medeni, magaryf we ideologik garaýyşlary özünde doly jemleýär.

Halkymyza has ruhy häsiýetleriň düzümine girýän birnäçe düşüňjeler we adalgalary dogrudan-dogry çet dillere terjime etmek kyn. Bu milletimiziň ruhy durmuşynyň nähili baýlygyny, halkymyzyň başgalara asla meňzemeýän birnäçe özboluşly milli-etnik aýratynlyklarynyň barlygyny, dilimizde bolsa şu ugra degişli ruhyýet, magaryf, ahlak — bu düşüňjeler kimdir

biriniň oýlap tapan gulaga ýakymly süýji sözleri däl. Bu düşüňjeler asyrlar dowamynda ýurdumyzyň dünýägarayşy, ruhy durmuşynyň esasy häsiýetinde emele gelen. Ruhýetiň ahlak normalary ynsan terbiýesi we kemalata gelmeginde aýratyn orun tutup, şahs we jemgyýet ruhyýetini ösdürýän, aňýetiň ösmeginde örän uly ähmiýet aňladýan gymmatlyklar şekilleridir.

Meselem, urp-adatlar, döp-dessurlar, watany söýmek, öz halkyňy we milletiňni hormat etmek, ata-eneni sylamak, parahatçylygy we agzybirligi saklamak, öz işiňe jogapkärçilikli çemeleşmek, öz watanyň ykbaly-na dahyllylyk duýgusy ýaly beýik ruhy häsiýetler özbek halkynyň gan-ganyna siňip gidipdir.

BILIP ALYŇ

«Komil inson — jamiki insonlarning haqiqatidir, ya'ni odamiylar odamiysidir».

N. Komilov,
«Komil inson — millat kelajagi»

Ruhýetiň ynsanlar tarapyndan amala aşyrylýan özboluşly aýratynlyklary	
Ruhýetiň gowy häsiýetleri	Ruhýete garşy nogsanlar
Edep, adamkärçilik, haýyrly iş, mähir-şepagat, halallyk, päklik, dogruçylyk, watançylyk, ululara hormat we kiçilere sylagda bolmak, pespällik, uýat-haýaly, akyllylyk, wyždanly, ar-namysly, mertlik, sahylyk, bereketlilik, mylaýymlyk, dogrulyk, mähribanlyk, adylyk, kanuna boýun egmek, imanly, diýanatyly bolmak, uýmaklyk, wepalylyk, ynsaplylyk, sadalyk we başgalar.	Bozuklyk, ýalançylyk, zorluk, resmiýetçilik, biperwaýlyk, gözboýa-maçylyk, ýalan abraýa ymtylmak, gedemsilik, tekepbirlik, äsgermezlik, gorkaklyk, nebisjeňlik, isripgärçilik, gysgançlyk, öwünjeňlik, gödeklik, rehimsizlik, magtançaklyk, menmenlik, akly kelteлик, açgözlik, parhsyzlyk, päli ýamanlyk, parahorlyk, emelparazlyk, şöhrata ymtylmak, terbiýesizlik we başgalar.

Ruhyétiň ahlaky normalary belli bir şertlerde şekillenýär we şu manyda milli şert olaryň has-da ösmeklerine kömek berýär, jemgyýet agzalary mundan özlerine gerekli häsiýetleri alýar. Edil şu belgiler ynsanlary biri-birine ýakynlaşdyrýar, olardaky uygunlygy aýdyň ýüze çykarýar. Ruhyétiň ahlaky normalaryny ahlak, edep, adamkärçilik, rehimlilik, mähir-şepagat

DÖREDIJILIK IŞI

1. Aşakdaky hekaýany okaň we milletiň keşbi bilen baglanyşdyryp düşündiriň:

Awtobusda gidip barýardym. Arka tarapda arassa geýnen, elinde owadan mekdep sumkasyny göterip alan, saçlaryny gelşikli edip bejeren 17-18 ýaşlaryndaky gyzyň telefonda gepleşişi adamlaryň ünsüni özüne çekdi.

— Da, ene, men size näçe gezek aýtdym, gijiräk bararyn, bu gün dostlarym bilen duşuşygym bar, diýip...

Bu ýetginjek gyzyň enesi bilen telefonda gepleşenini awtobusdakylaryň hemmesi eşitdi. Käbirleri onuň enesine edýän mylakatyndan närazy bolup, kellesini yrap hem goýdy. Ol birnäçe duralgadan soň, düşüp galdy.

Işden soň öýe gaýdanymda, giç bolanlygy sebäpli, awtobusda adam azdy. Awtobusyň arka oturgyjynda ýene şol enesine gaty geplän gyz iki sany jorasy bilen telefonda nämeleridir tomaşa edip, belent sesde güllüp barýardy. Awtobusyň içi bom-boş bolanlygy üçin bu ýagdaý şofýoryň hem ünsüni çekdi. Ýene 500 metrler çemesi sürenden soň, şofýor birden awtobusyny saklady we şol gyzlaryň ýanyna gelip: «Utanaňyzokmy, uly gyzlar bolup gaty gülmäge, siz ýaş çaga däl ahryryn?!», diýdi-de, ýene jaýynda oturyp, awtobusyny sürüp gitdi.

2. Siz awtobusdaky ýagdaýa nähili garaýarsyňyz? Ruhyýetli ynsan jemgyýetçilik jaýlarynda özüni nähili alyp barmaly?
3. Adamyň daşky keşbi onuň edebine laýyk gelmeği şertmi?
4. Ruhy häsiýetleriň ynsanda geçmegi jemgyýete nähili täsir edýär?

ýaly ynsanperwerlik häsiýetlersiz göz önüne getirmek edip bolmaýar. Şu manyda ruhyýetiň ahlaky häsiýetleri ruhyýet düşüňjesi bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr.

Ruhyýetiň esasy normasy we wezipesi şahsda ahlaky, adamkärçiligi şekillendirmekdir.

Ruhy häsiýetler şahsyň ruhy dünýäsiniň şekillenme-gi ýaly çylşyrymly, käte garşylykly geçýär, hemişe hem bir norma, normalar bilen ölçenibermeýär.

Ruhyýet — ynsan, halk, jemgyýet we döwletiň in-tellektual ukyby, magaryfly güýç gudratydyr. Muny aşak-dakylar arkaly açyp berýäris:

- sosial gatnaşyklar we ynsanlaryň ortasyndaky özara gatnaşyklaryny tertibe salýan talap we düzgünleriň jemidir;
- we jemgyýet durmuşy bilen bagly ruhy gymmat-lyklar, urp-adatlar, döp-dessurlar, haýyrly taglym we maksatlar sistemasy;
- medeniýet, magaryf, din we tälim-terbiýe sis-temasyndan ybarat bitewi ruhy hadysalar jemlenmesi;
- hadysalar, ynsanyň özüni we özi ýaşayan dünýä-ni kämilleşdirýän döredijilik işi;
- kemalaty, şahsy-ahlaky aýratynlyklar we maga-ryf häsiýetler jemlenmesi.

Jemgyýet ruhyýetini şekillendiriji norma we ugur-lary bilimli alymlarymyzyň bize miras edip galdyran nusgalary arkaly aňlaýarys, olar tarapyndan döredilen ahlaky häsiýetlerini öz durmuşymyza siňdirip barýarys. Mysal üçin, Beruniý, Al-Horezmiý, Ibn Sino, Imom Bu-horiý, At-Termiziý, Ahmad Ýassawiý, Mirzo Ulugbek, Alyşir Nowaýy, Zahiriddin Muhammad Bobur we başga

«Orunly, ahlakly we adalatly ýaşaman, gowy ömür geçi-rip bolmaýar we tersine, gowy ömür geçirmän, orunly, ahlakly we adalatly ýaşap bolmaýar».

Epikur

«Biziň iň uly baýlygymyz — bu halkymyzyň uly intellektual we ruhy ukybydyr».

Şawkat Mirziýoýew

«Ähli häsiyetler ýaly özüni tutup bilmek hem maşk arkaly ösdürilýär. Kim uly ýaşa ýetende öz duýgularyny dolandyryp bilmegi islese, muňa ol ýaşlygyndan öwrenmegi zerurdyr».

T. Spenser

beýik akyldarlar ruhyýeti giň we bilim derejesi beýik ynsanlar bolupdyr.

Başgaça söz bilen aýdanda, hut şolaryň mysalynda ruhyýet millet keşbini aňladýar. Ruhyýet ynsanyň, halkyň, jemgyýetiň, döwletiň güýç-gudraty diýilmegi hem hakykatdyr. Ruhyýet ýok jaýda bagtly durmuş hem, jemgyýetiň ösüşi hem, taryhy mirasy gorap saklamak hem, milli gymmatlyklar hem öz manysyny tapmaýar. Milletiň millet häsiýetinde şekillenmegi, jemgyýetiň ösmegi, durnuklylygy ynsanlaryň aňyýet derejesiniň ösmegi üçin ruhy gymmatlyklara we ahlaky häsiýetlere daýanýarys.

Dersiň netijesi. Milletiň, halkyň ruhy keşbi jemgyýet we döwletiň ösmegi, kepillenmesidir. Ruhy görnüşsiz ynsan özlüginini ýitirýär. Onuň üçin watan hem, ene yurt hem, mähelle hem, maşgala hem bolmaýar.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. «Ruhyýeti ýok ynsanyň gelejegi ýok», diýen pikiri düşündiriň. Ynsanyň gelejeginiň ruhyýete nähili baglanyşygy bar?
2. Demokratik jemgyýetiň ösmegini ruhyýetsiz göz önüne getirip bolýarmy?
3. Ynsan kemalaty nähili häsiýetler sebäpli ösüp barýar?

DEGIŞME TAPMAÇA

Baý däl, emma hemişe hezzet we hormatda. Ol kim?

3-§

Ruhy kāmillik

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Ruhy kāmillik diyende nämäni düşünyärsiñiz?
2. Ynsanyň hukuky, ahlaky, ylmy, çeper ukyby näme bilen ölçenýär?
3. Aşadaky suratlarda şekillendirilen ýaşlary ruhy kāmil ynsan diyip atlandyryp bilýärismi? Pikiriñizi esaslandyryň.

Yaş nesli fiziki güýçli, ruhy ösen edip terbiýelemekde ruhyýetiň täsiri örän uludyr. Çünki, kāmil nesil terbiýesinde, ýaşlarymyzyň özlügin aňlamaga, döwlet we jemgyýet, halk we maşgala üçin mynasyp perzent bolup ýetişmeginde ruhyýet deňi taýy bolmadyk güýç häsiýetinde öz täsirini geçirýär.

Ruhy täsir diyende edil ruhyýete has bolan häsiýetleriň ynsana dogrudan-dogry täsiri düşünilýär.

Ol öz içine ahlak-edep, hukuk, nepislik, mähir-şepagat, mylakat medeniýeti, jogapkärçilik, dahyllylyk, rehimdarlyk ýaly häsiýetleri gurşap alýar.

Ruhy täsir düşüñjesini iki görnüşde aňlatmak mümkin: birinjiden, her bir ynsanyň kemalaty ruhy täsiriň onümidir; ikinjiden, ynsanyň özi hem başgalar üçin ruhy täsir çeşmesidir.

Çünki her bir ynsan ata-babalaryndan galan maddy ruhy miras, gowy häsiýetlerden täsirlenen halda özünde pāk niýet, arassa ymtlyşlary jemleýär.

Eger bir ýyly oýlasaňyz şaly ekiň. Eger 50 ýyly oýlasaňyz, agaç ekiň. Eger 100 ýyl peýda bermegini isleseňiz perzent terbiýeläň.

Hytaý hikmeti

«Durmuşda üstünlük gazanmak üçin üç zat gerek: üns, tertip we hereket».

Jaloliddin Rumiý

Ruhy täsiriň belli bir halkyň çäklerinde emele gelmegine islendik bir ulama ýa-da akyldaryň zyzndan barýan şu halkyň soňky nesliniň durmuşyny we döredijiligini deňeşdirip görende, muny duýmak kyn bolmaýar. Mysal üçin, akyldar Alyşir Nowaýynyň baky miras, dürdäne eserleriniň ähmiýeti ondan soň ýaşap-ış alyp baran Ogahiy, Munis, Mukimiý, Furkat, Zawkiý ýaly onlarça şahyrlaryň döredijiliginde ýüze çykýar. Täze asyra gelip Çolpon, Awloniý, Hamid Olimjon, Gafur Gulom, Oýbek, Maksud Şaýhzoda ýaly döredijileri hem bu däpleri dowam etdirdiler we ösdürdiler. Umuman alanda, ruhy täsir — bu ata-enäniň perzende göreldesidir.

Ruhyýeti pugta bolan halka eýe ýurduň gelejegi hem durnukly bolýar. Ruhyýeti pugta millet, raýat öz ýolundan azaşmaýar. Ol jemgyýet durmuşyny ösdürmäge diňe teoriýa garaşlary bilen dälde, eýsem praktiki iş bilen hem goşandyny goşýar. Watany söýmek, watançylyk ynsan ruhyýetini belgileýän esasy faktorlardan biridir.

DÖREDIJILIK IŞI

HALYPA WE ŞÄGIRDIŇ GÜRRÜŇI

Şägirt sorady: Akylyly perzendiň häsiýetleri nämede ýüze çykýar?

Ustaz jogap berdi: Akylyly perzent watanyna sadyk, ene topragyna çäksiz söýgi, milli buýsanja eýe, ýurdunyň we halkynyň geçmişiniň bilimdany, beýik ata-babalarynyň gymmatly mirasy we hyzmatlaryny örän gadyrlyýan we gorayýan, ýurduna, halkyna ak göwünden hyzmat edýän her taraplaýyn kämil ynsandyr.

1. Akylyly perzent diýende nähili häsiýete eýe bolan ynsan göz önünde tutulýar?
2. Ata-babalaryň mirasyny gorap saklamak nähili häsiýetleriň hataryna girýär?
3. Kämil ynsan Ustazynyň aýdan gowy häsiýetlerinden daşary, ýene nähili häsiýetleri özünde jemläň bolýar?

Ruhyýet kemal tapan jemgyýetde ukyp eýeleri şu jemgyýet, milletiň ýuzi, ar-namysy hasaplanýar. Ruhyýeti beýik jemgyýetde akyl, sagdyn pikir, adalat we gowy häsiýet üstündir. Beýle jemgyýetde halkyň, milletiň ertirki güne ynamy güýçli bolýar, ynsana has bolmadyk ýaman illetler ýok bolýar. Ruhyýet üstün bolan jaýda, ol halaskär güýje aýlanýar. Ynsanlaryň kalbyndan jaý alýar. Nirede ruhyýet, ýaşlar terbiýesi öz halyna taşlap goýlan bolsa, ol jemgyýet durmuşynda agdarylyşyk bolup geçýär. Şonuň üçin her bir raýat arkaýyn we biperwaý bolmazdan, dyngysyz öz üstünde işlemegi, jemgyýetiň we ýurduň ykbaly üçin ýaşap, iş görkezmegi zerur. «Maşgala we jemgyýet şany, men üçin eziz», diýen pikir hemişe kalbynda bolmaly.

«Halk — beýik we şöhratly ýoldan öňe barýan uly kerwen ýalydyr. Ony ýoldan azaşdyrmaga hereket edýänler, oňaýyna garap arkasyndan hemle edýänler hemişe tapyldy, mundan soň hem bolmagy mümkin. Kerwen hatarsyz bolmaz, diýen gep ýöne ýere aýdylmandyr. Halkyň kerwenini hiç bir güýç hem yzyna gaýtaryp bilmeýär.

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇIN

1. Zaýa giden wagt, gaýtaryp berilmeýär, diýen pikire nähili garaýarsyňyz?
2. Hezret Alyşir Nowaýynyň şu hikmetine gulak tutuň:
*«Hazon sipohiga, eý bogbon, emas mone,
 Bu bog tomida gar ignadin tikan kilgil»,*
 ýagny ynsan öz ömrünü iňneli sim germawlar bilen pugta orap goýanda hem, ol hiç haçan wagtyň hökmünden özüni gorap alyp galyp bilmeýär. Diýmek, her minudyň gadryna ýetiň!
3. Ruhy kemalata ýetmek üçin wagty nähili sarplamak gerek? Pikiriňizi öz gündelik işiňiz bilen baglanyşdyryp düşündiriň.

«Wyždanyňa ters barma we hakykata garşy zady aýtma. Şu möhüm nesihata amal etgin, durmuşyňda öz öňüne goýan wezipelerini doly ýerine ýetirgin».

Mark Awreliý

«Ўurdumyzyň ýaşlarynyň ortasynda ylymda, tälim-terbiýede, medisnada, medeniýetde, edebiýat we sungatda, sportda, önümçilikde, harby hyzmat pudaklarynda, umuman, ähli ugurlarda janköýerlik bilen zähmet çekýän mert ýigitlerimiz örän köp. Olara özüniň fiziki we ruhy ukyp we talantlaryny görkezme üçin zerur şertleri döredip bermek barasynda ýurdumyzda birnäçe işler amala aşyrylýar we gelejekde hem olary elbetde dowam etdireris».

Şawkat Mirziýoýew

Halkyň kalbynda ata-babalaryndan miras bolup galan ýeňilmez güýç — ruhyýet bar».

Gowy amallar, mertlige deň işler iman-ynamy berk ynsanlara has bolan häsiýetlerden hasaplanýar. Şol sebäpden il-güniň gülläp-ösmegine mynasyp goşant goşmak, kesp-kärine, abraýyna zyýan ýetirmezlik, hemişe wepaly bolmak jogapkärçiligi mukaddes gymmatlyklardan hasaplanýar.

Ruhyýeti şekillendiriji esaslary pugta özleşdiren raýatlar, aýratyn hem, ýaşlaryň durmuşa, daş-töwerege, maşgala, sosial-syýasy hadysalara gowy gatnaşygy olary gowulyk, ynsanperwerlik bilen ýaşamaga, ruhy kemal tapmaga alyp gelýär.

Dersiň netijesi. Ruhy kämil şahs, näme gowy we näme ýamanlygyny tapawutlandyryp, durmuşda akyllana kararlar kabul edýär. Ruhy-ahlaky häsiýetleri karar tapdyrmak ýaşlaryň ruhyýetiniň aýrylmaz bölegidir. Çünki, ruhy ukyply kämil nesil ýurt daýanjy we gelejek diregi bolýar.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Ruhy kämilligi şekillendiriji faktorlara nämeler girýär?
2. Ruhyýet üstün bolan jaýda jemgyýet agzalary nähili häsiýetlere eýe bolýarlar?
3. Ruhy kämil şahs terbiýesinde maşgala we mähelläniň ornuny esaslandyryň.

DEGIŞME TAPMAÇA

Hemişe özüne çekiji, syrly, janyňy bermäge arzaýar. Olar nämeler?

4-§

Ўзбегистаныň ösüşiniň ruhy-ahlaky esaslary

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Ruhyýeti şekillendirmekde ruhy-ahlaky häsiýetleriň ornuny nähili duýmak mümkin? Synpdaşlaryňyz bilen bilelikde bu pjkiri ara alyp maslahatlaşyň.
2. Beýik watançylyk düşünjesine aşakdaky suratlar arkaly taryp beriň.
3. Ruhy-ahlaky häsiýetleriň edep-ahlak kadalaryndan nähili tapawudy bar?

Yazky kanikul wagtynda ýokary synp okuwçylary taryh mugallymy bilen bilelikde gadymy we hemişe ýaş Samarkant şäherindäki taryhy ýadygärliklere, zyýarathanalara bardylar. Olar zyýaraty Temuriý babamyzyň Mirzo Ulugbeke gurduryp beren abserwatoriýasyna tomaşa etmekden başlady. Ol ýerden çykyp, Bibihonim medresesine bardylar. Bu ýerde adam örän köpdü. Olar mužeyiň önünde zyýarat edip ýören bir topar daşary ýurtly syýahatçylary gördüler. Käbir okuwçylar hat-da çet dilinde olar bilen gürrüň hem etdi. Bir okuwçy ustazyndan sorady: «Näme üçin köp daşary yurt syýahatçylary biziň ýurdumyzdaky Buhara, Samarkant, Horezm we Şährisabz şäherlerindäki gadymy ýadygärliklere bir gezek däl, gaýta-gaýta geliberýärler. Özleriniň ýaşayan ýurdunda şuna meňzeş gadymy ýadygärlikler yokmy?» Mugallym düşündirdi:

«Biziň hormat edýän we hemişe bilmegimiz gerek bolan şeýle gymmatlyklar bar, hat-da olary ähli döwlet

halklary gadyrlaýarlar, hormat goýýarlar». Mugallymynyň jogabyndan okuwçy umumynsany gymmatlyklaryň ynsan durmuşy we işinde nähili orny barlygyna düşünişip ýetdi.

Özbekistanyň ösüşi milli we umumynsany gymmatlyklara esaslanýar. Watanymyzyň medeniýetinde umumynsany gymmatlyklar ýokary orun eýeleýär. Umumynsany taglymlar we gymmatlyklaryň şekillenmegi milli medeniýetiň ösüş aýratynlyklary bilen bagly. Bu barada Özbekistanyň Birinji Prezidenti Yslam Karimowyň aýdyşy ýaly, «biz öz ösüşimizi özge döwletleriň ösüşinden aýra göz önüne getirip bilmeyäris we hemme zat biziň özümize bagly bolup galybermeyär». Bu orunda edil umumynsany gymmatlyklara ýygyn edilen. Sebäbi, umumynsany gymmatlyklar bilen milli gymmatlyklar özara bagly bolýar we biri-birini dolduryp, baýlaşdyryp barýar.

Umumynsany gymmatlyklar ynsany gadyrlamak, durmuşy söýmek, borç, wepalylyk, ata-babalaryna hormat, watançylyk, adalat, magaryf, parahatçylyk, agzybirlik, dostluk, arkaşyk ýaly häsiýetleri aňladýar.

Umumynsany gymmatlyklar wepalylyga, ýaşlarymyzy dogry ýaşap, öz ornuny tapmaga, daş-töwerege akylana gatnaşykda bolmaga, doglup ösen diýaryny mukaddes diýip bilmäge hem-de dostlugyň gadryna ýetmäge öwredýär.

Milli gymmatlyklar bolsa şu milletiň, şu ýurduň halklary tarapyndan taryhdan gadyrlanyp gelinýän, ynsan ruhyýetini baýlaşdyrmaga hyzmat edýän gymmatlyklardyr.

Milli gymmatlyklarda zähmetsöýerlik, taryhy hatyra sadyklyk, ynama hormat, mylakada hormatlylyk, haýa we akyllylyk möhüm orun tutýar. «Beýik ruhyýet — ýeňilmez güýç» eserinde «...biz taryh synaglaryndan geçen, milli peýdalarymyz, bu günki we ertirki arzuw-isleglerimize, ösüş talaplaryna doly jogap berýän, ýyllar geçdigi saýy gadry artyp barýan taglym we düşüňjeleri gymmatlyk diýip bilýäris», diýlen.

Milli we umumynsany gymmatlyklary mejburlap siňdirip bolmaýar. Islendik bir milli medeniýeti götergiläp, ony başga medeniýetden üstün goýmak we başga halklara mejburi propaganda etmek ýaman netijelere alyp gelmegi mümkin. Köp milletli ýurdumyzda milli medeniýetleri äsgermezlik ýa-da olary kemsitmek sosial durnuklylyga we milli agzybirlige zyýan ýetirýär. Şonuň ýaly, dürli garşylyk we dawalaryň peýda bolmagy üçin esas döredýär.

Özbaşdaklyk sebäpli biz öz mümkinçiliklerimizi erkin görkezmäge miýeser boldyk. Munuň birnäçe sebäpleri bar. Birinjiden, Özbekistan Respubli-

kasynyň esasy kanuny — Konstitusiýada ynsanlaryň deňligi we olaryň hukuk we borçlary doly öz manysyny tapýanlygy bolsa, ikinjiden, döwletiň durmuşynda amala aşyrylan demokratik reforma we taglymlaryň ynsan durmuşy we mümkinçiligi bilen hem özara baglylygydyr. Üçünjiden, ýaşlarymyza döredilýän şertler, hususan, özleriniň şahsy biznesini amala aşyrmakda banklardan berilýän kreditler, sport pudagyna berilýän üns we onuň netijeleri ýüze çykýanlygynydadyr.

Jemgyýeti ösdürmekde raýatlar tarapyndan ruhy häsiýetleriň özleşdirilmegi olaryň jemgyýetdäki ornuny belgiläp berýär, şeýle hem, jemgyýetiň durnukly bolmagynda möhüm ähamiýete eýe bolýar. Ruhy-ahlaky gymmatlyklar ynsanperwerlik häsiýetiniň many-mazmunyny emele getirýär.

Jemgyýetiň ösmeginde, ynsanlaryň maddy we ruhy zerurlyklarynyň kanagatlandyrylmagynda mülkiň we zähmetiň sosial bölünmegi möhüm ähamiýete eýedir.

Eger zähmetiň görnüşleri adamlaryň höweslerine we ukyplaryna görä bölünse, her bir adam özüniň bilýän kesbini maksadyna ýetirip bejerýär, galyberse-de, ol öz işi bilen jemgyýetiň ösmegine belli bir goşant goşardy. Özbegistanyň täze ösüş basgyjynda ykdysady reformalar bilen bilelikde ruhy-ahlaky normalaryň biri-biri bilen yzygider baglanyşykda amala aşyrylýanlygy aýdyň göze

DÖREDIJILIK IŞI

1. Jemgyýetiň ösmeginde ruhy häsiýetleriň orny ulumy ýa-da ahlaky häsiýetleriň ornuny? Jogabyňyzy aşakdaky tablisany doldurmak arkaly düşündiriň.
2. Näme diýip oýlaýarsyňyz? Bu iki sany häsiýetiň haýsy biri ynsan üçin möhüm hasaplanýar?

Jemgyýetde bar bolan ruhy häsiýetler	Jemgyýetde bar bolan ahlaky häsiýetler

3. Eger bu iki sany häsiýetleri raýatlaryň aňyna uýgunlykda siňdirmek başarylsa, beýle ynsanlara ideologik taýdan täsir edip bolarmy? Jogabyňyzy esaslandyryň.

görünýär. Ruhý ukybyň güýçlenmegi, ynsanyň intellektual we ahlaky ukyplarynyň ösmegi döwletiň diňe ykdysady däl, eýsem ruhy ösüşini hem üpjün edýär. Diňe ruhy-ahaky häsiýetler gadyrlanýan ýurtda ösüş bolýar, raýatlaryň aňýeti çukurlaşýar.

Jemgyýetiň ösmegine alyp gelyän ruhy-ahlaky häsiýetler özara biri-birini düşünmek we aňlamak, mähir-şepagat, gowulyk, adalatlylyk, sahylyk, maşgala we watana söýgi, wepalylyk, akgöwünlik, myhmansöýerlik, halallyk, ynamlylyk, dindarlyk we başga şuna meňzeş ýüzlerçe gowy häsiýetleri özünde uýgunlaşdyrýar.

Ynsandaky ýowuzlyk we gowulyk hem, zyýankeşlik we kömek etmeklik hem terbiýäniň miwesidir.

«**Hikmetler hazynasy**»

Dersiň netijesi. Jemgyýetçilik durmuşynyň durukly ösüşi adamlardaky birek-birege bolan ynamynda, sosial adalat prinsipleri esasynda ýaşamagynda, milletara agzybirlilikde we raýdaşlykda, kanunlaryň ileri tutulmagyna üns berilmeginde aýdyň görünýär. Ruhý-ahlak sypatlara eýe bolan adam milli we umumadamzat sypatlary gadyrlyýar, ony baýlaşdyryp, geljekki nesle dolulygyna ýetirmäge çalyşýar.

Adamzat ynsanyýet üçin peýdaly işleri amala aşyryp bilýänligi sebäpli hem beýikdir. Emma, islendik şertde dilinde iman–ynamyny gorap saklamagy–bu ynsanyýetiň içki beýikligidir.

«**Umr hikmati... saodati**»

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Ruhý-ahlaky häsiýetleri ynsanlara haýsy döwürden başlap siňdirip barmak gerek?
2. Eger bir ynsanyň bilimi, dünýägaraýşy gowy bolsa, emma hulky, edebi ýaman bolsa, onda bu ynsana ruhyýetli ynsan diýip bolarmy? Pikiriňizi esaslandyryň.

DEGIŞME TAPMAÇA

Gözel tälimiň edep geýimi. Ol näme?

5-§

Milli dāp-dessurlaryň ynsan ruhyýetiniň ösüşine täsiri

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Milli dāp-dessurlar diýende nämäni düşüňärsiňiz?
2. Milli dāp-dessurlaryň ynsanlar tarapyndan özleşdirilmegi ruhy ösüşe nähili täsir edýär?
3. Suratlara seredip milli dāp-dessurlar bilen mad-dy we ruhy çeşmeleriň nähili baglanyşygy barlygyny aýdyň.

M illi dāp-dessurlar millet durmuşynyň dürli pudaklarynda ýüze çykýan belgiler, aýratynlyklar, gymmatlyklar, iş görnüşleri, adatlar we häsiýetleriň nesilden nesle geçmegi hem-de miras bolup galmagyny aňladýan düşüňjedir.

Milli dāp-dessurlar ynsan ruhyýetini şekillendirmekde özlüginä aňlamak faktory hasaplanýar.

Milli dāp-dessurlar umumynsany dāp-dessurlaryň bir millet möçberindäki görnüşidir. Olar arkaly her bir milletiň belli bir döwürdäki özboluşly aýratynlygy, medeniýeti, ylmy, edebiýaty we başga pudaklardaky gazanylan netijeleri we üstünlükleri özünden soňky nesillere ýetirip berýär.

Halkymyzyň, beýik ata-babalarymyzyň gowulyk ugrundaky ynam-erjelligi uzak gecmisten bu günki güne çenli dolulygy bilen ýetip gelen köp dāp-des-

Öz döwründe şol milletiň gam-gussasyny, arzuw-höwesini, hereketlerini aýdyň aňladýan milli gymmatlyklar ruhunda suwarylan eserler wagtyň geçmegi bilen umumynsany gadyr-gymmat tapýar. Beýle üýtgeşik we baky eserleriň köp awtorlarynyň Gündogardan ýetişiş çykanlyklary bizde buýsanç duýgusyny güýçlendirýär.

Sen geçmişe daş zyňma. Geçmişe daş zyňmak, ölüni depgilemek diýmekdir. Öli direlip, senden ýalňyşlary üçin geçirim sora maýar. Geçmişden mysal almak gerek. Şol mysaldan netije çykaryp, bu günki günü oýlamak gerek.

Demokrit

surlarymyzda we gymmatlyklarymyzda, medeni mirasymyzda görünýär. «Gowy pikir, gowy söz, gowy iş» taglymynyň dünýäde gowulygyň dabara etmegine bolan ynamyny aňladýan «Awesto» kitaby ýa-da ynsanlary bagta, gowulyga alyp barýan ýol manysyny aňladýan «Kutadgu bilig» eseri ýalylar ata-babalarymyzyň päk hereketleriniň we arassa niýetleriniň aýdyň görnüsi hökmünde asyrlar dowamynda ýaşap gelýär. Şonuň ýaly näçe asyrlar öň gurlan we garaşsyzlyk ýyllarynda gaýtadan abatlanan ýüzlerçe medeni ýadygärliklere zyýarat edenimizde her birimiz özümüzde ata-babalarymyzyň ruhuna bolan beýik hormaty, gelejek nesilleriň önündäki beýik jogapkärçilik duýgularyny duýýarys. Ýnha şunuň özi ynsanyň ruhy aňyýetiniň ösmegine uly täsir dälmi?!

Milletiň her bir nesli milli döp-dessurlaryny geçmişden gelejege ýetirip berýän ynsanlar ruhunda terbiýelenmelidir.

Döwletimiz garaşsyzlygyny gazanandan soň milli döp-dessurlara üns güýçlendi. Bu gün nesilden nesle gymmatly miras hökmünde geçip gelýän milli döp-dessurlar, Nowruz, Garaşsyzlyk, Mugallymlar we ustazlar, Hatyra we gadyrlamak günleri ýaly baýram we dabarylarymyzdan jemgyýet durmuşyna döwrebap many-mazmun bagyş etmek ugrunda akyl bilen peýdalanmak gerek bolýar. Milli döp-dessurlarymyzy öwrenmek, propaganda etmek bilen bilelikde, toý-märekeleri, olaryň düzüm bölegi bolan adat we döppleri ykjamlaşdyrmak, bu barada isripgärçilige ýol goýmazlyga aýratyn üns bermelidir.

Ynsan ruhyýeti milli-medeni miras, halk döredijiligi, ylmy açyşlar, urp-adat we döp-dessurlar, şeýle hem maddy we ruhy çeşmeler arkaly şekillendirilýär.

DÖREDIJILIK IŞI

1. Milli dāp-dessurlaryň jemgyýetiň ösmegine nähili täsiri bar, diýip oýlaýarsyňyz?
2. Sokratyň aşakdaky pikirini okaň we ruhy mirasyň milli dāp-dessurlar bilen baglanyşygyny esaslandyryň:

«Men gadymky akyldarlaryň öz eserinde bize galdyryp giden akyl dürdänelerini gözden geçirýärim; eger, biz olarda nämedir bir gowy zada duş gelsek, ony özleşdirip alýarys we örän uly peýda gören hasaplanýarys».

Ders sapagy. Milli dāp-dessurlar hasaplanýan ata-babalarymyzyň bahaly mirasy we gymmatlyklary ýaş nesli kämil ynsan edip terbiýelemäge alyp barýan ruhy faktora aýlanmalydyr. Diňe şonda milli dāp-dessurlarymyz sabyr-kanagat, mähir-şepagat, akyllylyk, urp-adatlara hormat, gowulara eýermek, ýamanlardan gaçmak ýaly halkymyzyň häsiýetleriniň ýene-de gowulanmagyna hyzmat edýär.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Her bir maşgalada asudalyk bolmagy üçin maşgala agzalary nähili ýol tutmagy gerek?
2. Siz maddy garyp, emma ruhy häsiýetleri ýokary derejede ösen ynsany göz önüňize getiriň. Bu ýagdaýda siz nämäni duýýarsyňyz?
3. Adamzat bu dünýäde bagtly, eşrepli we parahat ýaşamagy üçin ondan näme talap edilýär?
4. Siz öziňizi şu eziz watanyň aktiw agzasy diýip bilýärsiňizmi? Pikiriňizi esaslandyryň.

DEGIŞME TAPMAÇA

Wagty gelende, hiç kimi diňlemeyär, hiç kim bilen ylalaşmaýar. Ol näme?

6-§

Ruhy mirasyň ynsan ruhyýetine täsiri

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. «Ruhy miras» düşüncesine taryp beriň. Siz ony nähili düşünyärsiňiz?
2. Ruhy mirasy pugtalandyrmak we ösdürmek üçin nämelere üns bermeli?
3. Ruhy baýlyklar bilen ruhy mirasyň arasyndaky tapawut nämede? Aşakdaky suratlara seredip, öz pikiriňizi düşündiriň.

Ruhy miras — ruhy ösüşiň önümi, ynsan akyl-paýhasy bilen döredilen, gelejek nesli gowy ösüşe tarap alyp barýan aýratynlyga eýe bolan, ynsanlaryň aňy we dünýägaraýşynyň ösüşini, ata-babalardan nesillere geçip gelyän gadymy gymmatlyklar jemlenmesini aňladýan düşünedir.

Ruhy miras ata-babalarymyzyň tejribesi, olaryň galdyran ruhy baýlyklarynyň geljek nesilleriň praktiki işinde, aňýetinde nähili ähmiýete eýeligine görä, ýeke şahs, aýratyn topar ýa-da belli bir millet wekillerine degişli bolmagy mümkin.

Mirasyň belli bir milli dilde döredilmegi, milli medeni-ruhy döp-dessurlar, garaýyşlaryny aňlatmagyna görä, belli bir millete, belli bir regionda ýaşayan dürli milletleri gurşap slmak aýratynlygyna görä — jemgyýete, ynsanyýetiň taryhynda tutan ýokary ornuna görä — siwili- zasiýa degişli bolmagy hem mümkin.

Ruhy miras millet, döwlet, regiona degişli Ymam Termiziniň dini-magaryf mirasy, Abu Ali ibn Sinanyň

medisina degişli ýa-da Mirzo Ulugbekiň astro- no- miýa degişli açyşlary diňe milletimiz we regionymyz- da ýaşayan halklar däl, eýsem jahan si- wilizasiýasynyň, medeniýetinden orun alan gymmatly ruhy miras ha- saplanýar.

Maddy miras ynsanyň aňyna täsiri tarapdan şol bir wagtda ruhy mirasa aýlanmagy hem mümkin. Meselem, bize çenli ýetip gelen uzak geçmişde ýaradylan taryhy ýadygärlikler maddy mirasa degişli bolsa-da, olardaky inženerlik, bezeg işleri, gurluş stilleri we oňa degişli en- jamlaryň taýýarlanyşy, gurluşykçylary we başga tarapla- ryna görä ruhy mirasa aýlanýar. Edil şonuň ýaly, maddy nygmatlary işläp çykarýan tehnologiýalary we enjamlary maddy mirasa degişli bolsa-da, bu baradaky döp-dessur- laryň ata-babalardan nesillere miras bolup geçmegi ruhy miras görnüşinde amala aşýar.

Şu tarapdan, ynsanyýetiň ýazma çeşmelerinde gör- kezilmedik ençe durmuşy bilim we tejribeleri ruhy miras

BILIP ALYŇ

Hünärde halkyň baý taryhy, baý durmuşy, hikmeti we elbetde arzuw-umytlary gizlenen bolýar. Şu sebäpli, her hünäriň janköýeri we ussasy özüniň kynçylykly zähmeti, dyngysyz gözlegleriniň neti- jesi hasaplanan täze açyşlary, üýtgeşik döredijilik nusga- larynyň syrларыny — adatdan daşary ähmiýetini başgalara aňladyp barýar.

DÖREDIJILIK IŞI

1. Aşakdaky teksti okaň.
2. Tekstda ruhy mirasnyň nähili gudraty görkezilen?

... ibn Sinanyň eserleriniň umumy sany 450-den geçýär, emma bize çenli 242-si (käbir maglumatlara görä 160-y) ýetip gelen. Alymyň bize çenli mälim bolan uly eseri «Kitob aş-şifo» 4 bölümden ybarat bolup, ondan logika, fizika, matematika, metafizi- ka ýaly meseleler orun alypdyr. Bu eser bize çenli ýetip gelmändir, onuň Isfahondaky ýangynda ýök bolany mälim. «Do- nişnoma» atly eseri bolsa pars dilinde ýazylan...

Alymyň medisina degişli «Kitob al-konun fit-tibb» («Tib kanunlary») doly bi- limli eserini gowy bilýäris. Bu eser 5 sany özbaşdak uly eserden ybaratdyr. Birinji-üçün- ji kitaplarynda medisinaryň teoretik esaslary, 800-e golaý dermanlaryň aýratynlyklary, käbir beden agzalarynyň kesellikleri we olary emlemek usullary beýan edilýär...

«Müň bir hazyna»

görnüşinde ata-babalarymyzdan nesillere geçip gelýär. Ynsanlaryň aňyna, içki dünýäsine, pikirlenmek derejesine, duýgularyna täsir edip, olary baýlaşdyrmak, ösdürmek, täze taglym ugurlarynda alyp barmak ruhy mirasyň hakyky mazmunyny aňladýar.

Gowy adatymyza aýlanyp giden mähir-şepagat düşünjesini alalyň. Onuň örän çukur taryhy, milli, dini kökleriniň barlygyny görmegimiz mümkin. Bu ilki bilen, ynsanyň ynsan bilen, goňsnyň goňsy bilen, garyndaşyň garyndaş, maşgalanyň maşgala bilen, iň möhümi, şahsyň jemgyýet bilen uýgun bolup ýaşamaklaryny, ýetim-ýesir, ýeke galanlara we maýyplara, mysapyrlara sahylyk edip, hakyky göwnünden kömek bermegi aňladýar we beýle aýratynlygyň halkymyzyň ruhy älemine siňip gidenligini hiç kim inkär edip bilmeyär.

Maddy we ruhy baýlyklary gorap saklamak — gowy häsiýet. Garaşsyzlygymyzyň ilkinji günlerinden ata-babalarymyzdan köp asyrlaryň dowamynda döredilip gellen örän uly, gymmatly ruhy we medeni mirasy diklemegi döwletiň syýasaty derejesine göterilmegi möhüm ähmiýete eýe boldy.

Özbegetanyň täzelemek we ösdürmek ýoly ruhy miras tarapyndan garanda dört sany esasy ugurlarda esaslanýar. Olar:

- ➔ umumynsany gymmatlyklara sadyklyk;
- ➔ halkymyzyň ruhy mirasyny gaýtadan diklemek, pugtalandyrmak we ösdürmek;
- ➔ ynsanyň öz mümkinçiliklerini erkin ýüze cykaryp bilmegi;
- ➔ beýik watançylyk.

Bu gadymy we mukaddes toprakdan beýik akyldarlar, ulamalar, alymlar, syýasatçylar, serkerdeler ýetişip çykan. Dini we

dünýewi ylymlaryň esaslary ynha şu ene toprakda döräpdir we kämilleşipdir. Milada çenli we ondan soň gurlan çylşyrymly suw binalary, şu güne çenli görki we berekedini, haýbatyny ýitirmedik gadymy ýadygärliklerimiz gadym-gadymdan ýurdumyzdaky daýhançylyk, hünärmentçilik medeniýeti, arhitektorylyk we şäher gurluşygy sungaty beýik bolanlygyndan habar berýär.

Taryhda dürli aýawsyz synaglardan aman galan, iň gadymy daş ýazgylary, bitiklerinden başlap, bu gün kitaphanalarymyzyň hazynasynda saklanýan golýazmalar, olarda jemlenen taryh, edebiýat, sungat, syýasat, ahlak, filosofiýa, medicina, matematika, fizika, himiýa, astronomiýa, arhitektura degişli on münlerçe eserler biziň bahasyna ýetip bolmajak ruhy baýlygymyz, buýsanjymyzdyr.

Watanymyzyň ruhy miraslary bar eken, jemgyýet owadanlaşýar, ynsanlaryň ruhy älemi baýlaşýar hem-de perzentler kämil şahs bolup ýetişýärler.

ARA ALYP MASLAHATLAŞMAK ÜÇİN

Aşakdaky teksti okap, ruhy we maddy mirasyň uýgun şekillenmegi dogrusynda pikir ediň:

«Mirzo Ulugbek ady ylma gaýduwsyzlyk bilen hyzmat etmek simwolydyr. XVII asyryň ortalarynda beýik polýak astronomy Ýan Geweliý Ulugbekiň katalogyny özüniň «Astronomiýa esaslary» eserine girizipdir. Ol öz kitabynda iki sany oýma nagyşly surat beripdir, olarda Ulugbek dürli döwürlerde ýaşap geçen jahanyň beýik astronomlarynyň arasynda şekillendirilen. Bu oýma nagyşlar astronomiýa derslikleri we ylym taryhyna regişli makalalara girizilen. Olar dünýä Mirzo Ulugbek ýaly alymy ýe- tişdiren astronomiýa mekdebiniň şöhratyny äleme ýáýradýan gymmatbahaly ýadygärlik bolup galdy. Ulugbekiň ady Áýdaky krateriň adyna ebedileşdirildi (XVII).

1977-nji ýylda Güneş sistemasynda açylan we Garward merkezinde 2439-san bilen hasaba alnan kiçi planetalardan biri onuň ady bilen atlandyrylan».

«Orta asyrlar gündogaryň meşhur alym we akylदारлары»

Dersiň netijesi. Her bir döwlet, millet diňe bu günki däl, eýsem ertirki gün-üni milli-ruhy mirasysyz göz önüne getirip bilmeyär. Maddy-ruhy baýlyklar yn-san we jemgyýetiň gülläp ösmeginiň, durnuklylygynyň kepilligi hasaplanýar. Siz bilen biz bulardan öndümlü peýdalanmagymyz we olary köpeltmegimiz gerek.

TEMANY BERKITMEK ÜÇİN SORAGLAR

1. Özbekistanyň başga döwletlerden tapawutly tarapyny görkezýän nähili ruhy miraslary bar?
2. Ynsanyň ynsan bilen, goňşynyň goňşy bilen, garyndaşyň garyndaş bilen, maşgalanyň maşgala bilen, şahsyň jemgyýet bilen uýgun bolup ýaşamagy nämäniň beligisi hasaplanýar?

DEGIŞME TAPMAÇA

Bazarda satylmaz, altyna tapylmaz. Olar nämeler?

Maşgala — mukaddes ojak

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Maşgala azgybirligi düşünjesine taryp beriň.
2. Bu günki günde döwletimizde maşgala meselesine nähili ähmiýet berilýär? Bu hakyndaky pikiriňizi esaslandyryň.
3. «Maşgala — mukaddas ojak». Bu düşüňjä aşakdaky suratlar arkaly taryp beriň.

Maşgala — nika ýa-da doglanlyga esaslanan kiçi topar. Onuň agzalary hojalygyň azgybirligi, özara kömegi we ruhy jogapkärçiligi arkaly biri-biri bilen baglanyşan. Maşgalanyň iň möhüm sosial wezipeleri — ynsan neslini dowam etdirmek, çagalary terbiýelemekden, maşgala agzalarynyň durmuş şertini we boş wagtyny peýdaly işlere gurnamakdan ybarat.

Maşgala her bir halkyň, milletiň dowamylygyny saklaýan, milli gymmatlyklarynyň ösmegini üpjün edýän mukaddes mesgendir. Maşgalada biziň nesillerimiz terbiýe alyp, ulalýar, dünýäni aňlaýar hem-de ählimiz dürli häsiýetli hünärlere eýe bolýarys.

Maşgala jemgyýetiň esasyny düzýär. Jemgyýetiň we döwletiň gülläp-ösmegi dogrudan-dogry şu jemgyýetdäki maşgalalaryň maddy we ruhy tarapdan pugtalygyna bagly.

Maşgala terbiýesine ata-enäniň we perzentleriň gatnaşygy aýratyn orun tutýar. Munda ata-enäniň boýnunda ruhy kämil, fiziki güýçli ýaş nesli terbiýelemek bilen bir hatarda, jemgyýetiň gülläp ösmegi üçin belli bir hünäriň eýesi, ykdysady garaşsyz, işbilermen, telekeçi medeniýetine eýe şahsy kemalata getirmek

düşyär. Perzentler bolsa bu gözel we gerekli terbiýäni özünde şekillendirip, özleşdirip barýar.

Gündogarda maşgala önden mukaddes ojak häsiýetinde gadyrlanypdyr. Maşgala agzalarynda belli bir durmuş derejesine amal edip, tejribe artdyryp, tertipli we ykjamly, pugta we dogruçyl bolmak ýaly edep-ahlak normalaryny kemal tapdyrmak maşgalanyň esasy wezipesi bolup geldi. Beýik okumyşly alymlarymyz, meselem, Ýusuf Hos Hojibiň «Kutadgu bilig», Kaýkowusiň «Kowusnoma», Ahmad Ýugnakiýiň «Hibbat ul-hakoýik», Abu Nasr Forobiýiň «Bagta ýetmek hakynda», Abu Ali ibn Sinonyň «Tadbir al-manozil» makalasy, Sadiýiň «Guliston», Husaýn Woiz Koşifiýiň «Ahlaki muhsiniý», Alyşir Nowaýynyň «Mahbub ul-kulub», «Haýrat ul-abror», Abdurahmon Jomiýiň «Silsilat uz zahab», «Bahoriston», Abdulla Awloniýiň «Turkiý Guliston ýohud ahlak» we başga birnäçe eserlerde maşgala ruhyýeti, çagalar we ýaşlar terbiýesiniň stilleri, ata-enäniň maşgaladaky wezipeleri, perzendiň olaryň önündäki borçlary, maşgala terbiýesiniň mazmuny her taraplaýyn öwrenilip dürli durmuş rowaýatlary arkaly töwerekleyin açyp görkezilen.

Özbek maşgalalary agzybirliги, perzentperwerliги ýakyn adamlaryna we dogan-garyndaşlaryna görä özara hormatda bolmak, mähir-şepagat gatnaşyklarynyň pugtalygy we başga maşgala gymmatlyklarynyň üstünligi bilen hem dünýädäki ençeme millet, halklaryndan tapawutlanyp durýar.

Eger maşgalada agzybirlik, hormat, özara sylag, biri-birine ynam güýçli bolsa, dogruçyl, akgöwün, mähriban, öz ýakynlaryna, garyndaşlaryna, oba-goňşylaryna hemişe kömek bermäge taýýar bolan ynsanlary kemala getirýär. Özünde şu häsiýetleri birleşdiren ynsanlaryň maşgalalarynda hemişe agzybirlik bolýar.

«Bir maşgalanyň bagty we eşrepi, elbetde, şu halkyň içki tertibi we agzybirçiligine bagly. Parahatçylyk we agzybirlik bolsa şu milletiň maşgalalarynyň tertibine esaslanýar, döwlet we millet hem şeýle güýçli we tertipli bolýar. Eger-de bir döwletiň ilaty ahlaqsyz we ýowuzlyk bilen maşgala gatnaşyklaryny gowşadyp goýberse wa tertipsizlige ýol goýsa, şonda bu milletiň bagty we durmuşy şübhe astynda galýar».

Abdurauf Fitrat

BILIP ALYŇ

Özbeğistanda 1998-nji ýyly — «Maşgala ýyly», 2000-nji ýyl — «Sagdyn nesil ýyly », 2001-nji ýyl — «Eneler we balalar ýyly», 2002-nji ýyl— «Garrylary gadyrlamak ýyly», 2003-nji ýyl — «Abat mähelle ýyly », 2004-nji ýyl — «Mähir-şepagat ýyly», 2005-nji ýyl — «Saglyk-salamatlyk ýyly», 2007-nji ýyl — «Sosial goranmak ýyly», 2008-nji ýyl — «Ýaşlar ýyly», 2010-njy ýyl — «Kämil nesil ýyly», 2012-nji ýyl — «Berk — maşgala ýyly», 2013-nji ýyl — «Abat durmuş ýyly», 2014-nji ýyl — «Sagdyn çaga ýyly», 2016-njy ýyl — «Sagdyn ene we çaga ýyly », 2017-nji ýyl — «Halk bilen mylakat we ynsan peýdalary ýyly» diýip atlandyrylan.

Parahatçylyk we asudalyk höküm sürýär. Eger tersine bolsa, beýle maşgalany bereket, agzybirlilik, asudalyk, sylag, hormat we söýgi duýgulary bütinleý terk edýär.

Şu manyda maşgalanyň her bir agzasy diňe özüniň şahsy bagty ugrunda däl-de, eýsem maşgalasynyň peýdalary üçin alada etse, öz ýakynlaryna gamhorlyk etmegi öz önünde maksat edip goýsa, maşgalanyň agzybirçiligi has-da pugtalanýar.

Ýurdumyzda kämil nesli terbiýelemekde maşgala instituty we mähelle raýatlarynyň ýygnaklarynyň tälim edaralary bilen özara arkalaşygyny ýene-de ösdürmek, pugtalandyrmak we üstünligini artdyrmak barasynda birnäçe praktiki işler alyp barylýar. Şu maksatda 2012-nji ýyldan «Maşgala-mähelle-tälim edarasy» arkalaşygy hukuky norma esasynda belgiläp goýuldy.

Maşgala kodeksiniň kabul edilmegi bolsa häzirki zaman talaplaryndan gelip çykyp maşgala peýdalaryny kämilleşdirmek barasynda möhüm ädimlerden boldy. Oňa görä, nikadan geçmezden öň ýaşlary medisina barlagyndan geçirmek, ýaş maşgalalar üçin ilkinji bäs ýylyň dowamynda dispanser gözegçiligi gurnaldy.

Respublikanyň «Maşgala» ylmy-amaly Merkezi we onuň aşaky bölümleriniň düzülmeği maşgala, enelik we balalyk peýdalaryny diňe hukuky, sosial-ykdysady goramak däl, eýsem ylmy-amaly tarapdan öwrenmek, öndebaryjy taglymlar esasynda maşgala agzybirçiligini üpjün etmek ýaly haýyrly işlere sebäp bolýar.

Döwletimiz özbaşdaklygy gazanandan soň maşgala agzybirçiligini üpjün etmek döwletimiziň işiniň üstün ugurlaryndan birine aýlandy. Çünki, ýaş maşgalany maddy we ruhy tarapdan goldap-kuwwatlamak, olara kömekleşmek, şertna-

ma we mümkinçilikler ýaratmak, ilki bilen, öý-jaý bilen üpjün etmek — bularyň ählisi üçin diňe ata-eneler däl, eýsem birinji nobatda, döwlet we jemgyýetimiz jogapkärdir.

Respublikamyz özbaşdaklygynyň gysga döwri içinde maşgala bolçulygy ugrunda haýyrly we sogap işler amala aşyryldy:

- enelik we balalygy goramak, raýatlaryň hukuky peýdalaryny artdyrmak;
- köp çagaly, kem täminlenen, garyp maşgalalary, maýyplary, bakyjysyny ýogadan garrylar, ýalňyzlary sosial gollap-kuwwatlamak;
- ruhy we fiziki kämil şahsy terbiýelemek barasynda giň gerimli işler şularyň jümlesindendir.

Ýurdumyzda maşgala telekeçiligini ösdürmek barasynda birnäçe kanun resminamalary kabul edildi. Bu normativ resminamalarda maşgala telekeçiligini güýçli ösdürmek arkaly durnukly ykdysady ösüşi üpjün etmek göz önünde tutulýar.

Maşgala telekeçiligi birnäçe sosial-ykdysady amatlylyklary getirip çykarýar. Telekeçilik hem-de hojalygy akylyna dolandyrmak esasynda maşgala terbiýesiniň ýola goýulmagy ýaş nesilde adamkärçilik, ykjamlylyk, gurama-

DÖREDIJILIK IŞI

1. Maşgalalaňyzda sizi ýa-da jigileriňizi erkeledip ata-eneňiz nähili gowy dilegleri aýdýar?
2. Aşakdaky teksti okaň we öz maşgalaňyzdaky şeýle ýagdaý bilen deňeşdiriň.

ATA ÝAŞ PERZENDINI SÖÝENDE GÖGE GÖTERÝÄR

Bu «menden-de beýik bol, balam» diýeni. Bu hakyky gamhorlyk we perzendini ähli zatdan, hat-da, öz-özünden-de eziz görmegini aňladýar. Ata perzendini mekdebe alyp baranda ony gujagyna alyp, maňlaýyndand ogşayar. Bu «ykbalyň parlak bolsun» diýeni. Ertäniň umydy bar onda, perzendiniň ykbaly üçin her zada taýýar bolmak jemlenen şu mähirde. Harby gulluga ugradanda ata oglunyň bilinden gujaklap göterýär. Bu «Watan hyzmatyna baglanan biliň pugta bolsun» diýeni. Okuwy bitirip, ogly elinden işini alanda ata elini göterip doga okaýar: «yoluň ak bolsun, balam»... Şonda onuň gözlerinde ýaş görmersiňiz, kalbyndaky buýsanjyny göz önüne hem getirip bilmersiňiz. Perzendiniň beýik işleri edenini görende bolsa «atam» diýip söýýär, gyzyna bolsa «ene gyzym» diýip ýüz tutýar... Munuň aşagynda şeýle hikmet bar: «bu gün seni söýsem ertir saňa söýenerin!»

KHS materiallary

«Halkymyzyň anyk maksada tarap hereket etmegi, döwletli bolmagy, bagtly bolup hezzet-hormat görmegi, jahankeşde bolmagy ýa-da ejiz bolup horluga düşmegi, bagtsyzlyk yüküni çekmegi, ünsden düşüp, özgelere tabyn we gul, ýesir bolmagy olaryň öz ata-enerlerinden çagalykda alan terbiýelerine bagly».

Şawkat Mirziýoýew

çylyk, başarlaňlyk, ökdelik, duýgurlyk, jogapkärçilik ýaly häsiýetleriň şekillenmegine sebäp bolýar.

Ders sapagy. Her bir jemgyýetde raýatlaryň bagtly, eşrepli, durmuşyň gözeli we bol bolmagy hut maşgala ojagyndaky her bir agzanyň özüne ynamly, ökde, jemgyýetiň we döwletiň ösmegine şahsy dahylly, ruhy beýik bolup, hem sosial, hem ykdysady tarapdan ösmegine dogrudan-dogry baglydyr.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Maşgalanyň ýetikligi nämä bagly?
2. Siziň maşgalaňyzda maşgala telekeçiligi ýola goýlanmy? Nämä üçin maşgalada islendik bir hünär öwrenmek gerek, diýilýär?
3. «Sen taryhy baý, beýik milletiň perzendi», «Sen beýik akyldarlar, ulamalar ýaşap geçen diýarda doguldyň» diýen sözleri eşideniňizde kalbyňyzdan şu watanda, şu ýurtda ýaşayanlygyňyzdan buýsanç duýgusy geçýärmidi? Pikiriňizi esaslandyryň.
4. Siz maşgala agzalaryňyz bilen öý şertinde kiçi biznes başladyňyz. Siziň döreden önümiňizi sizden öň mähelläňizdäki başga bir hojalyk başlapdyr we bazar bilen gatnaşygy ýola goýup, öz önüminiň hyrydaryna eýe. Beýle ýagdaýda nähili ýol tutan bolardyňyz?

DEGIŞME TAPMAÇA

Özümiňki özüme degişli däl. Ol kim?

8-§

Ruhy gymmatlyklaryň ösmeginde milletara agzybirlik gatnaşyklary

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

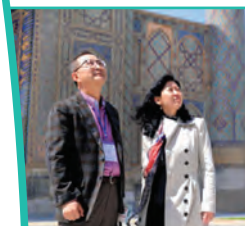
1. Milletara agzybirlik diýende nämäni düşüňärsiňiz?
2. Ruhy gymmatlyklaryň milletara agzybirlige nähili baglanyşygy bar? Pikiriňizi suratlar arkaly esaslandyryň.
3. Döwletimizde bu günki günde milletara agzybirlik dini akgöwünligi üpjün etmek boýunça nähili gowy işler amala aşyrylýar?

Milletara agzybirlik — milletara parahatçylyka, halkara dostlukdyr. Milletara agzybirlik milli garaşsyz aňýetiň esasy taglymlaryndan hasaplanyp, belli bir region, döwletde dürli millet wekilleriniň bilelikde ýaşamagy, arkalaşykda iş alyp barmagyny aňladýan düşünejedir.

Milletara agzybiriçiligi bir jemgyýetde ýaşap, ýeketäk maksat ugrunda zähmet çekýän dürli millet we ilatlara degişli ynsanlaryň ortasyndaky özara hormat, dostluk we agzybiriçiligiň ruhy esasy diýip atlandyrmak mümkin. Milletleriň ortasyndaky umumy gowy maksatlary ünsden düşürmezlik, azaly gymmatlyklaryň ösüşiniň esasyny düzýär.

Ýer ýüzündäki 1600 den artyk milletden diňe 200 den gowragy öz döwletine eýe. Beýle şertde bütin dünýäde milletara agzybiriçiligi üpjün etmek üçin olaryň peýdalaryny, ruhyýetini, ymtylyşlaryny yzygiderli

«Özbeqistan halkyny, milletine garamazdan, Özbeqistan Respublikasynyň raýatlary düzýär».

**Özbeqistan Respublikasynyň Konstitusiyasy,
8-nji madda**

öwrenip barmak, sosial-syýasy durmuşda ony hemişe hasaba almak zerur.

Döwletimiziň çäklerinde gadymdan birnäçe millet we ilat wekilleri agzybirlikde ýaşap gelýär. Olaryň arasynda asyrlar dowamynda milli dawalar bolmandyr. Halkymyz öňden myhmansöýerlik, akgöwünlik, geçirimlilik, başgalaryň urp-adaty we gymmatlyklaryny hormatlamak ýaly umumynsany häsiýetlerini görkezip gelýär.

Milletara agzybirlik umumynsany gymmatlyk bolup, dürli halklaryň bilelikde ýaşayan region ýa-da döwletleriň milli ösüşini belgileýär, syýasy-ykdysady ösüşine üstünlikli täsir edýär, parahatçylyk hem-de durnuklylygyň kepili bolup hyzmat edýär.

Bu günki günde ýer ýüzünde 6 mlrd.dan gowrak ilat bar. Özbeqistanda bolsa 130 dan gowrak millet we ilat wekilleri ýaşayar. Döwletler köp milletli (polietnik) we bir milletli (monoetnik) düzüme eýe bolup, her biri özboluşlylygy bilen biri-birinden tapawutlanýar. Her bir döwletde dürli millet wekilleriniň bolmagy öňden

TARYHA NAZAR

Özbek halkynyň myhmansöýerligi we akgöwünligi aýratyn hem uruş ýyllarynda aýdyň görüldi. Şol döwürde Özbeqistana 1 mln.dan gowrak ynsan, şol sanda, 200 müň çaga ewakuasiýa edildi. Dürli millete degişli ýetim çagalary özbek halky öz perzendi ýaly kabullady olary erkeläp, kemalata getirdi. Meselem, daşkentli Şoahmad Şomahmudowlar maşgalasy adamkärçiligiň beýik nusgasyny görkezdiler.

2-nji jahan uruş döwründe daşkentli ýönekeý demirçi Şoahmad Şomahmudow we onuň aýaly Bahri Akramowa dürli milletiň eýesiz we ýetim galan çagalaryny perzentlige alyp, tälim-terbiýe berdi. Olar başpenasyz galan, dürli millet wekilleri bolan 13 çagany we uruşdan soň ýene 3 çagany öz terbiýesine aldylar. Bular: Habiba, Wowa, Şuhrat-rus, Hamidulla-ukrain, Rafik, Rahmatulla-tatar, Holida-moldawan, Samuw-çuwaş, Ýoldaş, Ergaş-ýewreý, Halima-gazak, Korawoý, Nemat, Muazzam, Hakima, Ulugbek-özbek. Şomahmudowlar maşgalasy adamkärçiligi ýokary göterýän maşgala häsiýetinde uly mertlik, gahrymançylyk görkezdi.

oña özboluşly tebigy dürli-dürlülük bagyş edýär. Her bir milletiň umumy peýdalary bilen birlikde özboluşly gymmatlyklary hem bar.

Özbekistan ýaly köp milletli döwletde dürli milletleriň peýdalaryny uýgunlaşdyrmak, olaryň arasynda agzybirçiligi üpjün etmek ösüşiň aýgytlaýjy faktorlaryndan biri hasaplanýar. Çünki, milletiň gelejegi başga halklar we döwletleriň ösüşi, bütin jahandaky ýagdaý we mümkinçilikler bilen hem baglydyr. Bütin dünýäde, birinji nobatda, goňşy döwletlerde ýaşayan etnoslaryň ortasynda parahatçylyk, asudalyk, durnuklylyk, arkaşyk, deň hukukly gatnaşyk bolmasa, olardan hiç biri özüniň parlak gelejegini üpjün edip bilmeyär.

Näçe münň ýyllyk taryhymyzyň şaýatlyk etmegine görä, rehimdarlyk we adamkärçilik, milletara agzybirlige ymtylmak halkymyzyň iň beýik häsiýetlerinden hasaplanýar. Muny esasy kanunymyz hem tassyklaýar.

Jemgyýet durmuşynda dinlerara akgöwünlilik taglymy dürli-dürli dini ynama eýe bolan ynsanlaryň bir zemin, bir watanda, beýik taglym we niýetler ugrunda birlikde we arkalaşykda ýaşamaklygyny aňladýar. Dünýädäki dinleriň ählisi gowy taglymlara esaslanýar, ol halallyk, parahatçylyk, gowulyk we dostluk ýaly birnäçe gowy häsiýetlere daýanýar. Ynsanlary halallyk we päklik, mähir-şe-pagat, adamkärçilik we akgöwünlige çagyryýar.

Hakykatdan-da, her bir ynsan, köpçülik we millet ynsanyýetiň dürli-dümen medeniýetlerden ybarat ekenini aňlamagy we hormat etmegi örän möhüm. Çünki, akgöwün bolman parahatçylygy, parahatçylyksyz bolsa ösüşi gazanyp bolmaýar.

Häzirki wagtda ýurdumyzda 16 sany dini konfessiýa, 2200 den gowrak dini guramanyň dini akgöwünlik esaslaryna amal etmek özara agzybirlikde durmuş geçirmegi pikirlerimiziň aýdyň delilidir.

Şol bir wagtda dürli millet we ilatlaryň milli döp-dessurlaryny we gymmatlyklaryny goramak, olary ýene-de ösdürmek, baýlaşdyrmak meselesi döwletimiziň hemişe üns merkezinde bolup gelyär. Bu gün umumy orta tälim mekdeplerimizde ýedi dilde — özbek, garagalpak, rus, gyrgyz, türkmen, gazak we täjik dillerinde bilim berilýänligi, şonuň ýaly, köpçülikleýin habar serişdeleri Özbekistanda ýaşayan milletleriň on dilinde iş alyp barýanlygy munuň aýdyň mysalydyr.

Nepiň eger halka
bişek deger,
Bilki, bu nep özüňe
köpräk deger.

Alyşir Nowaýy

Bu bossanda dostlar
etmese kömek,
Nesip bolmaz maksat
gülüni ýolmak.

Sa'diý Şirazy

«Samarkant šäherinde Sohibkiron Amir Temur döwründe gurlan, Doniýor pygamber ady bilen atlandyrylan mawzoleý yslam, hristian we ýewreý dininiň wekilleri tarapyndan bir ýaly gadylanýar...

Şu bir mysalyň özi beýik rehimdarlyk, gowulyk we hakyky manysyndaky akgöwün häsiýetli halkymyzyň tebigaty, mentaliteti esasyny düzmekden habar berýär ».

Şawkat Mirziýoýew

Garaşsyzlygy gazananymyzdan soň ýurdumyzda milletara agzybirlik gatnaşyklary ýene-de ösdi. Akgöwünlik we adamkärçilik medeniýetini ösdürmek, milletara we raýatlarara arkalaşyk we agzybirligi pugtalandyrmak, ýaş nesli şu esasda watana söýgi we sadyklyk ruhynda terbiýelemek jemgyýet durmuşynyň has möhüm wezipesine aýlandy.

Meselem, bu günki günde ýurdumyzda etnik öz-boluşlygy ösdürmek we milletara gatnaşyklary ýene-de uýgunlaşdyrmak boýunça 137 sany milli medeni merkez iş alyp barýan bolsa, döwletimizdäki Milletara gatnaşyklar we çet döwletler bilen dostluk gatnaşyklary guramasy bu medeni merkezleriň işiniň ösmegine stil we praktiki taýdan kömek berip gelýär.

Beýik akyldar, moturidiýa ugrunyň esasçysy Abu Mansur Moturidiýiň (870-944) eserlerinde dini akgöwünlik, ähli dine deň hormat goýmak ýazylan. Onuň Gurhan düşündirişine bagyşlanan, yslam äleminde örän giň tanalan

«Tawilot ahl as-sunna» eseri «Haj» süresi 40-aýat düşündirişinde: «Buthana we sinagolary weýran etmek gadagan edilýär. Şonuň üçin hem musulmanlaryň ýurdunda şu döwre çenli olar bozulman saklanyp galypdyr. Bu meselede ylymly adamlaryň arasynda dawa ýokdyr », diýilýär.

BILIP ALYŇ

Beýik akyldar, moturidiýa ugrunyň esasçysy Abu Mansur Moturidiýiň (870-944) eserlerinde dini akgöwünlik, ähli dine deň hormat goýmak ýazylan. Onuň Gurhan düşündirişine bagyşlanan, yslam äleminde örän giň tanalan

«Tawilot ahl as-sunna» eseri «Haj» süresi 40-aýat düşündirişinde: «Buthana we sinagolary weýran etmek gadagan edilýär. Şonuň üçin hem musulmanlaryň ýurdunda şu döwre çenli olar bozulman saklanyp galypdyr. Bu meselede ylymly adamlaryň arasynda dawa ýokdyr », diýilýär.

2017-2021-nji ýyllarda Özbegistan Respublikasyny ösdürmegiň baş sany öňdebaryjy ugry boýunça Hereketler strategiýasynyň 5-ugry — Howpsyzlyk, milletara agzybirlik we dini akgöwünligi üpjün etmek hem-de çukur oýlanan, özara peýdaly we praktiki daşky syýasat pudagyndaky üstün ugur bolup, aşakdaky möhüm wezipeleri öz içine alýar:

- Özbegistan Respublikasynyň konstitusion gurluşy, suvereniteti, ýerli bitewiligini goramak;
- habar howpsuzlygyny üpjün etmek we habar serişdelerini goramak sistemasyny kämilleşdirmek, habar pudagyndaky howplara öz wagtynda we mynasyp garşylyk görkezmek;
- raýatlik, milletara we konfessiýalarara parahatçylyk hem-de agzybirçiligi pugtalandyrmak;
- döwletniň goranmak ukybyny pugtalandyrmak, Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň söweşeň gudraty we ukybyny ösdürmek;
- tabiiý ilatyň saglygy we genofondyna zyýan ýetirýän ekologik problemlaryň önüni almak;
- fawkulodda ýagdaýlaryň önüni almak we çözmek sistemasyny kämilleşdirmek göz önünde tutulýar.

Dersiň netijesi. Milletara agzybirlige üns berilmegi Özbegistanda ýaşayan millet we ilatlaryň dürli kesp-kärlerde iş alyp barmagy, urp- adat we döp-desurlardan habardar bolmagyna esas döredýär. Bu dogrudan-dogry ruhy gymmatlyklaryň milletiň içinde ösüp, ýene-de baýlaşmagyna alyp gelýär.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Döwletimizde milletara agzybirçiligi üpjün etmegiň esasy taraplary nämede diýip oýlaýarsyňyz?
2. Milletara agzybirlik we dinlerara akgöwünlik özara nähili baglanyşykda ösýär?

DEGIŞME TAPMAÇA

Gubardan hem gubarly. Ol näme?

9-§

Myllakat we özara gatnaşyklarda ruhyýetiň orny

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Myllakat medeniýeti diýende nämäni düşüňär-siňiz?
2. Näme diýip oýlaýarsyňyz? Jemgyýet medeniýetsiz we ruhy-ahlaky gymmatlyklarsyz ýaşap bilermi?
3. Özara gatnaşyklary alyp barmagyň nähili düzgünleri bar?
4. Dostlaşmak medeniýeti diýende nämäni düşüňär-siňiz? Dost saýlamakda nämelere üns bermek gerek?

H

er bir ynsan belli bir jemgyýet wekili hasaplanýar we özüni şu jemgyýetiň medeniýeti we gymmatlyklaryndan aýratyn göz önüne getirip bilmeýär.

Jemgyýetde ynsanlaryň amal edýän ahlaky, dini, syýasy, ykdysady, hukuky, ideologik we şu ýaly gatnaşyklaryň başynda myllakat durýar. Ynsan jemgyýetde ýaşap, kim bilen bolsa hem özara myllakata girişýär. Ynsanyň myllakata girmegi onuň şu jemgyýetiň agzasy, herekete getiriji, ösdüriji güýji hökmünde düşündirilýär.

Myllakat etmekde myllakat edebi möhüm ähmiýete eýe. Gowy myllakat bagtyň açary. Ynsanlarara myllakatda ýüze çykyan edep-ahlak belgileri, bu — gowy häsiýet, myllakatlylyk, süýji sözlülük, akgöwünlik we başgalardyr.

Myllakatyň esasy çeşmesini söz emele getirýär. Halkymyzda, «Gowy söz — jan azygy, ýaman söz — jan gazygy», diýen nakyl bar. Gowy ýa-da ýaman söz ynsanyň ruhyýetine dogrudan-dogry täsir edýär. Beýik akylдарымыз Маһмуд аз-Заһаһарий şeýle diýýär:

«Köplenç dil bilen ýetirilen ýara gylaç bilen ýetirilen ýaradan agyrrakdyr».

Sözlemek we diňläp bilmek hem myllakat medeniýetini emele getirýär. Bu orun-

da Ýusuf Hos Hojib «Oýnap sözleseñ hem, oýlap sözle» diýipdir. Ýa-da babalarymyz: «Sen şeýle sözlegin, sözleriň sadap ýaly gadalsyn, şeýle dymgyn, ol dür we göwhere aýlansyn», diýip yöne ýere aýtmadyrlar. Diýmek, mylakat hadysasynda sözleri saýlap sözlemegi, näme diýjegini, haýsy wagtda diňlemegi we wagtda dymmagy bilmek gerek.

Süýji sözli, oý-pikir bilen ak göwünli mylakatda bolmak her bir ynsanyň edebi we borjudyr. Umuman alanda, mylakat ynsanlaryň biri-birine täsiri, terbiýesi we öz-özünü terbiýelemek serişdesi hökmünde özara gatnaşyklarda möhüm ähmiýet aňladýar.

Dünýädäki ähli jandarlar gizlin we açyk görnüşde mylakat edýärler. Emma diňe ynsanlar aňly görnüşdebiri-biri bilen mylakat edýär. Biri-biri bilen gatnaşygy onuň ynsany häsiýetlerini açyp berýän möhüm aýratynlygy, hadysasy hasaplanýar.

Tanyşmak we gatnaşyk ornatmak düzgünleri ynsanyň mylakata girişmegi bilen baglanyşykly. Oňa görä, tanyşyp gatnaşyk ornatmakda geýinmegi, özünü alyp barmagy.

Söze çeperligi we girişimliliği bilen baglanyşykly taraplar möhüm ähmiýete eýedir. Aýtmaklaryna görä, geýimine seredip garşy alýarlar we akyllyna görä

DÖREDIJILIK IŞI

1. Dost saýlamakda nämelere üns bermeli? Ruhýýetli ynsan nähili ynsanlar bilen dost bolýar
2. Aşakdaky hekaýany okaň.

Bir ýakyn dostum bar. Ol hemişe arassa geýinýär: egnindäki egin-eşiği arassa, ütüklenen. Häsiýeti gözəl: edep bilen başgalary diňleýär, haýyrly, täsirli sözleri sözleýär. Dilegi ajaýyp: ynsanlara diňe guwanç bagyşlaýar, olara peýa berip ýaşaýar. Niyeti haýyrly: ynsanlaryň ortasyndaky gatnaşyklarda hyýanat, men-menlik, adalat, ýowuzlyk, ýalançylyk ýaly illetleriň ýok bolmagyny isleýär... Meniň, mundan maksadyň näme, diýen soragyma dostum biraz oýlanyň, jogap gaýtardy: «Berlen ömrümi haýyrly we sogap işlere bagyşlap, özümden gowy at galdyrsam...»

3. Bu dostuň nähili ruhy gözəl taraplaryny özüňize almagyňyz mümkin?
4. Näme diýip oýlaýarsyňyz? Ynsanda beýle gözəl terbiýäniň şekillenmeğinde ata-enäniň, maşgalanyň nähili täsiri bor?

BILIP ALYŇ

XII asyrda ýaşap geçen Şaýh Azizuddin Nasafiýiň «Kfaktor ynsan» kitabynda aşakdakylary okaýarys: Adamkärçiligiň alamaty dört häsiýetdir, ýagny: gowy söz, gowy iş, gowy hulk we bilim. Kimde şu dört häsiýet bolsa, adamkärçiliklidir, emma kimdeki bu häsiýetler bolmasa, ol adamkärçilikden däl. Kimki şu dört häsiýeti kemalata ýetiren bolsa, kämil ynsandyr.

«Asuda ýaşamagyň
99 syry»

DEGIŞME TAPMAÇA

Daş ereýär, emma ol eremeýär. Ol kim?

ugradýarlar diýilmegine esasan tanyşmak we gatnaşyk ornatmakda her iki tarapyň gyzygyslary, aňýet derejesi, ruhyýeti we medeniýetliligi hasaba alynýar. Gatnaşyk ornatmakda her iki tarap biri-birini düşünmegi we aňlamagy zerur bolýar.

Her bir zadyň logika esaslanmagy we medeniýeti bolşy ýaly dostlaşmagyň hem medeniýeti bar. Munda, iň birinji, iki tanyşýan şahs biri-birini uzak möhlet synamagy, kyn ýagdaýlarda çyn dilden kömege gelmegi her wagtdakydan möhümdir. Dost bolandan soň, wepaly dost bolmak we dostlugy gadylamak zerur.

Çyn dostuň barlygy ynsanyň öz durmuşynyň dowamynda dürli kynçylyk we synaglary ýeňip geçmeginde hem ganat, hem egindeş häsiýetinde kömek edýär. Jaloliddin Rumiý aýdyşy ýaly, «Akyly dosty bolan ynsana aýna gerek däl ». Çünki hakyky dost aýna ýaly ynsanyň kemçiliklerini ýüzüne aýdyp, ony ýaman adatlardan gaýtaryp durýar.

Ders sapagy. Ynsanda hemme zat gözəl bolmaly — kalby hem, akly hem, daşky görnüşi hem, başgalar bilen mylakaty hem. Ynsan jemgyýetde ýaşayan eken, başgalar bilen mylakata girişmek arkaly aktiw raýatlyga eýe bolup barýar. Mylakatyň mazmuny we aýratynlygy ynsany gatnaşyklary ornatmagyň düzüm bölegidir.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Mylakat medeniýeti näme üçin gerek?
2. Mylakat medeniýeti beýik ösen ynsan bilen bilimli ynsanyň tapawudy nämede? Pikiriňizi esaslandyryň.

10-§

Akly we ruhy ukybyň jemgyýetiň ruhy täzelenmegindäki orny

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. «Mekdep», «Magaryf» we «Ruhyýet» düşünceleriniň özara baglanyşygyny düşündirip beriň.
2. «Ylym-bilim ynsany beýiklige göterýär», diýende nämäni düşünyärsiňiz?
3. Aşakdaky suratlara seredip, ruhy ukyp eýeleri hakynda pikir ediň.

Yaş nesil bar bilimini mekdepde alýar. Mekdebi bilim ojagy diýmek bilen bir hatarda okuwçynyň durmuş ýoluny belgiläp berýän, ony şahs häsiýetinde şekillenmegini kepillendirýän mesgen hasaplanýar. Mekdep mugallym we okuwçynyň esasy gurulýar. Onda beýik ruhyýet, bilim we medeniýetlilik üstün bolmagy zerur. Umumtälim mekdebi öz boýnuna ýükledilen wezipeleri ýerine ýetirmek we işiň dowamynda tälim-terbiýäni planlaşdyrmak, okuw-pedagogik hadysasyny alyp barmak, mekdep işlerini alyp barmagy gurnamakda birnäçe normatiw resminamalara daýanýar. Meselem, 1997-nji ýylda Özbegistan Respublikasynyň «Tälim dogrusynda»ky Kanuny we Kardlar taýýarlamagyň milli dessuryny kabul edilmegi

«Terbiye näçe pugta bolsa, halk şonça bagtly yaşayar», diydi akyldarlar. Terbiye pugta bolmagy üçin bolsa bu meselede boşluk peýda bolmagyna asla ýol goýup bolmaýar.»

Şawkat Mirziyoyew

mekdepdäki tälimi täze basgyja alyp çykdy.

Hakykatdan hem Kadrlar taýýarlamagyň milli desury dünýäde «özbek modeli» diýip bellenilen milli ösüş strategiýasynyň aýrylmaz bölegine aýlandy.

Döwletimizde yaşlarymyzy kämil edip kemalata ýetirmek, olara bilim, tälim-terbiye bermek meselesi konstitusion güýje eýe boldy. Ruhyýetimiziň esasy düzýär, durmuşymyzyň aýrylmaz bölegine aýlanan, döwletimiziň hemişe üns merkezinde duran tälim meselesi esasy Kanunymyzdan berk orun aldy.

Mekdep tälim-terbiye işlerini her bir şahs, jemgyýet we döwlet peýdalaryny gözlöp amala aşyrýar, okuwçylaryň her taraplaýyn kämil ynsan bolup ýetişmegi üçin amatly şertler döredip berýär, şol sanda, okuwçylaryň öz üstünde özbaşdak işlemekleri we goşmaça bilim almaklary üçin mümkinçilikler döredýär. Ýurdumyzdaky ähli okuw edaralary ýaly mekdep hem okuwçylarda milli hem-de umumynsany gymmatlyklary yzygider birleşdirmek esasynda milli taglym ruhunda beýik ruhy-ahlaky häsiýetlerini kemalata getirýär, ony hakyky ynsan, watan wepaly raýat häsiýetinde terbiyelemäge niýetlenen.

Kämil şahsyň tälim-terbiyesiniň üstünligine ähmiýet garadyp mekdep okuwçylarynda garaşsyz Özbekistan Respublikasyna we onuň Konstitusiýasyna wepalylygy şekillendirýär, Döwlet simwollaryna (baýdagy, gimni we gerbi) hormaty, pugta tertip we bilim esaslaryny pugta eýelemäge akgöwünden çemeleşmegi öwredýär. Şonuň ýaly, mekdebiň paýyna bilimli, medeniýetli şahslary şekillendirmek, olary maşgalanyň, jemgyýetiň, döwletiň öňündäki jogapkärçiligi doly aňlaýan we eýeleýän bilimlerini durmuşda ulanyp bilýän şahs häsiýetinde kemalata getirmek wezipesi hem ýükledilen.

Möhümi, bu günki günde ahlaky päk, fiziki güýçli, watana wepaly, yzlanyjy, janköyer ynsan, bilimlerini durmuşda ulanyp bilýän şahs häsiýetinde kemalata getirmek wezipesi hem yükledilen.

Möhümi, bu günki günde ahlaky päk, fiziki güýçli, watana wepaly, yzlanyjy, janköyer ynsan, özüniň özbaşdak pikirine eýe, inisiator, sagdyn nesli yetiştirip bermek jemgyýet ösüşiniň möhüm esasydyr. Adamdan beýik dursa bu älem, Bilim almaga mätäçdir adam.

Ylym-bilim ynsany beýiklige göterýär. Ylym, bilim hem öz nobatynda medeniýet, ruhyýet düşüňjeleri bilen aýrylmaz baglanyşykly, olar uýgun görnüşde ulanylýar. Çünki, bilim ruhyýete alyp gelýän ýol, ony şekillendirişi serişdedir. Şu sebäpli Özbekistanyň Birinji Prezidenti

BILIP ALYŇ

«Özara agzybirlik, maksatlary umumy bolan ýerde maşgala parahatçylygy, ýurduň gülläp-ösmegi, halkyň bagt-eşrepi karar tapýar».

«**Hikmetler
hazynasy**»

DÖREDIJILIK IŞI

1. Nega bilimli, dono insonlarga nisbatan «maktab ko'rgan» degan ta'rif ishlatiladi?
2. Maktab bo'lmaganda yoshlarning ta'lim-tarbiyasi qanday ahvolda bo'lardi?
3. Quyidagi hikoyani o'qib, o'z fikringizni bildiring.

Kerimjan synpynda in okde okuwçy. Ol her gün öy işini bejermek bilen bir hatarda temaa bagly bolan waka hadysalary ýazyp barýar. Mugallym tarh sapagyndan temuriýler döwleti hakyndaky temasy soranda ol Sohibkironyň ýaradan «Temur tuzuklari» eserinden döwleti adalatly dolandyrmak, döwletde adalaty saklap durmakda döwlet hökümdarynyň tutan ýerli bolmagy zerurlygy hakynda goşmaça edýär.

Ders soňuna ýetende synpdaşlary onuň töweregini gurşap alyp, her sapakda tema boýunça gyzykly bellikleri tapyp gelmegi syryny soranynda, ol her sapakdan soň 2 sagat mekdebiň kitaphanasyna baryp, çeper edebiyatlary, täze çykan kanun we kararlary yzygider okap, özüne belgiläp alýanlygyny aýtdy.

«On ýyl aç ýörseň
hem ylym ýa-da
hünär öwrenmek
ýolundan galma».

Abu Hanifa
Imomi Azam

Yslam Karimow hakly görnüşde belläp geçişi ýaly,
«Ylym-bilime gyzyklanmaýan milletiň gelejegi hem bol-
maýar».

Ylym-bilim ruhy baknalygy ýok edýän güýç, ol yn-
sana akly, ruhy kuwwat bagş edýän faktorhäsiýetinde
ýüze çykýar. Ol ynsanlary ýowuzlugyň penjesinden gu-
tarýar, nejis, ýaman, günä işlerden gaýtarýar, gowy hulk
we edep eýesi bolmaga kömekleşýär. Diňe hakyky yly-
ma, bilime eýe bolan adam ynsan gadryny, millet gym-
matlyklary, özlüginini aňlamagy, erkin we azat jemgyýetde
ýaşamagy, bir söz bilen aýdanda, garaşsyz döwletimiziň
jahan jemgyýetinde özüne mynasyp, abraýly orun eýele-
megi üçin janköýerlik görkezip bilýär.

Şu sebäpden, bilimli ynsanlardan düzülen jemgyýet
gülläp-ösýär, onuň gelejegi parlak bolýar. Mysal üçin,
sohibkuron Amir Temur babamyzyň zamanýnda halk-
ymyzyň ruhyýet-bilim barasynda dünýä meşhur bol-
magy ýöne ýerden däl.

Bilim ruhyýete alyp barýar. Ruhyýeti durmuşa
siňdirmek diňe bilim arkaly däl, bilim ojaklary, dür-
li döredijilik birleşmeleri, guramalar, edaralar arkaly
hem amala aşyrylýar. Bu bolsa adamlaryň ruhy ösüşini
üpjün edýär, halkyň ruhyýetiniň we biliminiň ösmegine
mümkinçilik berýär.

Bilim arkaly ynsan ukyby, talanty, başarjaňlygy,
ymtylmagyna görä belli bir derejä ýetýär. Bilim ýaýra-
mak ýoly bilen syýasat we ykdysadyýet pudaklarynda
umumsosial özgerişler bolup geçmegini gazanmak ru-
hyýetiň jogapkärçiligidir. Çünki diňe hakyky bilimli yn-
sanlar öz ýurdynyň ösmegine, dünýäde mynasyp orun
eýelemegine goşant goşup bilýär, ony gözünüň göreji
ýaly aýap saklamaga mynasyp bolýar. Bu bolsa ustaz we
mugallymlar, ata-eneler, bütin jemgyýetiň paýyna uly jo-
gapkärçilik ýükleyär. Ýaşlara tälím-terbiýe berýän, olary

ruhyýet-bilime çagyryan ustazlaryň hormatyny jaýyna goýmak, olara mynasyp şertdöredip bermek iň wajyp wezipelerden biridir.

Beýik pähimdar Abdulla Awloniý: «... *Bilimli halk güýçli bolur. Güýç kalbyň gaýratyndan, ruhuň saglygyn-dan ybaratdyr. Magaryfdan, ylymdan we medeniýet-den mahrum bolan halk ýowuzlyk penjeleriniň arasynda hamyr ýaly ezilen öz nebsiniň ýakasyny boşadyp bilmez... Çünki, ýowuzlyk we gorky, garyplyk we mätäçlikden hem howply bir ýagdaýdyr* », diýipdi.

Dersiň netijesi. Ýurdumyzda amala aşyrylýan reformalar netijesinde jemgyýetimiz azat we erkin garaşsyzlyga tarap barýar, ruhyýeti we bilimi ösdürmek döwlet syýasatynyň iň üstün ugurlaryna aýlandy. Çünki, ynsan, halk, jemgyýet we döwletiň güýç-gudraty raýatларыň ruhy-bilim taryhy, ruhyýetiň milli-etnik esaslary, milli gymmatlyklar, halkyň başarnygy başlangyç esas — mekdepdäki tälim we terbiýäniň netijesidir.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Bu gün Özbekistanda durnukly ösüşi üpjün etmekde tälim we terbiýäniň ornuny esaslaň.
2. Ynsanyň akly we ruhy ukybyny artdyrmakda bilimiň orny nähili?
3. Biz nähili ynsanlary akylyly ukyply şahs diýip hasaplaýarys? Pikiriňizi esaslaň.

DEGIŞME TAPMAÇA

Olary gazanmak, olary özüňde jemlemek, olary tapmak aňsat däl. Olary dogry sarplamak, ýerinde ulanmak, önümlü peýdalanmak ondan hem kyn. Olar nämeler?

5 — Ruhyýet esaslary, 10-11-nji synplary

BILIP ALYŇ

«Tutuş ruhyýet taryhynyň görkezşi ýaly, siwilizasiýa diýeni bu — adamyň özüni kämilleşdirmek üçin alyp baran göreşiniň önümidir. Ähli dinler, taglymatlar adamyň ukybyny, ruhyýetini we ahlagyny öwrenmek, kämil ynsany terbiýeläp, dogry ýola ugrukdyrmak bilen meşgullanyp gelyärler».

N. Komilow,
«Tafakkur
karvonlari»

Edebiyat — halk kalbynyň ruhy aýnasy

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Náme üçin edebiyata ruhyýete alyp barýan esas diýilýär? Suratlar arkaly pikiriňizi esaslandyryň.
2. Ruhyýeti beýgeltmekde edebiyatyň orny nähili?
3. Edebiýatsyz ruhy mirasy nesillere ýetirmek mümkinmi?

B

ir adam önümçilik kärhanasynda işleýär, ol telefon, telewizor, maşyn ýa-da aýak geým işläp çykarýar. Onuň zähmetine hyrydar bolan hyrydarlar önümden peýdalanyp, bahe bermekleri mümkin. Başga bir adam döredijilik edýär. Şygyr ýa-da çeper roman ýazýar. Onuň bahasyny kim görýär? Umu- man, çeper döredijiligi bahalap bilýärsiňizmi? Dörediji ynsanyň ukyby, talanty, içki duýgularynyň bahasy nähili bolýar? Munuň jogaby kyn. Dogma ukyby, talanty, edebiyaty bahalap bolmaýar. Her kim özüçe baha berýär, öz dünýägaraýşy arkaly kabul edýär.

Milleti, ýurdy, halkynyň gaýgy-gamy, üstünliklerini ýüreginden, kalbyndan çykaryp kagyza düşüren ynsan döredijiniň bahasy örän kyn bolýar. Ine size edebiyatyň bahasy.

Edebiyat (arap. Edepleriň jemi) — umumynsany ruhyýetiň düzüm bölegi, edebi işiň netijesi, jemgyýet

Biz şahyr diýende, ilki bilen Alyşir Nowaýy ýaly deňsiz-taýsyz adamlary, ýazyjy diýende, Abdulla Kodiriý, Oýbek ýaly öz halky üçin diňe üýtgeşik talantly däl, eýsem bütin durmuşyny edebiyata bagyşlan beýik we gadyrly ynsanlary göz önüne getirýäris.

Bir söz bilen aýdanda, halkymyz edebiyaty mukaddes we beýik bir mesgen diýip bilýär. Ynha şeýle bahanyň özi ýurdumyzyň durmuşynda bu ugur janköýerlerine, olaryň hakyky sözi, çukur manyly eserlerine ynam, hormat-üns we sylag öňden beýik derejä göterilenligini aýdyň görkezip dur.

«Edebiyata üns — gelejege üns»

durmuşy we onuň kämilleşmeginde möhüm ähmiýet aňladýan döredijilik ugry. Edebiyat iki manyda ulanylýar: 1) giň manyda — ähli kitaplaryň görnüşleri, gazet we žurnallara görä; 2) dar manyda — çeper edebiyat, dürli žanrdaky çeper eserler toplumydyr.

Çeper edebiyat ynsanyň ösüşiniň belli bir basgyjynda emele gelen bolup, ilki halk döredijiligi nusgalary hökmünde döredilip, agyzdan agza, dilden dile geçip baýap kämilleşip barypdyr. Ýazuw peýda bolandan soň, adamlarda ýazma söz, ýazuw medeniýeti ösmegi bilen ýazma çeper edebiyat hem şekillenip başlady. Çeper edebiyat her bir halkyň ruhyýetini nesillerden nesillere alyp geçýän esasy serişdelerden birine aýlandy. Agzeki we ýazma edebiyatyň haýsy halka degişlilikinden gelip çykyp, şol halkyň ady bilen goşup aýdylýar.

Umumtälim mekdeplerinde edebiyaty okatmagyň baş maksady ynamly, özge ynsanyň duýgularyny aňlaýan, milli we umumynsany gymmatlyklara wepaly, beýik adamkärçilikli, ahlakan kämil, aklan ýetik, öz hereketlerini dolamdyryp bilýän kämil ynsanyň ruhy dünýäsini şekillendirmekden ybaratdyr.

Ähli döwletlerde watan düşünjesi we watanperwerlik taglymlary bar bolup, beýle duýgular döwlet

«Çeper eser
şeýle bir agaçdyr,
onuň şahasynda
umumynsany
miweler bişýär, köki
bolsa ene zeminde
ýatýar».

Ötkir Haşimow

«Söz ynsanyň bahasy ýaly gadyrlydyr».

Jaloliddin Rumiý

peýdalaryna, halkyň aňy, durmuş derejesi we ruhyýetini şekillendirmek meselesine dogrudan-dogry baglanyşyklydyr.

Dünyä hazynasyna uly goşant goşan Hytaý hikmetlerinde, Ýaponiýanyň tälime bolan garaşygynda, Koreýanyň ösüşiniň baş maksadynyň esasynda hem watançylyk taglymlarynyň uýgunlygyny görýäris. Watançylyk taglymlary edebiyat derslerinde öwredilip, ýaşlary parahatçylyk we asuda durmuş gurmak, başga halklaryň döp-dessurlaryny, urp-adatlaryny, umumynsany gymmatlyklaryny hormat etmek arkaly durnukly durmuşa tarap ylhamlandyrýar.

Çeper eseri öwrenmek arkaly ýaşlar watançylygy özünde görkezmäge hereket edýär, eserdäki haýsydyr bir gahrymana has watançylyk duýgusyny özleşdirip alýar.

Adamkärçilik jemgyýetiň ösüşinde birnäçe nesilleriň aňyýeti we akyl-paýhasy bilen döredilen ruhy miras, ruhy baýlyklar, gadymy taryhy ýadygärlikler — bularyň hemmesi hazynalaryň açary hasaplanýar. Bu ýazuw çeş-

DÖREDIJILIK IŞI

1. Göz önüne getirip görüň, siziň bir ýakyn dostuňyz döredijilik edýär. Onuň ýazan şygrylary şeýle bir täsirli, hat-da okap oýa batýarsyň. Şeýle ýagdaýda kalbyňyzdan nähili duýgy geçýär?
2. Watandaşymyz bolan bir alyldaryň durmuşy hakynda daşary yurt telekenallary arkaly ýörite telegepleşik görkezilýär. Bu ýagdaýy göreniňizde sizi buýsanç duýgusy gurşap alýarmy? Näme üçin?
3. Beýik pähimdar babamyz Abdulla Awloniýiň aşakdaky sözlerine düşündiriş beriň:

«Her bir milletiň dünýäde barlygyny görkezýän aýnasy dil we edebiyatydyr.

Milli dili ýitirmek milletiň ruhyny ýitirmekdir».

«Her kim pikirlemek, söz we ynam erkinligi hukugyna eýe. Her kim özi islän habary yzlamak, almak we ony dargatmak hukugyna eýe, amaldaky konstitusiyon gurluşa garşy habar we kanun bilen belgilenen başga çäklemeler muña degişli däl-dir».

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 29-njy maddadan

melerinde milletiň özlüginini aňlamagyna hyzmat etmegi, onuň diňe geçmişi däl, eýsem häzirkiki günü üçin hem ruhy gymmatlyk häsiýetinde garalmagy tebigydyr ýagdaýdyr.

Meselem, üç müň ýyllyk taryha eýe bibaha ruhy ýadygärlik, «Awesto», halk agzeki döredijiliginiň üýtgeşik dürdänesi bolan «Alpamyş» dessany, beýik ata-babalarymyz Imom Buhoriý, Imom Termiziý, Imom Moturidiý, Muhemmed Muso Horazmiý, Al-Fargoniý, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniý, Amir Temur, Mirzo Ulugbek, Alyşir Nowaýy, jedit babalarymyzyň eserleri uly ruhy-ylmy, sosial-filosofik miras diýip almagymyz mümkin. Bir «Awesto»nyň özünde ýagşylyk we ýamanlyk, rehimplilik we eşretlik, ynsanyň tebigat bilen uýgunlygy, bolçulyk we durnukly ösüşiň ilkinji esaslary öz beýanyny tapýar.

Ruhy hazyna faktory hasaplanýan halk agzeki döredijiligi hem milletiň ruhyýeti, watançylyk, gahrymançylyk, döwletçilik bilen baglanyşykly bilim we tejribeleri özünde jemläp, bibaha ruhy hazyna hökmünde bu günki günde hem döwletimiziň her taraplaýyn ösüşi, ýagty gelejegine hyzmat edip gelýär.

Islendik bir halkyň ruhyýetine has bolan gymmatlyklaryň başga halklar tarapyndan boýun alynmagy edebiýat arkaly, çeper eserler arkaly aýan bolýar. Şonuň ýaly, baş-

«...Bu gadymy ýurtda dogulyp döredijilik eden Ahmad Doniş, Abdurauf Fitrat, Faýzulla Hojaýew, Sadriddin Aýniý ýaly birnäçe bilim janköýerleriniň görelde durmuşy bu günki günde hem ýurdumyzda täze jemgyýet gurmak, kämil nesli terbiýelemek, ruhyýetimizi beýgeltmekde bize bahasyna ýetip bolmajak güýç bagyşlap gelýär ».

Şawkat Mirziýoýew

«...edebiyat we sungata, medeniýete üns — bu ilki bilen halkymyza üns, gelejgimize üns ekenini, beýik şahyrymyz Çolponyň aýdyşy ýaly, edebiyat, medeniýet ýaşasa, millet ýaşamagy mümkinligini unutmaga biziň asla hakymyz ýok».

Şawkat Mirziyoyew

ga halklar tarapyndan çeper eserler arkaly beýan edilen döredijilik nusgalary ynha şu halkyň taryhyna göre çukur hormat aňladýar. Beýle mertebe halkyň buýsanjyny we arnamysyny, milli özlügini ýene-de beýgeltmäge, edebiyatdan buýsanmak, ruhy häsiýetlere ünsi artdyryýar. Edebiyatyň güýji hem, ýaragy hem şunda görünýär.

Halkymyzyň nesillerden-nesillere geçip gelýän örän gadymy, baý edebi-medeni miraslary bar. Ol halkymyzyň urp-adatлары, dáp-dessurlary, baýramлары, gadymy bitikleri we arheologik tapymlar, halk agzeki döredijiligi, ýazma çeper edebiyat nusgalary, şekillendiriş we amaly sungat hem-de saz sungaty dürdäneleri, gaýtalanmajak arhitektor ýadygärliklerinden ybarat.

Ders sapagy. Edebiyat — ruhyýetli we bilimli ynsan, iň birinji, jahan jemgyýetçiligine aktiw we tebigy görnüşde girip barmagy üçin özüniň parahatçylyga deň arkaşyga, demokratiýa, ynsan hukukларыna, hakyky umumynsany gymmatlyklara wepaly ekenini görkezýän iň üstünlikli serişdedir.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Edebiyatyň ynsan ruhyýetinäki orny nämede?
2. Edebiyat arkaly nähili adamkärçilik karakteri şekillenýär?
3. «Edebiyat ýaşasa, millet ýaşayar», diýen pikiri esaslandyryň.

DEGIŞME TAPMAÇA

Pikir bulagynyň dury suwlary. Olar nämeler?

12-§

Ekologik medeniýet we ruhyýetiň uýgunlygy

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Ýnsan ruhyýetini şekillendirmekte ekologiýa-nyň nähili baglanyşygy bar?
2. Ekologik medeniýet düşünjesine taryp beriň.
3. «Ekologiýa goragy — ynsanyýet goragy», diýen pikiri düşündiriň.
4. Aşakdaky suratlara serediň. Ekologiýa goraýjysy nähili häsiýetlere eýe bolmaly?

Insanyň kämilligi, medeniýetliligi daşky görnüşine garap däl-de, eýsem onuň dünýägaraýşy, ruhy-bilimi, ukyby bilen belgilenýär.

Ekologik medeniýet — bu daş-töwerek dogrusynda çukur bilime, tebigaty goramak duýgusyna eýe bolmak, ösümlükler hem-de haýwanlara görä gamhorlyk etmäge, tebigatyň baýlyklaryndan akylyna peýdalanmak, olary köpeltmek barasynda hereket etmäge garadylan amaly işiň beýik normasydyr.

Ulanylandan artykmaç suw akmagyna ýol bermezlik, suw basseýnlerini hapalamazlyk, çykyndylary duş gelen ýere dökmezlik, ýaşayan ýerleriňizi arassa saklamaklyk, haýwanlara gamhorlyk etmek, guşlary idetmek ýaly hereketleri amala aşyrmak ekologik medeniýetiň iň yönekey görnüşleri hasaplanýar.

«Harap bolup ýatan ýerler eýesiz bolsa, holisa (ýagny döwlet ýerlerini dolandyryan edara) tarapyndan abat edilsin. Eger eýesi bolsa, emma abat etmäge güýji ýetmese, oña dürli enjamlar we gerekli zatlar bersinler, tä öz ýerini abate dip alsyn. Ýene emir etdim, harap bolup ýatan ýerlerde kärizler gursunlar, bozulan köprileri bejersinler, ýaplar wa derýalaryň üstüne köpriler gursunlar, ýoluň üstünde, her bir duralgada kerwensaraýlar gursunlar ».

«Temur tuzuklary»

Bu günki günde ekologik hadysa çylşyrymly geçýänligi üçin ol jemgyýet agzalaryndan täzeça pikirlemegi, dünýägaraýşy, ahlaky, medeni, ruhy ösüşi talap edýär. Şu sebäpli ekologik tälim we terbiýäni ynsana siňdirmezden durup, ony ruhy beýik häsiýetlere eýe ynsan diýip aýdyp bilmeýäris.

Munda iň wajyp wezipe daş-töweregi, tebigaty goramak, tebigat bilen jemgyýet ortasyndaky özara täsirleri bir bitewilikde düşünjesini şekillendirmekten ybarat.

Ene-tebigaty goramak, tebigy baýlyklary gadyrlamak, daş-töweregi arassa we päkize saklamak we bar ekologik problemlary çözmek ynsanyň döwletiň, jemgyýetiň we galyberse, öz önündäki esasy borjy hemde jogapkärçiligi hasaplanýar.

Şol sebäpli ýaşlarda ekologik medeniýeti şekillendirmäge we bu ugurda halkymyzyň baý mirasyndan giň peýdalanmaga aýratyn üns bermek zerur.

Ata-babalarymyzyň gadymy we baý ekologik medeniýet ugrunda galdyran mirasyny çukur öwrenmek, ene topragy, suwy, howany, tebigaty goramak, arassa halda nesillere geçirmek, ýaşlarda ekologik medeniýeti şekillendirmek problemlary gitdigiçe wajyp bolup barýanlygy sebäpli töwrekdäki tebigy şerte seresaplyk bilen gatnaşykda bolmak meselesi hat-da esasy Kanunymyzda hem belgiläp geçilen.

Bu boýunça Özbegistanyň Birinji Prezidenti Yslam Karimow janköýerlik bilen aşakdakylary nygtap geçdi: «*Asyrlaryň sepleşip gelen pellesinde bütin ynsanyýet, döwletimiziň ilaty örän uly ekologik howpa duş gelip galdy. Muny duýmazlyk, gol gowuşdyryp oturmak, öz-özünüň höküm etmek bilen deňdir...*»

Ata-babalarymyz ekologik şertiň bozulmagynyň öňüni almaga hereket edip, tebigata örän seresaplyk bilen, ony gözüniň göreji ýaly gorapdyr.

Abu Rayhon Beruniýiň «Saýdana» eserinde ösümlikleriň 1118 görnüşi, şol sanda, dermanlyk otlaryň 750 görnüşine hem-de haýwanlaryň 101 görnüşine başdan aýak taryp berilýär. Ol öz işinde arap, grek, hind, pars, sogd we başga dillere degişli 4500 sany ösümlük, haýwan, minerallaryň ady we olardan alynýan önümler hakynda maglumat toplap, şol döwrüň dermansynaslyk atlaryny tertibe salmaga özüniň uly goşandyny goşdy. Onuň ylmy bilimliliği şunda, barlaglarynda, tejribelelerinde tebigatdaky ähli hadysalar bir syhly tebigy kanunýet esasynda bolup geçýär, daşky güýjüň täsiri ony yzdan çykarmagy mümkin, diýen netijä gelýär.

Halkymyzyň taryhy-edebi ýadygärligi «Awesto»-a üns berýän bolsak, ata-babalarymyz daş-töwerege, ene zemine örän seresaply bolup, ony gorap saklamaga şaýat bolýarys. Diňe seresap bolanlar däl, eýsem howa, ýer, suwy mukaddes hasaplapdyrlar. Durmuşyň tebigat bilen uýgunlygy meselesi odamyň ruhy älemine aýrylmaz baglanyşykly halda görkezilmegi köp zady aňladýar. Ynsanyň ruhy dünýäsini şekillendirmekde daş-töwerek gadym zamanlardan beýläk nähili güýçli täsir geçirip gelänligi ýene-de bir gezek ünsümizi çekýär.

Aralyň ekologik heläkçiligi dünýä möçberindäki apat diýip atlandyrmak mümkin. Bu apaty döwletimiz we goňşy döwletler özbaşdak çözüp bilmeyärler. Munuň üçin diňe birleşip, goňşy döwletler uýgun halda iş alyp barsa gowy netijeleri gazanmak mümkin. Şu ýurtda doglup ösen ynsan hiç haçan öz ýurdunyň ykbalyna parhsyz garap durup bilmeyär. Ynsanyň watançylygy hem, asyl adamkärçiligi hem şeýle ýagdaýlarda aýdyň

«Raýatlar töweregiň tebigy şertine seresaplyk gatnaşykda bolmaga mejburdyrlar».

**Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy,
50-nji madda**

**BILIP
ALYŇ**

Birunyňyň «Eger ynsanlar tebigata görä zorluk edip, onuň kanunlaryny gödeklik bilen bozsalar, bir gün gelip, tebigat olaryň başyna şeýle külpetleri salmagy mümkin, muny hiç bir güýç gaýtaryp bilmez» diýen hikmeti bugünkü global ekologik problemlaryň mundan müň ýyl öň takmyn edilenligini görkezýär.

ýüze çykýar. Hakyky ruhy-ahlaky häsiýet eýesi bolmak üçin her bir problemalary özüniň problemsy ýaly görmek zerur. Diýmek, biz şu ýurdy ählimiz üçin umumy mesgen diýip däl-de, eýsem ählimiz üçin ýeke-täk kalp diýip düşünmegimiz zerur.

Bir regiona ýaýran problema belli bir milletiň, yn-sanyň, döwletiň däl, regionyň problemsyna aýlanmagy, adamlaryň biri-birine şärik bolmak we arkalaşykda olary çözmegi talap etýär. Bu hadysada ruhy häsiýetler esasy serişde bolup hyzmat etmegi zerur.

Bu günki günde daş-töweregi goramak, tebigy re-surslardan akylyna peýdalanmak ugrundaky gatnaşykla-

DÖREDIJILIK IŞI

1. Siz daş-töwerege bir zyýan ýetirende, ony çözmek eliňizden gelse, nähili ýol tutardyňyz? Munuň öňüni almak size nähili peýda getirýär?
2. Aşakdaky hadysany okaň we Anwariň gatnaşygynda öz pikiriňizi aýdyň.

Anwar mekdepeden gelyärkä goňşusynyň suw nasosy bozulyp, kranyndan dyngysyz suw akmagy netijesinde bütin howlynyň suwa gark bolany we hat-da arka goňşynyň diwaryndan hem agjak bolup duranyny gördi. Biraz saklanyp seredip durdy. «Öýde hiç kim ýokmyka», diýip goýdy. Sesini çykarman geçip gitdi. Öýe bardy, eşiklerini çalyşdy, naharlanandan soň mekdepdäki şahmat gurnagyna barmaly wagty bolanlygyny ýatlap, ýene-de mekdebe gaýtdy. Indi garsa, suw basan goňşynyň öyünde adam doly. Gapdal goňşysynyň diwary ýykylan. Suw basan howlydaky ähli zatlar — ekilen we küýzedäki ornadylan güller, agaç krowat we howludaky başga zatlar suwda eräp, dikläp bolmaz ýagdaýa gelip galan. Ol hem goňşy howla girip: «Woy-bu, hemme ýer harap bolupdyr, näme üçin derwezäni, suwy açyp gidip galdyňyz?» diýdi. Goňşy gyz «Derwezäniň açyk galanyny nireden bildiň? Sen suwuň alypduranyny görüpmidiň?» diýeninde gyza-ryp giden Anwar ne «hawa» we ne-de «ýok» diýdi. Wagtynda krany öçürmänine ahmyr etdi.

ry tertibe salýan pugta hukuky esas ýaradyldy. Özbegistanda bu ugurda otuza golaý möhüm kanun we ýüzlerçe kanunasty normatiw resminamalar kabul edildi. «Ekologik gözegçilik dogrusynda»ky Kanun we başga normatiw resminamalarda jemgyýet agzalarynda ekologik medeniýeti şekillendirmek, döwletde daş-töwerek şertini goramak öz beýanyny tapdy.

Ders sapagy. Bu günki günde ekologik tälim we terbiýäni ynsanlaryň aňyna siňdirmezden durup, beýik ruhyýetli, bilimli jemgyýet gurup bolmaýar.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Gelejegimiz bolan kämil nesliň terbiýesinde ekologik medeniýeti şekillendirmegiň esasy wezireleri nämelerden ybarat?
2. «Tebigat we ynsan özara belli bir kanunyýetler esasynda baglanyşykda bolýar. Bu konunyýetleri bozmak onlarça ýaman ekologik apatlara alyp gelýär», diýen pikire siz nähili garaýarsyňyz?
3. Bu günki günde döwletimizde daş-töweregi goramak, tebigaty goramak boýunça nähili hereketler amala aşyrylýar?

DEGIŞME TAPMAÇA

Ol dynç, adamzat dynç. Ol dynç bolmasa, adamzat durmuşy howp astynda. Olar nämeler?

«Iň möhüm mesele — ilatyň ekologik medeniýetini gowulandyrmak hakynda çynlakaý pikir etmegimiz zerur. Elbetde, beýle problemalary diňe administratiwýol bilen çözüp bolmaýar, muňa ýaş nesliň kalbynda ene tebigata mähir-söýgi, oňa dahyllylyk duýgusyny terbiýelemek arkaly gazanmak mümkin».

Şawkat Mirziýoýew

13-§

Ýaşlaryň işinde beýik ruhyýeti şekillendirmek

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. Ýaşlaryň sosial işiniň esasyňy nämeler emele getirýär?
2. «Men şu eziz ýurduň perzendi, men beýik akyldarlaryň nesli, beýik taryhyň we medeniýetiň eýesi» diýen hakyky milli buýsanç duýgusynyň şekillenmegi üçin ýaşlarda nähili häsiýetler bolmaly?
3. Suratlara seredip bu ýaşlary näme birleşdirip duranlygy hakynda pikir ediň.

Çaga doglan günden başlap maşgala şertinde ýaşaýar. Maşgala has bolan döp-dessurlar, gymmatlyklar, urp-adatlar çaganyň kämil şahs bolup şekillenmegine esas bolýar. Iň esasy, perzentler maşgalanyň durmuş mekdebi arkaly jemgyýet talaplaryny aňlaýar, duýýar. Bu ýöne ýerden däl.

Döwletimiz ýaşlary bu gün durmuşymyzyň dürli pudaklarynda jan aýaman zähmet çekýärler. Olar talyp we okuwçy, işçi hem-de wraç, pedagog we inžener, biznesmen hem-de işbilermen. Ýaşlarymyz kompýuter, internet tehnikasyny, birnäçe çet dillerini pugat eýeläp, ösen döwletlerde bilim alyp, jahan meýdanyna çykýarlar.

Özbeğistanyň gelejekde beýik döwlet bolmagy üçin ýokary bilim we kämil specialist kadrlary terbiýeläp yetiştirmek talap edilýär. Häzir beýle uly wezipäni üstün-

lik bilen ýerine ýetirýän, döwrebap we jahanyň iň öňdebaryjy tälim tehnologiýalary bilen ýaraglanan pedagog kadrlara bolan talap günden-güne artyp barýar. 1991-nji ýylda döwletimizde «Özbeğistan Respublikasynda ýaşlara degişli döwlet syýasatynyň esaslary dogrusynda»ky Kanunynyň kabul edilmegi: döwletimiziň ýaşlara bolan beýik gamhorlygy we ünsüniň beýik simwoly boldy. Ýaşlaryň jemgyýetdäki sosial-syýasy, ykdysady, medeni reforma-

DÖREDIJILIK IŞI

1. «Watanymyzyň janköýer perzentleri » diýende nähili ýaşlar göz önünde tutulýar.
2. Fiziki sagdyn ýaşlar ruhy sagdyn bolmagy hem mümkinmi?
3. Aşakdaky teksti okaň we öz pikiriňiz bilen beýle üstünlikleri nähili gazanmak mümkinligini aýdyň.

Özbeğistanly ýaş şahmatçylar Minsk şäherinde rapid we blits şahmaty boýunça çagalaryň ortasynda geçirilen jahan çempionatynda talantlaryny we ukyplaryny görkezip, beýik ýeňişlere eýe boldular. Blits şahmaty boýunça geçirilen jahan çempionatynyň on ýaşa çenli bolan oglanlaryň ortasyndaky ýaryşlarynda Yslambek Sindorow altyn medaly ele aldy, Abdulbosıt Şarifjonow kümüş medala sezewar boldy.

Yslambek Sindorow dokuz partiýanyň sekizinde ýeňiş gazanyp, 8 oçko bilen iň ýokary netijeleri gazandy. Ol rossiyaly Konstantin Kotelnikow, Arseniy Çumak, Wsewolod Timofeyew, Patrik Perşin, Tamerlan Çindigir, litwaly Moteus Dudnikas, ukrainaly Igor Nagorniy we ýoldaşy Abdulbosıt Şarifjonowyň üstünden ýeňiş gazandy. Yslambek rapid şahmaty boýunça geçirilen jahan çempionatynda hem üstünlikli gatnaşyp, ikinji oruny eýeledi. O l ýaryşda rossiyaly Aleksandr Çerkaşin, Sergey Pogorelow, Wsewolod Pono marew, Tamerlan Çindigir, ukrainaly Oleksiy Popowskiy, Ýuriy Hrinowskiy, Kemal Başırow we wetnamly Pan Hiem Doanny ýeňip, bu ýaryşda çempion bolan belarusly Miheý Naumenko bilen bir meňzeş — sekiz oçko toplady we goşmaça görkezijiler boýunça kümüş medaly ele aldy.

ÖZ materiallary

lary amala aşyrmak hadysalarynda aktiw gatnaşmagyny höweslendirmek, olaryň ruhy-ahlaky, taglym-teoretik ukyplaryny ösdürmek üçin zerur şert döredip bermek, ýaşlaryň ruhyýetiniň şekillenmegi we ösüş kanunyýetlerini öwrenmek hem-de barlag etmek esasynda ýaşlara degişli syýasaty amala aşyrmak häzirki günde möhüm ähmiýete eýedir.

Munuň ýaly kanunçylyk dokumentleriniň kabul edilmegi sosial adalat, yn-sanperwerlik, mähir-şepagat taglymlaryna daýanmak bilen birlikde ýaşlaryň durmuşynyň ähli pudaklaryny gurşap alýan esasy ugurlaryny pugtalaýar. Özbegistan Respublikasynyň «Tälim dogrusynda»ky Kanuny we Kadrlar taýýarlama-gyň milli dessury talaplary esasynda alyp barylýan reformalar beýik derejede kämil, tejribeli specialist kadrlary taýýarlamak maksat we we- zipelerini amala aşyrmak üçin gönükdirilen.

Ýaşlar syýasatynyň wajyplygy	Açyklyk we aýdyňlyk;
	ýaşlaryň dogrudan-dogry gatnaşmagy;
	ýaşlaryň inisiatiwasyny gollap-kuwwatlamak we höweslendirmek;
	ruhy, ahlaky we medeni gymmatlyklaryň üstünligi;
	ruhy normalara üns berilmegi;
	ýaşlaryň kemsidilmegine ýol goýulmazlygy;
	jemgyýet durmuşyndaky ruhy özgerişlerde öňdäki hatarlarda bolmagy;
	sosial-ykdysady, syýasy we ruhy ugurlardaky reformalary amala aşyrmakda aktiw gatnaşmagy we başgalar

Iň beýik milli gymmatlyklar we häsiýetleri terbiýelemek, umumynsany gymmatlyklary hasaba alan halda Özbegistan Respublikasynyň raýatynyň milli öz-özünü aňlamagyny ösdürmek, kesb ussatlygyna ymtylmak, zähmete we zýygi-derli görnüşde kämilleşip barmaga ündeýän häsiýetleri amala aşyrmak, maşgala durmuşyna taýýarlamak, ata-ene we dogan-garyndaşlar, maşgalanyň önünde jo-gapkärçilik duýgusyny terbiýelemek ýaly meseleler öz manysyny tapýar.

Kämil nesli terbiýelemek — ýaşlaryň ruhyýetini, aňyýetini şekillendirmegiň esasydyr. Özbekistan ýaşlar döwletidir. Şu tarapdan alyp garanda, döwletimiziň gelejegi, milletiň ösüşi bu günki ýaşlaryň bilimine, gaýratyna, dünýägarayşyna, watançylyk duýgusynyň nähili beýikligine, kämilik derejesine baglanyşykly. Gelejemiz erkin pikirlenýän, özbaşdak iş alyp barýan, çet dillerini gowy bilýän, ýokary tehnologik aňyýete eýe bolan, watan we halk peýdalaryny öz peýdalaryndan üstün goýup bilýän, gerek bolsa, watan üçin janyny gaýgyрмаýan ýaşlary talap edýär.

2017-2021-nji ýyllarda Özbekistan Respublikasyny ösdürmegiň baş sany üstün ugry boýunça Hereketler strategiýasynyň dördünji — Sosial pudagy ösdürmegiň mazmunynda üznüksiz tälim sistemasyny ýene-de kämilleşdirmek, ýokary hilli tälim hyzmatlary mümkinçiliklerini ösdürmek; mekdebe çenli tälim edaralarynyň pudaklaryny giňeltmek we şu edaralarda çagalaryň her taraplaýyn intellektual, estetik we fiziki ösmegi üçin şertleri düýpli gowulandyrmak; ýaşlara degişli döwlet syýasatyny kämilleşdirmek netijesinde fiziki sagdyn, ruhan we aklan ösen, özbaşdak pikirlenip bilýän, watana wepaly, pugta durmuş teoriýalaryna eýe ýaşlary terbiýelemek, demokratik reformalary çukurlaşdyrmak we raýatlyk jemgyýetini ösdürmek hadysasynda olaryň sosial aktiwligini artdyrmak wajyp meseleleriň biri bolup durmagy ýöne ýere däl.

Diňe milli we umumynsany gymmatlyklaryň uýgunlygy zerurlygyny çuň aňlaýan, döwrebap bilimleri, intellektual ukyby we öňdebaryjy tehnologiýalary eýelän ynsanlar öz öňünde goýan strategik ösüş maksatlaryna ýetmekleri mümkin.

Her bir döwletiň özüniň ýaşlary bilen buýsanmagy tebigydyr. Munuň özüne ýetesi sebäpleri bar. Biziň döwletimizde bular:

- ➔ ýoşlar dödöwletimizde sosial-ykdysady reformalarda esasy güýç hökmünde gatnaşýarlar;
- ➔ 32 milliondan artyk ilatyň 10 millionyny ýaşlar düzýär;
- ➔ bu günki günde ýaşlarymyzyň arasyndan jahan we dünýä çempionlary, halkara olimpiadalary, festiwal we konkursalaryň ýeňijileri ýetişip çykyar.

«Ýaşlarymyzyň hakly görnüşde watanymyzyň gelejegi üçin jogapkärçiligi boýnuna almaga laýyk bolan, bu günki we ertirki günümüzniň aýgytlaýjy güýjüne aýlanyp barýanlygy hem-mämize g'urur we iftihar bagş edýär».

Şawkat Mirziýoýew

«Men döwletimizdäk mekdeplerde birnäçe gezek boldum. Her sapar çagalaryň ýany duran gölerini gördüm — bu Özbegistan ýolbaşçylarynyň tälim ugrundaky syýasatynyň in gowy netijesidir».

Mihail Lomonosow
adyndaky Moskwa
döwlet uniwersiteti-
niň rektory
W. Sadowniçy,
Russiýa Federasiýasy

Biziň Konstitusiýamyz ahlaky gymmatlyklary berk esasa goýan bilimimizdir. Onda milli gymmatlyklarymyz özüniň ösüşini tapan. Meselem, esasy Kanunymyzyň 45-nji maddasynda «Kämilik ýaşyna ýetmedikler, zähmete ýaramsyzdyr we ýalňyz garrylaryň hukuklary döwlet tarapyndan goralýar» diýilýär.

Dersiň netijesi. Bu günki güne gelip, perzendiň ata-enäniň öňündäki borjy, ata-enäniň perzendiň öňündäki jogapkärçiligi milli kanunçylyk esasynda pugtalandyrylyp goýulmagy Özbegistan ýaşlarynyň milli döp we gymmatlyklarymyzy hormat etmekde, ruhy häsiýetleri özünde jemlemekde pugta esas wezipesini ödeýär.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Döwletimizde ýaşlara degişli döwlet syýasatynyň amala aşyrylmagynda siziň goşandyňyz nähili?
2. Ýaşlarda hukuky, ahlaky, ruhy medeniýetiň yzygiderli baglanyşygy nämelerde görünýär? Mysallar bilen düşündiriň.
3. Bu günki günde döwtimizde raýatlyk jemgyýetini ösdürmekde ýaşlar nähili orun tutýarlar. Piki riňizi düşündiriň.

DEGIŞME TAPMAÇA

Kä-te ýer ýaly ýakyn, kä-te asman ýaly uzak. Ol näme?

Globallaşmak şartinde milli ruhyete garşy howplar

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. «Globallaşmak» düşünjesiniň mazmunyny düşündirip beriň. Suratlara seredip pikiriňizi esaslandyryň.
2. «Globallaşmak bu ilki bilen, durmuş derejesiniň çäk-siz derejede tizleşmegi», diýende nämäni düşünýärsiňiz?
3. Globallaşmagyň jemgyýete, döwletiň ruhy ösüşine nähili täsiri bar? Pikiriňizi esaslandyryň.

Bugünki globallaşmak şartinde döwletimiziň milli peýdalaryny goramak, howpsuzlygy we durnuklylygy üpjün etmek, garaşsyzlygy pugtalandyrmak her wagtdakydan hem möhüm ähmiýete eýe bolup barýar. Beýle şertde döwletiň ruhy-ahlaky esaslary, milli we umumynsany gymmatlyklary, ruhy mirasyň abraýyny saklap galmagyny gazanmak zerur. Çünki, milli döwletçiligimiziň esaslarynda milli we umumynsany gymmatlyklar esasynda şekillendirilen raýatlyk jemgyýetini ösdürmek ýatýar.

Globallaşmak (lat. globus — şar, ýer planetasy) — XX asyryň ikinji ýarymy — XXI asyryň başynda jahan ösüşinde şekillenen täze umumplanetaly tertipler, döwletler we ynsanlaryň ortasynda özara gatnaşyklaryň giňelmegi, dünýä möçberinde habar mekany, kapital, haryt hem-de işçi bazaryndaky integrasiýalaşmak, köpçülikleýin medeniýet nusgalarynyň giň ýaýramagy, ha-

«Aýratyn hem, halkara terrorizm, ekstremizm, nar-kotrafik, dini garşylyklar, kanunsyz migra-siýa, adam söwdasy, ekologik problemalar, käbir döwletlerde ykdysady ýetmezçilik, işsizlik, gedaýlyk güýçlenp barmagy ähli ynsanyýeti howatyrlandyryýar».

Şawkat Mirziýoýew

bar-ideologik we dini-ekstremistik hüjümler howpunyň artmagyny aňladýan düşünje.

Şonuň ýaly, bu düşünje jahandaky döwletleriň sosial-ykdysady, syýasy we medeni ugurda özara ýakynlaşmagy, birlleşmegi, waka-hadysalaryň bir döwlet töwereginden çykyp, umumyňsany möçbere eýe bolmagy, bütin ýer şaryny gurşap almagy bilen karakterlenýär.

Özbeğistanyň Birinji Prezidenti Ýslam Karimow globallaşmak düşünjesine aşakdaky ýaly taryp berýär: «Bu günki günde her bir döwletiň ösüşi diňe ýakyn we uzak goňşular däl, eýsem jahan möçberinde başga region we çäkler bilen şeýle aýrylmaz baglanyşyp barýar, hat-da hiç bir döwletiň bu hadysadan çetde durmagy gowy netijelere alyp gelmeýänligini düşünmek, aňlamak kyn däl. Şu manyda, globallaşmak bu — ilki bilen durmuş depginleriniň çäksiz derejede tizleşmegi diýmekdir».

Milli ruhyýete garşy howplaryň esasyňy umumyňsany we milli ahlak, gymmatlyk, medeniýet, din we terbiýe esaslaryna garşy bolan, ynsan şahsynyň pese düşmegi, sosial, ruhy-ahlaky normalara amal etmezlik bilen baglanyşykly hadysalar düzýär. Dünýä döwletleri, belli bir güýçler, şahslar tarapyndan öz peýdalaryny taglymy-ideo-

DÖREDIJILIK IŞI

1. Globallaşmak şertinde jemgyýetimizniň durmuşynyň ruhy täzelenmegine ýaman täsirlerden saklanmak çäreleri nämelerden ybarat?
2. Ideologik howpuň täsirine düşüp galan ynsany nähili edip ýat aňyýetden halas etmek mümkin?
3. Aşakdaky pikirini okaň we öz gatnaşygyňyzy bildiriň.

D.Wilkersonyň pikirine görä, Günbatar jemgyýetinde ahlaky bozuklyk öjügip barýanlygynyň sebäbi kabel telewideniýesi arkaly gaýry ynsany illetleriň giň propaganda edilýänligidir. In howplusy, Günbatar döwletleri öz dünýägaraýşy, nusgalary we durmuş derejesini dürli-dümen serişdeler, aýratyn hem, taglymy-ideologik täsir arkaly özge millet we halklaryň durmuşyna geçirmäge hereket edýärler.

logik tarapdan üpjün etmek, ýowuz maksatlaryny gözlöp, döwleti we özge döwlet halklaryny, aýratyn hem, ýaşlaryny azaşdyrmak, olaryň aňyna gaýry ynsany we gaýry ahlaky taglym we garaýyşlary siňdirmäge hyzmat edýän usul we tehnologiýalardan peýdalanan halda dürli howplary amala aşyrýarlar.

Şeýlelikde taglymy-ideologik howplara görä eserden, ätiýaçly we hüsgär bolup ýaşamak döwletimiziň peýdalary, milli döp we gymmatlyklarymyza ýat taglym we garaýyşlaryň maksatlaryny çukur aňlamak mümkinçiligini berýär, aýratyn hem, ýaşlarymyzy munuň ýaly howp-hatarlardan goramak, ruhy terbiýe sistemasyny ýene-de kämilleşdirmek ruhy howplara garşy göreşde aýgýtlaýjy rol oýnaýar.

Ruhy howplar diýende dili, dini, ynamyna garamazdan, her bir ynsanyň erkin bolup ýaşamagyna gaşy gönükdirilen, onuň hut ruhy dünýäsini ýoldan çykar-mak maksadyny göz önünde tutýan ideologik, taglymy we informasion hüjümleri düşünýäris.

Şonuň ýaly, ruhy howplar weýran ediji güýçleriň öz maddy, syýasy peýdalaryny gözleýän halda her dürli merkezler tarapyndan islendik bir döwlete görä içerden ýa-da daşardan durup dogrudan-dogry amala aşyrylýan ruhy weýran edijiligiň belli bir şekilidir. Olar öz maksatlaryna ýetmek üçin her dürli usullardan, adamlaryň ruhy duýgulary, milli duýgulary, her dürli jemgyýetde bar sosial-ykdysady, ruhy problemalardan, şonuň ýaly, döwrebap tehnologiýa, telekommunikasiýa, KHS (köpçülikleýin habar serişdeleri), Internetden ussatlyk, kezzaplyk, obýerkiw dällik bilen peýdalanmaga hereket edýär.

Ruhyýete garşy garadylan her bir ýowuzlyk, howp öz-özünden döwlet howpsyzlygy, onuň milli peýdalary, fiziki we ruhy sagdyn nesil gelejegini üpjün etmek ugrundaky çynlakaý howplardan birine aýlanmagy we ahyr soňunda jemgyýeti krizise alyp gelmegi mümkin.

HOWP	
IÇKI	DAŞKY
Biperwaýlyk, kanuna amal etmezlik, satgynlyk, özümçilik, korrupsiýa, başgalary äsgermezlik, içi garaçylyk, jogapkärçiliksizlik we ş.m	Fundamentalizim, şowinizim, faşizm, «köpçülikleýin medeniýet», ýat taglym we aňyýetler, taglymy boşluk, ruhy we ahlaky peslik, ahlaky bozuklyk we zorluk, egosentrizim, narkobiznes, separatizm, milletçilik, milli-ruhy gymmatlyklary äsgermezçilik bilen garamak we ş.m.

Globallaşmak hadysalary ylym, tehnika, ykdysadyýet we başga ugurlar bilen bir hatarda, döwlet dolandyryşyny demokratlaşdyrmak meselesine hem uly täsir görkezýär. Globallaşmak hadysalary netijesinde milli özlugine howp salýan multimedeniýet girip geldi. Indi onuň täsiri astynda her bir millete has bolan belgi we aýratynlyklar umumy medeniýet belgileri bilen garyşyp gitdi. Iň gynançlysy, onuň täsirine ýaşlaryň düşüp galmagydyr.

Bu günki günde döwletimizde jemgyýetiň ruhy-ahlaky ösüşi, raýatlar, aýratyn hem, ýaş nesliň ruhy-ahlaky kemalaty meselesine uly üns garadylyp, bu ugurdaky işleriň gerimini ýene-de giňeltmekde ýene-de anyk maksat we wezipeler belgilendi. Döwlet we jemgyýetiň aýrylmaz arkalaşygynda işläp çykylan bu ugurdaky dessurlar, çäreler netijesinde, ilki bilen, özlügiňi aňlamak, taryhy we milli gymmatlyklar, gadymy urp-adat we döp-dessurlarymyzy diklemek we olary ýene-de baýlaşdyrmak, ata-babalarymyzyň ruhuna hormat we sylag görkezmek, taryhy ýadygärlikler we zyýarathanalaryň gaýtadan diklenmegi we iň möhümi, milli garaşsyz taglyma esas salynmagy ýaly birnäçe gowy işler amala aşyryldy.

Raýatlyk jemgyýetiniň ösmeginde globallaşmagyň täsiri

Globallaşmagyň gowy tarapy nämelerde görünyär:

Döwletler we halklaryň ortasynda integrasiýa we arkalaşyk gatnaşyklary güýçlenýär, kapital, harytlaryň erkin hereketi üçin uly amatlyklar döredip berilýär, döwrebaп kommunikasiýa we habar tehnologiýalary, ylmyň gazananlary tizlik bilen ýaýraýar, gymmatlyklar umumynsany esassa uýgunlaşýar. Şu bilen birlikde, siwilizasiýalarara mylakat täze häsiýet aňladýar, ýagny onuň netijesinde ekologik apatlar wagtynda özara kömek bermek mümkinçilikleri artyп barýar we ş.m.

Globallaşmagyň ýaman tarapy nämelerde görünyär:

Ýnsanyýeti özara garşylyklar girdabyna alyп barýan, ruhyýeti garyplaşdyrýan, ahyr-soňunda ony agyr külpetlere alyп barýan täze «gymmatlyklar» şekillenmegine alyп gelyär. Bu günki günde dünýädäki dürli region halklarynyň aňy we kalby dürli taglymlary siňdirmek meýdanyna, ideologik poligona aýlandyrylýar. Merkezi Aziýada dini ekstremizm we fundamentalizmi giň ýaýratmak barasynda alyп barylýan weýran edijilik hereketleriniň güýçlenmegine alyп geldi we ş.m.

BILIP ALYŇ

Globallaşmagyň zyýanly netijelerine garşy durup bilmekde:

- milli intellektual ukyby artdyrmak;
- milli-ruhy mirasy ýaşlaryň aňy we dünýägaraýşsnyň aýrylmaz bölegine aýlandyrmak;
- ýaşlara milli özlüginini aňlatmak we olarda watançylyk duýgusyny şekillendirmek;
- taryhy aň we taryhy hatyrany şekillendirmek, taryha bolan gyzyklanmany artdyrmak;
- maşgala abraýy, mähellesine bolan mähir-söýgi, kitap okamak, bilim we bilimliligi propaganda etmek;
- milli gymmatlyklarymyz we döp-dessurlarymyza hormat we sylagy terbiýelemek zerur.

Ders sapagy. Jemgyýetiň ösmegine ýaman täsir edýän, aýançly netijelere alyp gelýän ideologik howplara garşy jemgyýet agzalary, ilki bilen, ýaşlarymyzyň ynamyny pugtalandyrmak, erjelligini kuwwatlandyrmak, olary öz özbaşdak pikirine eýe bolan kämil ynsanlar edip terbiýelemek zerur.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Bu günki günde ruhy durmuşymyza howp salýan nähili illetleri globallaşmak täsiri diýip bilýäris?
2. «Öz öýüni özüň gora» diýen pikire nähili düşüňärsiňiz?
3. Nähili hatarlar biz üçin kiçi bolup görünsede, emma onuň netijeleri uly bolýar, zyýanyny dolduryp bolmaýar? Pikiriňizi esaslandyryň.

DEGIŞME TAPMAÇA

Köplenç ynsanlary nädogry ýola itekleýär. Ol näme?

15-§

Jemgyýet ruhyýetini beýgeltmekde media medeniýetiniň täsiri

UGRUKDYRYJY SORAGLAR WE ÝUMUŞLAR:

1. «Internet», «media medeniýeti» we «habar howp- suzlygy» düşünjelerine taryp beriň.
2. Hezret Alyşir Nowaýy babamyzyň «Eger ägä sen, şa sen », diýen bibaha hikmetinde nähili many jemlenen?
3. Bu günki günde media medeniýetiniň jemgyýetiň ruhyýetine täsirini nämelerde duýmak mümkin? Suratlar arkaly pikiriňizi esaslandyryň.

S

osial pudaklar, köpçülikleýin medeniýet elementlerini bilmek bu günki wajyp wezipe hasaplanýar.

Biz ýokary tehnologiýalar döwründe ýaşaýarys: islendik maglumaty, özümize zerur bolan her bir habary gözlemekde dürli görnüşdäki sosial-syýasy gazetlerden, kitaplar we tele eşitdirişlerden görä internedi abzal görýäris. Näme üçin şeýle?

Çünki internetdäki maglumatlar tiz-tiz täzelenip durýar we iň esasysy, peýdalanmak hiç hili kynçylyk emele getirmeýär.

Hezret Alyşir Nowaýy babamyz habaryň şahs, jemgyýet durmuşynda tutýan ähmiýetini beýik bahalap, mundan baş asyr ön «Eger ägä sen, şa sen», diýen bibaha setirini ýazyp galdyran.

Habar tehnologiýalary ýiti ösüp barýan şertde habar howpsuzlygy şahs, jemgyýet, döwletiň milli peýdalaryny üpjün etmekde uly ähmiýete eýedir.

Belli bolşy ýaly, her bir habaryň arkasynda peýda ýatýar. Emma habardan milli we halkara peýdalara garşy gelyän halda peýdalanmak jenaýat hasaplanýar. Bu günki günde bolsa habar dünýäniň käbir döwletleri hem-de halkara terroristik guramalarynyň elinde esasy we gorkunçly ýarag serişdesine aýlanyp barýar. Munuň esasy sebäbi — habaryň adamlaryň ünsüne iň amatly, iň tiw we iň üstünlikli ýetip barmagyndadyr.

Jemgyýetimiziň durmuşynyň ähli ugurlaryny diýen ýaly, şol sanda, tälim ugrundaky ösüşini internet, telewideniýe, radio we köpçülikleýin neşirlersiz göz önüne getirip bilmeyäris.

Dünýäde bolup geçýän dürli wakalar we ruhyýetimize garşy bolan maglumatlar habar-kommu-nikasiýa tehnologiýalary, internet we köpçülikleýin habar serişdeleri arkaly girip gelyär. Käbir ýaşlar bu maglumatlara özleri bilmedik ýagdaýda ynanýarlar, bu bolsa olaryň aňyna ýaman täsir edýär.

Ýaşlarymyzyň media-sowatlylygyny artdyrmakda köpçülikleýin-habar serişdeleriniň roly uludyr. Olar arkaly dürli görnüşdäki eşitdirişler görkezilip, dünýäde bolup geçýän sosial-syýasy özgerişler hakyndaky pikirlerini öwrenmek, analiz etmek ýaşlary dogry ýola gönükdirmägiň iň üstünlikli ýoludyr.

Munda ýaşlar internet sistemalaryndan peýdalananda, özümiziň resmi (filtrden geçen) we ynamly saýtlarymyzdan peýdalanmaklary maksada laýykdyr.

Sosial, ykdysady, syýasy, medeni we ekologik ugurlarda çynlakaý özgerişler hadysasy, aýratyn hem, habar tehnologiýalary ugrundaky ýiti ösüş habar resurslarynyň ösüşine alyp geldi. Bu bolsa ulanyjylardan habardan önümlü peýdalanmagy talap edýär.

BILIP ALYŇ

Ynsan hatyrasy telefon arkaly 10 göterim maglumaty kabul edýär. Wideo arkaly bolsa 60 göterim maglumaty siňdirip bilýän eken.

Mediabazarda taýýarlaýjy, habar (önüm) ýetirip beriji we ulanyjy gatnaşýar. Taýýarlaýjy bu ideýanyň awtory materiallary toplayar, analiz edýär, media teksti taýýarlaýar, uzadýar; önüm (habar)

— tekst, belgi, surat we simwollarda aňladylan maglumat; ýetirip beriji(kanal)

— habary uzadýş serişdesi (media); ulanyjy — habary alyjy, öwreniji, ýaýradyjy şahs.

«Bu gün zaman aýgyt bilen özgerýär. Durmuş ählimizden aýgytly hereketleri, aktiw inisiatiwany, hemme ugurda hakyky we adyl gatnaşygy talap edýär. Köpi gören, sabyr-kanagatly, zähmetsöýer we rehimdar halkymyz amala aşyryýan ynha şeýle möhüm özgerişleriň netijesine garaşýar».

Şawkat Mirziýoýew

**BILIP
ALYŇ**

Nätanyş kompýuterde elektron poçta ýa-da başga hyzmatlardan peýdalananyňyzda, bu hyzmatlardan çykmagy unutmaň. Bolmasa, nätanyş adamlar siziň gizlin maglumatlaryňyzdan peýdalanmagy, zakazlar ýa-da talapnamalar ýollamagy mümkin.

Internet web-sahypalarynda dürli maglumatlar ýerleşdirilýär. Bu dokumentler, tablisa, diagrammalar, surat, audio, wideobeýanlar, kitap we žurnallar, doku-mental hem-de çeper filmler we başgalardyr.

Häzirki günde gowy karakterdäki habar bilen bir hata-da ýaman habary ynsan, aýratyn hem, ýaşlaryň aňyna siň- dirmegiň usul we serişdeleri hut internet serişdesinde amala aşyrylyp başlandy.

Internet peýda bolmagy bilen onuň jemgyýet ahlakyna täsir ediji belli bir taraplary esasynda dürli çekişmeler bolup geçdi. Bulara globallaşmak, ýagny dürli medeni şertde ýaşayan we dürli terbiýä eýe adamlaryň mylakatda bolmagy netijesinde milli gymmatlyklaryň gadyrsyzlanmagyna alyp gelmegi ýüze çykyp başlady. Şonuň ýaly, habaryň ýyldyrym tizliginde ýaýramagy öz nobatynda hakyky habary ýalandan tapawutlandyryp bilmezlige, dürli ýaman mazmundaky maglumatlaryň ýaýramagyna, agressiw, zorluga ündeýän saýtlaryň paýda bolmagyna alyp geldi.

Çünki, ruhyýetli-medeniýetli ynsan hiç haçan saýt, elektron poçta, sosial pudaklar we bloklar arkaly kemsidýän, dogrudan-dogry ynsan ruhyýetine ýaman täsir edýän sözleri ýazmaýar. Çat we forumlar arkaly ýüzlene-ninde söz edebi çäklerinden çykmaýar.

Şeýle eken, internetden peýdalananda nämelere üns bermek gerek:

- ➔ tinçlikka howp salýan, bozgunçylyk harakte-rine eýe bolan, başga peýdalanyjylary we üçünji şahslaryň şahsy durmuşyna dahyl edýän her bir habary ýüklemek, saklamak, çap etmek, ýaýratmak we başga ýagdaýlarda peýdalanmak;
- ➔ kämillik ýaşyna ýetmedikleriň hukuklaryny boz-mak
- ➔ haýwanlary gynamak we zorlugy görkezýän, şuna ündeýän suratlary ýüklemek;

- jynsjynsy, dini, etnik duşmanlygy propaganda edýän taglymy aňlatmak;
- jenaýatçylyk işini propaganda etmek üçin görkezmeler bermek;
- gadagan edilen habary ýerleşdirmek;
- neşe maddalaryny ýaýratmak ýollary, olary taýýarlamak usullary hakyndaky
- habary ýerleşdirmek;
- hilegärlik harakterine eýe bolan tekstleri ýerleşdirmek.

Media medeniýeti köpçülikleýin habar serişdeleri (ilki bilen, telewide-nie, soňra metbugat, radio, internet) täsirinde şekillenen medeniýet. Ol ynsanyň habara bolan zerurlygyny üpjün edýär, adamlaryň gyzygyşlaryny dolandyrýar, özüne mährigiýa ýaly çekýär, täsir etmegiň dürli-dümen görnüşlerini, usul we serişdelerini işe salýar.

Bu gün ýaşlaryň aňýetini media medeniýeti dolandyrýan boldy. Bir mysal: häzir gerekmi-ýokmy, işletmek üçin zerurlygy barmy-ýokmy, muňa garamazdan, her bir ýaş nesil elinde döwrebap mobil telefonyň bolmagyny isleýär. Ge-rekmi-ýokmy kimler bilendir dyngysyz gepleşmegi, ýazyşmagy, habar çalyşmagy zerur diýip düşünyär. Zaman adamlaryň aňyny we kalbyny eýelemek üçin ýiti göreşe giren eken, munda media medeniýetiniň esasy orun tutmagy tebigydyr.

DÖREDIJILIK IŞI

1. Internetde elektron poçta ýa-da saýtdaky forumlar arkaly peýdalanyjylar bilen gatnaşykda bolanyňyzda nämelere üns berýärsiňiz?
2. «Öňünden minnetdarlyk bildirýärim», «hormat bilen», «bize ynam bil-direniňiz üçin sag boluň», «siziň pikiriniňizi biziň örän möhüm», «biziň bilen gepleşik üçin wagt sarp edenligiňizi gadyrlaýarys» ýaly ýönekeý jümleleriň mediasowatlylyga nähili baglylygy bar?
3. Ýurdumyzyň birinji Prezidenti Islam Karimowyň aşakdaky pikirlerine üns beriň: «Dünýädäki zulumkär we agressiw güýçler haýsy bir halk ýa-da ýurdy özüne tabyn edip, boýun egdirmekçi, onuň baýlyklaryny eýe-lemekçi bolsa, ilki bilen, ony ýaragsyzlandyrmaga, ýagny iň beýik baý-lygy bolan milli gymmatlyklaryndan, taryhyndan we ruhyýetinden jyda etmäge çalyşýar». Media sowatlylyga eýe bolmadyk adamlaryň gelejegi hakda ýokardaky pikir bilen baglap düşündiriň.

Media medeniýeti jemgyýetimize ösümlige ýapyşan sary çyrmaw ýaly ýapyşdy. Ondan halas bolmagyň hiç alajy ýok. Indi ýaşlaryň media medeniýetine girip gelmegi we oňa baglanmagy hadysany akyl bilen dolandyrmagy talap edýär.

Media medeniýet düşüňjesi «köpçülikleýin medeniýet» düşüňjesinden tapawut edýär. Media medeniýet — globallaşmak hadysasynyň önümi. Şonuň üçin, edil globallaşmagyň özi ýaly, onuň gowy tarapy hem, ýaman tarapy hem bar. Gowy tarapyny kabul edip, ösdürip, ýaman tarapyndan seresap bolmagymyz, özümüzizi onuň aýançly netijelerinden goramagymyz zerur.

Dürli habarlary gözläp tapmak we ony aňlamak mümkinçilikleri giňelip barýan häzirki döwürde okuwçylaryň hukuky medeniýetini şekillendirmek, olary dürli akymlardan goramak, internet pudagy arkaly girip gelýän dürli habar hüjmlerinden habardar etmek bu günki günüň esasy wezipesine aýlanyp ýetişdi.

Ders sapagy. Bu günki globallaşmak döwri ýaş nesilden sosial aktiwligi talap etmek bilen bir hatarda, ýaşlaryň ruhy-ahlaky kemalatyny her haçankydan hem wajyp derejä göterýär. Çünki, media medeniýetine eýe bolup barmak ruhy gymmatlyklar we ahlak normalaryny özleşdirmek esasynda ynsanlaryň biri-birine, maşgalasyna, köpçülige, watanyna we bütin ynsanyýet ykbalyna ynsanperwerlik gatnaşyklaryny ýüze çykarýar we jemgyýetiň ösüşine gowy täsirini görkezýär.

TEMANY BERKITMEK ÜÇIN SORAGLAR

1. Bu günki günde gitdigiçe ýaýrap barýan media medeniýetiniň ahlaky normalara nähili baglanyşygy bar?
2. Ýaşlaryň aňyny media medeniýeti arkaly dolandyrmagyň alajy barmy? Pikiriňizi esaslandyryň.
3. «Habar kimiň elinde bolsa, şol dünýäni dolandyrýar », diýen pikiri nähili düşündirýärsiňiz?

DEGIŞME TAPMAÇA

Ynsan bilen birdir hemme wagt,
Emma peýdasy degmez hiç bir wagt.
Olar nämeler?

Jemleýji ders

Hormatly okuwçy!

Bu okuw ýylyndaky dersler dowamynda ynsan ruhyýetini beýgeldýän häsiýetlere nähili eýe bolmak hakyndaky pikirler sizi biparh galdyrmadyk bolsa gerek.

Siz geçen iki ýylyň dowamynda özlügiňi aňlamak, wagtyň, maşgalanyň, watanyň gadryna ýetmegi, başgalara görä ynsany we rehimli gatnaşykda bolmak gerekligini hem-de mähir we şepagat görkezmek zerurlygyny «Ruhyýet esaslary» dersligi arkaly bilip aldyňyz. Ruhyýet — bu şeýle bir maddy teoretik düşünjeler jemlenmesi däl. Ol milletiň güýç-gudraty, gymmatlyklar esasy, haýyrly-maksatlarynyň aňlatmasydyr. Ruhyýet — ynsan ahlaky we edebi, bilimi, ukyby, tejribesi, wyždany, ynamy, dünýägaraýşy, jemgyýetiň ösüşine gowy täsir edýän özara uýgun bir sistema ekenligini derslikdäki temalary özleşdirmegiň dowamynda aňlap ýetdiňiz.

Ruhyýete bu günki globallaşmak we modernizasiýalaşmak hadysalarynda milleti, halky, ynsanyýeti goramak we dünýä durnuklylygynyň hem-de gülläp ösmeginiň ölçegi hökmünde garalýar. Ruhyýet janajan Özbegistanymyzyň ösüşi, onda kemalata gelýän, hiç kimden hiç haçan kem bolmadyk ýaş nesliň fiziki kuwwatly, akly kämil bolup ýetşmeginde hem örän möhüm ruhy azyk bolup hyzmat edýär.

Derslikdäki temalarda siziň nähili jemgyýetde ýaşayanlygyňyz we bu jemgyýetiň beýik ruhy ölçeglere jogap berýän ynsanlar jemgyýeti ekenligi, onda kanunyň üstünligi, ynsan peýdalary we gymmatlyklaryna aýratyn üns berilmegi amaly durmuşda, aýratyn hem ýaşlaryň durmuşynda ýüze çykýanlygyny gözegçilik etdiňiz. Ahlaky gymmatlyklary we aktiw raýaty terbiýelemäge hyzmat edýän möhüm temalar dersligiň mazmunyny baýlaşdyrmagy siziň ruhy-ahlaky häsiýetleriňize täsir eden bolsa, biz örän şat.

Eziz okuwçy! Derslikden orun alan edebiýat we bilim bilen baýlaşdyrylan aňyýet bilimleri sizi dogry ýola, dogry maksada we ynamy şekillendirmäge ün-deýär. Munuň üçin bolsa bu günki gün ýaşlary erkin we özbaşdak pikir edýän, iman-ynamly, akyl-parasatly, pugta erjel, bilimli, dana bolmagy, öz ýurdu-

nyň taryhy, milli gymmatlyklary hem-de beýik ata-babalarynyň galdyran ylmy hem-de ruhy mirasyny aňy, kalbyna jaýlaşdyryp saklamagy derkar. Şonuň ýaly, bu derslik siz üçin diňe taýýar düşünje we pikirler jemlenmesi bolup galma-zdan, eýsem durmuşdan arkada galmazlyk üçin sizi giň pikirlenmäge, haýyrly işlere çagyryjagy mälimdir. Siz mundan hem zyýat ylym eýelemegiňiz üçin öz üstüňizde dyngysyz işläp, ýokary orunlary eýelejegiňize ynanýarys.

Bu derslik arkaly alan bilimiňiz geljekki parlak durmuş ýoluňyzda size hakyky kömek berer hem-de üstünlikler alyp geler, diýip umyt edýäris. Ge-lejekde, elbetde, ruhyýeti beýik, akly ýetik, ene-Watanyna wepaly, iman-ynamly, erjel ynsan bolup ýetişmegiňize umyt bildirýäris.

Eziz okuwçy! Şu orunda şuny belläp geçmegimiz zerur, sogap işleri ga-zanmak, bagtly bolmak öz-özünden bolýan hadysa däl. Munuň üçin dyngysyz zähmet, gaýrat, berk erjellik bilen bir hatarda, pugta zemin, ýagny ýurtda öz-başdaklyk, bolçulyk, parahatçylyk, asudalyk höküm sürmegi zerur. Söýgüli şahyrymyz Erkin Wohidowyň öz şygyrynda belläp geçişi ýaly:

Azatlyk – ar-namys, mertebedir,
Gadryn bilen ile gowy niýetdir.
Azatlygyň özi taýýar bagt däl,
Bagt üçin iň beýik imkaniýetdir.

Ylym ýalkymy durmuş diýip atlandyrylýan bagt ýyldyzy ýoluňyzy hemişe ýagtyldyp dursun!

Değişme tapmaçalaryň jogaplary

10-NJY SYNP ÜÇIN

- 1-§. Gözel hulkly, bilimli perzent.
- 2-§. Şahsy göreldä esaslanan terbiýe, aýdanyna amal etmek...
- 3-§. Ata-enäniň nesihatyny diňlemeýän perzent.
- 4-§. Haýyrly işleriň ýa-da ýowuz amallaryň netijesi.
- 5-§. Adamzat.
- 6-§. Kitap.
- 7-§. Peýdaly bilim, kesp-hünär.
- 8-§. Borç jogapkärçiligi, wepalylyk ýüki, pese düşmegi.
- 9-§. Nadan, gowşak adam.
- 10-§. Pugta ynam we berk erjellik.
- 11-§. Terbiýe, bilim almagy islemeýän ýetginjek.
- 12-§. Ustaz-mugallym.
- 13-§. Gözel gylyk-häsiýete esaslanan gowy terbiýe.
- 14-§. Uýatsyz- haýasyz ynsan.
- 15-§. Gylyk-häsiýet.

11-NJY SYNP ÜÇIN

- 1-§. Kitaplaryny tekjede hatarlap goýan, emma hiç birini okamadyk ynsan.
- 2-§. Alym ynsanlar.
- 3-§. Ene Watana söýgi duýgusy, kämil perzent terbiyelemegiň jogapkärçiligi, durmuşdamynasyp ýaşap geçmek ugrundaky hereket.
- 4-§. Gözel terbiýe.
- 5-§. Wyjdan emri, kalbyň nalasy.
- 6-§. Gözel edep, mähribanlyk.
- 7-§. Hyrsyz perzent.
- 8-§. Içi garaçylyk.
- 9-§. Rehimsiz adam.
- 10-§. Akyl, bilim, baýlyk.
- 11-§. Ruhýet, medeniýet, edebiýat we sungat.
- 12-§. Tebigat apatlary.
- 13-§. Arzuw-umytlar.
- 14-§. Nebis belasy.
- 15-§. Sözünde durmazlyk, başarnyksyzlyk, işde biperwaylyk, mukaddes gymmatlyklara görä pisent etmezlik.

Mazmuny

Giriş.....	3	1-§. Ynsan — ynsanlyk Jemgyýeti-niň döredijisi	72
1-§. Ruhýýet — ýeňilmez güýç	5	2-§. Ruhýýet — millet keşbi	76
2-§. Ynsan ruhyýeti we özlügiňi aňlamak	10	3-§. Ruhý kämillik	81
3-§. Maşgala ruhyýeti.....	14	4-§. Özbegistanyň ösüşiniň ruhy-ahlak esaslary.....	85
4-§. Jemgyýet ruhyýetiniň şekillendirmeginde mähelläniň orny.....	19	5-§. Milli döp-dessurlaryň ynsan ruhyýetiniň ösüşine täsiri.....	89
5-§. Ynsan we jemgyýet	23	6-§. Ruhý mirasyň ynsan ruhyýetine täsiri.....	92
6-§. Raýatlyk jemgyýetinde ynsan aňy.....	27	7-§. Maşgala — mukaddes ojak	96
7-§. Maddy we ruhy durmuş ynsan bezegi	31	8-§. Ruhý gymmatlyklaryň ösmeginde milletara agzybirlik gatnaşyklary.....	101
8-§. Raýatlyk jogapkärçiligi we dahyllylyk.....	35	9-§. Mylakat we özara gatnaşyklarda ruhyýetiň orny.....	106
9-§. Ruhý howpsuzlyk.....	40	10-§. Akly we ruhy ukybyň jemgyýetiň ruhy täzelenmegindeki orny.....	109
10-§. Berk erjellik — güýçli ruhyýet kepili	45	11-§. Edebiýat — halk kalbynyň ruhy aýnasy.....	114
11-§. Ruhýýet kämillige alyp barýar ..	50	12-§. Ekologik medeniýet we ruhyýetiň uýgunlygy.....	119
12-§. Ynsan ruhyýetinde magaryfyň orny.....	54	13-§. Ýaşlaryň işinde beýik ruhyýeti şekillendirmek.....	124
13-§. Estetika we ruhyýet	58	14-§. Globallaşmak şertinde milli ruhyýete garşy howplar.....	129
14-§. Ynsan ruhyýetini şekillendirmekde imijiň orny.....	62	15-§. Jemgyýet ruhyýetini beýgelmekde media medeniýetiniň täsiri	134
15-§. Ynsan ruhyýetinde etiketiň orny.....	67	Jemleýji ders.....	139
10-njy synpy jemleýäris!	70		

VAHOB QO'CHQOROV,
OBIDDIN MAHMUDOV,
ZOKIRJON ZAMONOV

O'quv nashri

«MA'NAVIYAT ASOSLARI»

O'rta ta'lim maktablarining 10-11-sinflari uchun darslik

(Turkman tilida)

Birinchi nashr

Toshkent – «Yangiyo'l poligraf servis» – 2017

Neşirýat lisenziýasy AI №185, 10.05.2011 ý.

Terjime edenler: G.Abdullaýewa, K. Hallyýew

Redaktor – J. Metýakubow

Tehnik redaktor – M. Riksiýew

Korrektor – J. Metýakubow

Original-maketden çap etmäge 2017-nji ýylyň 20-nji oktýabrynda rugsat edildi.
Ölçegi 70×90 1/16. «Minion» garniturasý. Ofset kagazy. Ofset çap usulynda çap edildi.
Çap listi 9,0. Ş. ç. l. 10,53.
1018 nusgada çap edildi.
Buýurtma № 4919.

«Sharq» NÇPK çaphanasýnda çap edildi.
100000, Daşkent ş., Beýik Turan köçesi, 41.

Kärendesine berlen dersligiň ýagdaýyny görkeziji jedwel

№	Okuwçynyň ady, familiýasy	Okuw ýyly	Dersligiň alynandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçysynyň goly	Dersligiň tabşyrylandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçysynyň goly
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Derslik kärendesine berlip, okuw ýylynyň ahrynda gaýtaryp alnanda ýokardaky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky bahalamak normalary esasynda doldurylýar:

Täze	Dersligiň birinji gezek peýdalanmaga berlendäki ýagdaýy.
Gowy	Sahypalary бүтін, dersligiň esasy böleginden aýrylmadyk. Ähli sahypalary bar, ýyrtylmadyk, gopmadyk, sahypalarynda ýazgy we çyzgylar ýok.
Kanagatlanarly	Sahypalary ýyrtylan, az-kem çyzylyp gyalary eplenen, dersligiň esasy böleginden aýrylmak halaty bar, ulanyjy tarapyndan kanagatlanarly abatlanan. Gopan sahypalary gaýtadan abatlanan, käbir sahypalaryna çyzylan.
Kanagatlanarsyz	Sahypasyna çyzylan, ýyrtylan, esasy böleginden aýrylan ýada düýbünden ýok, kanagatlanarsyz abatlanan. Sahypalary ýyrtylan, käbir sahypalary ýok, çyzyp, boýalan. Dersligi dikeldip bolmaýar.